

Paul Tammert

Millist riiki?

SISUKORD

SISUKORD	2	VABADUSE TELG	35
AUTORI EESSÕNA	4	VABADUSE MÕISTE SISU	35
SISSEJUHATUS	6	VABADUSE TELJE JAOTUS	36
RIIK	8	ÜHISKONNA SOTSIAALNE KORD	37
MIS ASI ON RIIK?	8	MÕISTEST	37
RIIKLUSE VORMID	10	IDEOLOOGIATE MAATRIKS	38
LINNRIIK	10	HUMANISM	38
MILITAARRIIK	11	KAPITALISM	39
TERRITORIAALRIIK	14	LIBERALISM	39
MODERNNE RIIK	17	PATERNALISM	40
SOTSIAALRIIK	19	NELI SOTSIAALSET KORDA	40
KODANIKUÜHISKOND	22	KOOPERATIVISM	42
KOKKUVÕTTEKS	24	KOOSTÖÖVAIMU OLEMUS	42
ÜHISKONNAKÄSITUSE ALUSED	25	KOOSTOIMIMISE TUGEVUSED JA NÕRKUSED	43
ORIENTEERUMISE PROBLEEM	25	KOOSTÖÖVAIMU ARENG	44
ÜHEDIMENSIOONILINE MAAILMAVAADE	25	KOGUKONNA ÜHINE TARKUS	45
PLATONI FILOSOOFIA	25	DEMOKRAATIA	47
TÄNAPÄEVA POLIITIKAKÄSITUS	26	KOOPERATIVISMI TEGEVUSVÄLI	49
MITMEDIMENSIOONILINE ÜHISKONNAKÄSITUS	28	DEMOKRAATIA VORMID VÕRDSUSE TELJEL	50
KOORDINAATTELJED	29	DEMOKRAATIA MÄÄR VABADUSE TELJEL	51
VÕRDSUSE TELG	29	INDIVIDUALISM	52
VÕRDSUSE MÕISTE SISU	29	MINATEADVUS	52
VÕRDSUSE TELJE JAOTUS EGOISMI JA ALTRUISMI VAHEL	31	SPETSIALISEERUMINE	53
		INNOVATSIOON JA TEHNILINE ARENG	54
		TURUMAJANDUS, LINN JA ÕIGUSKORD	56
		RAHA JA PANGANDUS	58
		ISETEKKELINE KORD JA LOODUD KORD	60
		INDIVIDUALISMI TEGEVUSVÄLI	62
		TURUMAJANDUSE MUDELID VÕRDSUSE TELJEL	62

INDIVIDUALISTLIKU VABADUSE KONTSEPTSIOONID	63
ELITARISM	64
ELITARISMI MÕISTE	64
ENESEKEHTESTAMINE JA VÕIM	65
VALITSEJA	67
ELIIT JA KLASSIÜHISKOND	69
ELITARISMI TEOREETIKUD	69
ELITARISMI TEGEVUSVÄLI	70
VÕRDSUSE TELJE EBAVÕRDSUSE KINNISTAMISE MEETODID	71
ENESEKEHTESTAMISE MEETODID VABADUSE TELJEL	72
BÜROKRATISM	73
BÜROKRAATIA MÕISTE	73
VAESUS	75
EGALITARISM	76
AMETNIK JA TEMA VÕIM	79
BÜROKRATISMI TEGEVUSVÄLI	81
VÕRDSUSE SUURENDAMISE POLIITIKAD	81
VABADUSE PIIRAMISE MEETODID	81

KOLMAS TELG	83
MURRANGUTE AEG	83
ÜHISKONNAKÄSITUSE KOLMAS DIMENSIOON	85
VABADUS, VÕRDSUS, VENDLUS	86
VENDLUSE DIMENSIOON	87
ARMASTUS	89
KURJUS	92
PERSONALISM	95
ISIKSUSE ARENG	95
PERSONALISMI MÕISTE	96
PERSONALISMI TEGEVUSVÄLI	97
ARENG KOOPERATIVISTLIKUS SEKTORIS	98
ARENG INDIVIDUALISTLIKUS SEKTORIS	101
ARENG VENDLUSE TELJEL	103
KOKKUVÕTE	106
KIRJANDUSE LOETELU	107

@ Paul Tammert, 2019

Toimetanud Eha Karlep

Kaane illustreerinud Elo Ammon

ISBN 978-9949-7312-0-6 (epub)

III täiendatud väljaanne (10.2019)

Välja andnud OÜ Aimwell

AUTORI EESSÕNA

Hea lugeja! Sinu käes olev raamat on valminud peaaegu 30 aastat kestnud otsingute ja mõttetöö viljana. See töö algas unikaalsest sündmusest, mida minul ja kõigil minu eakaaslastel oli võimalik kogeda ühe riigi kokkuvarisemise käigus. Kuigi igal inimesel ja ühiskonnal tuleb pidevalt lahendada elus ettetulevaid olukordi ning otsida sobivat lahendust tõusetunud probleemidele, on vähestel olnud õnne alustada puhtalt lehelt. Kogemus, mille Eesti ja Ida-Euroopa iseseisvunud riikide inimesed said uue riigi ülesehitamisel, on erakordselt õpetlik – eriti siis, kui võrrelda nende arengut. Võimalikud olid kõik arengusuunad, vähemalt teoreetiliselt.

Täna esitavad riigi kodanikud ikka ja jälle küsimuse: „Kas me siis sellist riiki tahtsime?“ Aga kui hakata inimestelt uurima, millist riiki nad siis tegelikult tahaks, siis pole ma saanud ühtegi selget vastust. Ja sellised populistlikud hüüdlauseid nagu „Hooliv riik“ on lausa kuritegelikud, sest nad loovad illusiooni, et kusagil on keegi, kellel on olemas piiramatud ressursid, aga kes ei raatsi neid varusid oma rahvaga jagada. Asendades sõna „riik“ sõnaga „valitsus“, kaotab see loosung kohe oma ligitõmbavuse, sest „hooliv valitsus“ peab hoolekande arendamiseks hakkama oma rahvalt nõudma rohkem maksutuluseid ... ja see pole enam üldsegi „seksikas“!

Siit siis ka küsimus: „Millist riiki me siis ikkagi enesele tahaksime?“ Kui nüüd, tagantjärele hinnata Nõukogude okupatsioonist vabanenud riikides tehtud valikuid, siis võib julgelt väita, et Eesti inimeste valitud tee oli üks parimaid. Samas tuleb aga rõhutada, et igal mündil on kaks külge ning et koos „heaga“ ühes eluvaldkonnas tuleb kaasa „halb“ mingis teises.

Hea valiku tegemine eeldab, et otsustaja tunneb „maastikku“ ja oskab sellel orienteeruda. Meile tuttav poliitiline mõtlemismudel sunnib meid langetama otsuseid ühedimensioonilises vasak-parema-jaotuses. Kuid meie reaalseks elukeskkonnaks on kolmemõõtmeline ruum, milles aeg loob veel neljanda dimensiooni. Igapäevases elus näeme, et ei poliitikud ega valijaid suuda selgitada, mis eristab vasakpoolsust parempoolsusest või mida tähendab ühedimensioonilises keskkonnas kolmas tee. Poliitilisi otsuseid langetatakse emotsioonide ajel, ideoloogiat märkivatele sõnadele antakse endale sobiv tähendus ning ühiskondlikku olemist kujundavate otsuste langetamisega kaasneb lõputu tülitsemine. Ühedimensiooniline ühiskonnakäsitlus on kõige parem viis inimeste tülliajamiseks, sest sellises ruumis ühes suunas liikumine tähendab automaatselt vastandumist kõigile teises suunas liikujatele ning see omakorda võtab meilt ratsionaalse arutelu võimaluse.

Reaalses mitmemõõtmelises maailmas on valikuid palju rohkem. Orienteerumiseks ja tulemusliku otsuse langetamiseks vajame me kaarti, mis kujutaks erinevate poliitiliste mõtete maastikku nii, et seda saaks kasutada ühiskonna liikumissuuna kirjeldamiseks. Selline kaart võimaldaks poliitilisel diskussioonil ühelt poolt keskenduda oma asukoha tuvastamisele ja teiselt poolt arutelule selle üle, kuhu me üheskoos tahame liikuda ja milliseid reforme tuleb riigis selleks läbi viia. Et aga igal mündil on kaks külge, s.t iga reformi puhul saab keegi kasu ja keegi kaotab, siis ongi kokkuleppele jõudmine väga raske.

Minu kui selle raamatu autori kõige suuremaks kireks on olnud soov mõista, miks erinevad rahvad, tsivilisatsioonid ja riigid on just sellised, nagu nad on, ja miks ühed on enda poolt valitud teel olnud edukamad kui teised. Oma esimesed kogemused sain tänu võimalusele osaleda aruteludes, mille käigus hakati ([IME](#) ehk Isemajandava Eesti mõttetalgute raames) mõtlema, milline võiks olla meie

majanduspoliitika Nõukogude Liidu kokkuvarisemisel ja uue riigi ülesehitamisel. Sel ajal adusin eriti selgelt, et ühiskonna arengut määravaks teguriks on lõppkokkuvõttes vaid inimeste tunded ja vajadused, sest pole riiki ega selle poliitikat ilma inimesteta.

Kuna Nõukogude Liidu võimu ajal eestlastele maksu- ja eelarvepoliitikat ei õpetatud, siis otsustasin selle teema kõigepealt iseenesele selgeks teha. Praktilised kogemused sain töötades Riigikogu rahanduskomisjoni ja Tallinna Linnavolikogu majandusnõunikuna ning Keila Linnavalitsuse finantsjuhina. Aastatel 1994–2015 õpetasin Tallinna ülikoolides ja kõrgkoolides peaaegu kümnele tuhandele noorele maksuõigust ja eelarvepoliitikat ning majanduse ja ettevõtluse aluseid. Otsustavaks sai 1998. aasta ülemaailmne majandus- ja rahanduskriis, mille mõjul hakkasin uurima fiskaalpoliitika ajalugu ning selle mõju riikide ja rahvaste arengule kogu inimkonna ajaloo vältel. Võttes aluseks Aaron Wildavsky ja Carolyn Webberi 18-aastase uurimistöo tulemusena valminud monograafia „Taxation and Budgeting in the Western World“, üritasin alates 2005. aastast selgitada fiskaalpoliitika põhimõtteid ka oma õpilastele, kuid alles kümme aastat hiljem kujunes mul välja terviklik nägemus sellest, kuidas fiskaalsüsteem üldiselt toimib ning kuidas see kujundab riigi arengut ja konkurentsivõimet.

Soovides jagada oma teadmisi teistega, juurutasin uue õppeaine „Maksu- ja eelarvepoliitika ajalugu“ ning otsustasin kirjutada fiskaalpoliitika õpiku, kuid avastasin siis, et pole olemas iseseisvat fiskaalpoliitikat – see on vaid vahend, mille abil teostada mingeid majandushuveid ja nende aluseks olevat ideoloogiat. Nii tekkiski vajadus uurida erinevaid ideoloogiaid ja süstematiseerida neid niiviisi, et sellest tekiks mingi loogiline pilt ehk taustsüsteem, mida saaks kasutada fiskaalpoliitika kirjeldamisel. Taustsüsteemiks võtsin Wildavsky ja Webberi poolt kasutatud SOTSIAALSE KORRA mõiste. Nende loogikast lähtudes andsin 2007. aastal välja raamatu „Kolm sotsiaalset korda ja Eesti tulevik“. Kahjuks ei osutunud nende kasutatud kolme sotsiaalse korra (individualism/turg, egalitarism/sektid, kollektivism/hierarhiad) põhine käsitus õppetöös kasutuskõlblikuks (loe: loogiliselt seletatavaks). Selle asemel joonistus välja kahedimensiooniline käsitus, mille telgede väärtusteks olid VÕRDSUS ja VABADUS. Sellel alusel kirjeldasin ma oma 2017. aastal ilmunud raamatus „Poliitilised valikud türannia ja heaoluühiskonna vahel“ nelja sotsiaalset korda (kooperativism, individualism, elitarism ja bürokratism) ning kõiki olulisemaid ideoloogiaid, mida on meile teadaoleva 6000 aasta jooksul erinevad rahvad rakendanud.

Selles raamatus lisan eelmistele veel ühe dimensiooni VENDLUSE ning sellest lähtudes kirjeldan viiendat – isikuslikel inimestel põhinevat – sotsiaalset korda (personalism) ja kodanikuühiskonda, milleni mõned rahvad võivad jõuda 21. sajandil või hiljem, sest domineerivas vormis pole seda tänapäeval kusagil olemas.

Siinkohal tahan ma isiklikult tänada kõiki inimesi, kes on valmis nägema vaeva, et tutvuda selle väga kompleksse ja praegusest üpris erineva ühiskonnakäsituse kontseptsiooniga. Veelgi tänulikum oleksin ma aga nendele, kes avaldaks oma mõtteid, mis tekivad neil selles esitatu lugemisel ja mõtestamisel. Raamatus esitatu ei ole lõplik tõde, vaid üksnes näide kuidas võib kirjeldada inimkonna ühiskondlikku arengulugu nii, et see oleks igale inimesele mõistetav. Sama tuleb öelda selles esitatud tulevikuvõistluse kohta – see on vaid üks võimalik nägemus sellest (paljude varem esitatud utoopiate ja düstoopiate kõrval), millises suunas areneb ühiskonnakorraldus tulevikus ja mis on selle aluseks.

SISSEJUHATUS

See raamat sündis soovist mõista inimühiskonna arengut erinevate tsivilisatsioonide arengulugude kaudu. Mis viis ühed rahvad eduni ja teised hävinguni? Kas oleks võimalik luua maailma, kus kõigil oleks hea elada?

Nii kurvastav kui see ka on, ei saabu üleüldise heaolu aega meile tuntud materiaalses maailmas mitte kunagi. Füüsikute kõnepruugis nimetatakse sellist olukorda, milles kogu energia on jaotunud ühtlaselt kogu ruumis, [soojussurma](#) seisundiks. [Johann Wolfgang von Goethe](#) raamatu „[Faust](#)“ peategelane sõlmib lepingu [Saatanaga](#), kes lubab teda teenida niikaua, kuni ta lausub: „Oh kaunis hetk, oh viibi veel!“ Mõlemad näited osutavad sellele, et sel hetkel, kui kaovad erinevused ja vastuolud ning kõik vajadused saavad rahuldatud, lõpeb ka liikumine ja sellest tulenev areng ning materiaalne eksistents kaotab oma eesmärgi ja mõtte.

Füüsikalistes uuringutes on ilmnunud, et kõige suurem energia vabaneb sellises keskkonnas, kus on tekkinud erinevused (madal- ja kõrgrõhk, soojus ja külmus, hape ja alus) ning kus miski ei takista neid kokku puutumast. Sama võib väita ka inimühiskondade kohta: ebavõrdsus suurendab ühiskonna arengupotentsiaali. Probleemid tekivad alles siis, kui üks pool ühiskonnas või üks liik biosfääris muutub domineerivaks ja hakkab takistama kõigi teiste arengut. Planeedi Maa ajalugu on korduvalt demonstreerinud, et ühe poole „lõplikule võidule“ järgneb revolutsioon või kvalitatiivne arenguhüpe, mille järel seni domineerinud osapool kaob ajalooareenilt.

Järgmiseks oluliseks küsimuseks on: „Millest lähtub inimeste tegevus?“ Evolutsiooniteoreetikud väidavad, et [elu tekkis juhuslikult](#) – aatomite ja molekulide juhuslikult liitudes – ning et ta arenes ilma igasuguse kava ja mõtteta. Kuid kas keegi on näinud, et kivihiinast tekib juhusliku liikumise tagajärjel iseenesest imekaunis maja, mis rahuldab täielikult sinna elama asunud inimeste vajadused? Paratamatult jõuame järeldusele, et igasugune uus nähtus tekib kellegi vajadusest ning selle vajaduse rahuldamise eesmärgi teenivast mõttest. Maja ehitamine algab ideest, mis „tihenedes“ võtab joonistatud projekti ilme ja mis sealt edasi vormub ehitajate töö kaudu materiaalseks rajatiseks. Midagi ei teki ilma vajaduseta ja midagi ei teki seda vajadust rahuldava mõtte olemasoluta. Seega tuleks arvata, et maailm ja selles elavad olendid on samuti kellegi poolt loodud. Paljud nimetavad seda loojat Jumalaks, antud juhul siis Looja-Jumalaks.

Inimest sunnivad tegutsema tunded ja mõtted, millest vähemalt osa tuleneb meie materiaalsest olemusest ja vajadusest hoida elus oma keha. Kuid mõte, mille eesmärgiks on leida parim viis füüsilise keha järjekordse vajaduse rahuldamiseks, ei ole materiaalne. Ja meeleline keskkond, milles me hindame mõtte teostatavust ning sellest tekkivaid tagajärgi, ei ole samuti materiaalne. Veelgi vähem on materiaalne inimesi ühendav keel, kultuur ja õiguskord.

Käesolevas raamatus esitatud ühiskonnakäsitus lähtub tavalisest inimesest ning tema igapäevastest tunnetest ja mõtetest, mis tulenevad esmajoones igapäevase toimetuleku kindlustamise vajadusest. Kuna need ei ole aastatuhandete jooksul muutunud, siis on ka toimetulekut kindlustavate käitumismudelite arv jäänud samaks. Suurenenud ja vähenenud on vaid inimese võimekus rahuldada neid vajadusi. Ja kuna toimetulekut kindlustavate käitumismudelite ning nendest moodustuvate sotsiaalsete kordade arv on väike, siis võime võtta need ühiskonna- ja poliitikakäsituse aluseks. Rahvaid ja riike eristab üksteisest vaid see, milline on neid sotsiaalseid kordasid kandvate inimeste suhteline osatähtsus. Ja see omakorda määrab, millist poliitikat saab mingis riigis teostada ja millist mitte. Just seda püüabki antud raamat ja sellele järgnevad osad heale lugejale selgitada.

RIIK

MIS ASI ON RIIK?

Riik kui **institutsioon** on kindlaksmääratud territooriumil õiguskorda kehtestav mõte, mille olemuse määrab selle moodustamises osalenud inimeste meeltes tekkinud nägemus sellest, kuidas peaks nende ühiselu olema korraldatud. Materiaalses reaalsuses tähendab riik mingil kindlal territooriumil elavaid inimesi ühendavat organisatsiooni. See luuakse ühiskondliku kokkuleppe või vägivallaga ja selle olemust kujundavad seadused või riigi valitseja tahe, mille kehtestamiseks rakendatakse sunnivõimu.

Riigid kui virtuaalsed olendid ehk juriidilised isikud tunnustavad oma esindajate kaudu üksteise olemasolu ja suveräänsust (iseseisvust, sõltumatust). Seda muidugi eeldusel, et nad suudavad oma territooriumi kaitsta ja seal õiguskorda hoida ning et nad ei ohusta ega kahjusta teisi, esmajoones naaberriike. Ja kuigi riik on ühelt poolt vaid subjektiivne – inimese meeles eksisteeriv – reaalsus, on ta teiselt poolt nende inimeste jaoks objektiivne subjekt, mis mitmesuguseid meetmeid rakendades sunnib oma elanikke alluma kehtestatud korrale. Samas ei saa riik kui institutsioon olla inimestest kõrgem olend, kellel on oma tahe, sest ilma seda kandvate inimesteta pole teda olemas. Riigi olemus teiseneb koos selle ideed kandvate põlvkondade maailmanägemuse ja mentaliteedi muutumisega. Ning kui kaob ühtsete reeglite järgi elamise ja tegutsemise tava, siis kaob ka riik. Juba **Aristoteles** väitis, et riik on nii „potentia“ ('jõud, võime') kui ka „aktus“ ('tegu, tegevus, käitumine').

Riikluse idee lähtub põhimõttest, et kõiki inimesi puudutavaid avalikke asju (lad „res publica“) tuleb korraldada ja **avalikku ruumi** hallata sellisel viisil, mis rahuldab kõiki selle mõju alla jäävaid inimesi. Seetõttu põhineb kodanike vabadust tunnustav riik ühiskondlikul kokkuleppel, millega sätestatakse inimestevahelised suhted. Riigi olemuse määravad inimeste minevikukogemused ja teiste käest saadud teadmised, millest lähtudes püüavad nad kujundada inimestevahelisi suhteid ja elukeskkonda, nii olevikus kui ka tulevikus. Riiki moodustava rahva identiteet ja õiguskord on lahutamatult seotud. Põhjus, miks tekivad erinevate riikide ning nende kodanike vahel arusaamatused ja vastuolud, on see, et igaühel neist on oma õiguskord ja nägemus sellest, millised peavad inimestevahelised suhted olema. Kahjuks ei kuulu kultuuritavad selliste nähtuste kategooriasse, mida saaks tuvastada füüsilise maailma ja selle fenomenide uurimiseks kasutatavate meetoditega. Neid saab tunnetada vaid kaudselt, inimeste rituaale analüüsides ning kasutatavate sümbolite ja sõnade tähendust mõtestades.

Indoeuroopa keeltes kasutatakse riigi mõiste märkimiseks ladinakeelse sõna „status“ tuletisi (ingl „state“, it „stato“, pr „état“, sks „Staat“), mis tähendavad valitsevat olukorda. Soomekeelses sõnas „valtio“ sisaldub viide sunnivõimu kasutamisele, samas kui „tasavalta“ kannab võrdsuse või võrdsustamise püüde ideed. Eestikeelne sõna „riik“ on tõenäoliselt laen vanarootsi sõnast „rike“, mille tähendusväli haarab nii ülemvõimu, valitsust kui ka kuningriiki. Alamsaksa keeles tähistati sama sõnaga keisririiki. Aastatel 1920–1940 kasutati kirjalikult „Eesti Vaba Riik“, millega ilmselt taheti eriti rõhutada vabaduse tähtsust riigi moodustanud rahvale.

Riigi suveräänsuse kontseptsioon sündis ja konkretiseerus Prantsusmaal 16. ja 17. sajandil, absolutistliku monarhia ja territoriaalriigi tekke ajajärgul. Prantsuse kuningas deklareeris, et ta on

„souverain“ ehk sõltumatu kõrgeima võimu kandja, kellel on täielik voli kõigi oma alamate üle. Selle kontseptsiooniga nõustus ja seda kinnitas Prantsuse jurist ja poliitfilosoof [Jean Bodin](#) (1530–1596), kes leidis, et iga ühiskondlik kord eeldab sellise subjekti olemasolu, kelle käes on ülim võimutäius. Bodini arvates sai selleks olla vaid monarh, kes kõigist erahuvidest kõrgemal olles ning rahva tahet („salus populi“) teostades on vastutav vaid Jumala ees.

Inglane [Thomas Hobbes](#) (1588–1679) arutles inimese egoistliku loomuse üle ning jõudis oma teedrajas teoses „Leviaatan“ järeldusele, et absoluutse vabaduse olukord lõpeks „kõigi sõjaga kõigi vastu“ ning et see omakorda põhjustaks kogu ühiskonna hävingu. Seetõttu peavad inimesed loobuma oma vabadusest ja alistuma isikule või organisatsioonile, kes või mis suudab kehtestada avalikku korda ja kinnistada inimeste rahumeelset suhtlemist. Selliseks organisatsiooniks on riik, mis vägivalla ja karistusõiguse rakendamise ähvardusega sunnib inimesi kokkulepetest kinni pidama.

Riik on suveräänne, s.t ta langetab otsuseid omast vabast tahtest lähtudes ja ta ei allu väljastpoolt tulevatele korraldustele. Suveräänsuse tagatiseks on oma sõjavägi ja julgeolekuorganid, mis on võimelised territooriumi ja sellel elavaid inimesi kaitsma pahatahtlike välisjõudude rünnakute eest ning ohjeldama riigisisest kuritegevust. Kindlad riigipiirid, mis on selgelt loodusesse märgitud ja mida hoolega kaitstakse, ilmusid poliitilisse ellu alles uusaja algul koos territoriaalriikide kontseptsiooni kinnistumisega. Iga riik, mis tahab olla suveräänne ja säilitada oma kultuuri, peab kontrollima oma piiridel toimuvat.

Iga isik (inimene) või riik on absoluutselt suveräänne vaid siis, kui ta on täiesti üksi ning ta ei taha kellegagi midagi koos teha või jagada. Niipea, kui isik tahab kellegagi kaupu vahetada või riigi kodanikud tahavad liikuda teise riigi valduses olevale territooriumile, peavad nad kokku leppima vastastikuste õiguste ja kohustuste asjus, piirates seejuures oma õigust olla suveräänne (alternatiiv sellele oleks alustada sõda ja kehtestada vaidlusalusel territooriumil oma õiguskord). Euroopa Liidu liikmesriigid on ühist õigusruumi luues piiranud vabatahtlikult oma suveräänsust ja tunnustanud EL-i institutsioonide poolt võetud õiguskorda, mis peab tagama vaba liikumise, kaubavahetuse jms õigused. Kuna aga liikmesriigid on reserveerinud enesele õiguse lahkuda liidust, kui see ei vasta enam nende vajadustele, siis nimetatakse seda konföderatsiooniks.

Riik on jätkusuutlik, kui selle kodanikud ennast sellega seovad, selle omaks võtavad ning selle suveräänsel võimu tunnustavad. See tähendab muuhulgas ka sellise õiguse tunnustamist, millega riik ühiskonna kui terviku huvidest lähtudes võib piirata üksikisiku vabadusi ja suunata tema tegevusi. Riikluse vastandiks on anarhia, mis küll formaalselt tähendab igaühe absoluutset tegevusvabadust, kuid tegelikult eeldab igalt inimeselt oma julgeoleku ja heaolu iseseisvat tagamist ning võimet teha teiste inimestega rahumeelset koostööd nii, et see tagab nende elu ja vara püsimise.

RIIKLUSE VORMID

Joonis 1. Joonis illustreerib riikluse arengut selle erinevate vormide kaudu:

linnriik > militaarriik > territoriaalriik > modernne riik > sotsiaalriik > kodanikuühiskond.

Riiklik institutsioon saab alguse spetsialiseerumisest, turumajandusest ja õiguskorra kehtestamise vajadusest ning areneb üha kasvades linnriigist uute vormideni. Autor: P.Tammert.

Tavakeeles kasutatakse sõna „riik“ väga erinevas tähenduses ning selle sisu on aegade jooksul märkinud ka väga erinevaid ideid, kuid kõiki neid tähendusvälju seob osutus territooriumile ja seal elavate inimeste poolt tunnustatud õiguskorrale. Igapäevasel suhtlemisel kasutavad inimesed sõna „riik“ enamasti seda haldava bürokraatliku organisatsiooni – valitsuse – tähenduses, näiteks „Miks riik ei võta midagi ette pensionäride olukorra parandamiseks?“ ja „Miks riik ei tõsta õpetajate palkasid?“ jne. Esimesel korral tuleks seda küsida sotsiaalministeeriumi ametnikelt, teisel juhul valitsuselt tervikuna.

Riigile kui institutsioonile pani aluse spetsialiseerumine ja sellest väljakasvanud turumajandus. Alljärgnevas osas vaatlemegi riikluse arengut selle erinevate vormide alusel ning seda, millise sotsiaalse korra kandjad nendes vormides domineerivad (seda, millised need sotsiaalsed korrad on ja millised on nende tunnused, selgitatakse järgmistes osades).

Linnriik

Linnade sünnile paneb aluse inimeste spetsialiseerumine ühele tööle ja vajadus vahetada oma töö vilju. Käsitöölised ja kaupmehed panevad omakorda aluse individualistlikule sotsiaalsele korrale, mille loomulikuks tegevuskeskonnaks on turumajandus. Kuna spetsialiseerumine suurendab tööviljakust ja parandab toodete kvaliteeti, siis muutub linn kohalikuks tömbekeskuseks, kus ümbruskonna inimesed tahavad vahetada oma tooteid neile vajalike vastu. See teeb linnast regionaalse keskuse, kuhu suubuvad kõik transporditeed. Linna eristab külast see, et sealsed elanikud ei tooda toitu ise, vaid vahetavad seda oma toodangu vastu.

Kuid kaupade ja teenuste vahetamise käigus tekivad õiglase hinna pärast vaidlused ning see omakorda tekitab inimestevahelisi konflikte. Kuna konflikti lahendamiseks on vaja erapooletut isikut, siis paneb see aluse kohtuinstitutsiooni tekkele, üleskirjutatud seaduste tavale ja ametnike spetsialiseerumisele ning nendest moodustunud bürokraatliku organisatsiooni loomisele. Seega linnakultuuri tekke ja arengu eelduseks on vabade inimeste iseorganiseerumise võime, horisontaalne spetsialiseerumine ja õiglase hinnaga tehtud turumajanduslikud tehingud.

Linnriigi tunnuseks on õiguskord, mis kehtestatakse selles avalikus ruumis, kus toimub kaupade vahetamine ja mis kuulub linna kaitse alla. Vanimad linnad on Lähis-Idas asunud [Jeeriko](#), mis kujunes välja 9. aastatuhandel eKr, ja tänapäeva Pakistani alal paiknenud [Mehrgarh](#), mis tekkis 8. aastatuhandel eKr. Viimasest arenes välja terve Induse oru tsivilisatsioon, kus olid olemas suured ja hästi planeeritud tänavatega linnad, avalikud hooned ja hiiglaslikud sadamarajatised. Kuna nendest linnadest pole leitud kirjalikke dokumente, siis ei oska me midagi öelda nende õigus- ja halduskorralduse kohta, mis on riikluse aluseks. Seevastu [Sumeri](#) templikultuuri olemasolu ning seal asutatud ja hallatud linnade

haldussuutlikkust tunnistavad miljonite eksemplaridena säilinud, savitahvlitele vormistatud dokumendid ja muud kirjalikud materjalid. Nii Induse kui ka Sumeri linnade tähelepanuväärne tunnus oli nende elanikkonna suurus: [Uri](#) linnas oli elanikke 65 000 (4. aastatuhandel eKr u 1% Maa rahvaarvust), [Mohenjo-daro](#) ja [Uruki](#) linnas 80 000 (3. aastatuhandel eKr) ning [Babülonis](#) 200 000 (2. ja 1. aastatuhandel eKr).

[Mesopotaamia](#) linnadest säilinud dokumentide seas moodustavad valdava osa iseseisvate isikutena tegutsenud inimeste vahel sõlmitud ostu-müügilepingud, lisaks kohtuotsused ja kõikvõimalikud muud haldusalased dokumendid, mis arhiveerisid olulisi isikutevahelisi sündmusi ja nende tegevuse käigus kogunenud teadmisi. Ka vanimad kirjapandud õiguspõhimõtted pärinevad Sumeri linnadest ja need on süüdlase suhtes tähelepanuväärselt humaansed: kuritegu teise inimese vastu karistati valdavalt rahalise hüvitusega või sunnitööorjusega, mis tühistati hiljemalt 7. aastal. Kõik see kokku annab aluse oletuseks, et nendes linnades domineeris individualistlikule ühiskonnakorrale iseloomulik turumajandus, mis kombineerus erinevates vormides templibürookraatiaga.

Linnriigi mudel kandus Lähis-Idast edasi Kreekasse ja sealt Itaaliasse, kus see jäi püsima mitmeks aastatuhandeks. Rooma riigi langemise järel kandsid seda riikluse mudelit edasi Itaalia kaubalinnad, millest suurim – [Veneetsia Vabariik](#) (*Serenissima Repubblica Vèneta*) – püsis 1797. aastani ja millele kuulus tema hiilgeaegadel pool Vahemere akvatooriumi. Tänapäeva maailmas esindab seda riikluse vormi kõige selgemalt [Singapuri Vabariik](#).

Militaarriik

Militaarriigi sünnile paneb aluse uus, vertikaalne spetsialiseerumine, mille eesmärk on töötavate inimeste tulude ja varade ümberjagamine ning nende igapäevaseks toimetulekuks vajaliku kapitali (maa, loodusvarade, raha) koondamine seda protsessi juhtivate inimeste valdusesse. Eesmärgi saavutamiseks rakendatakse kõige erinevamaid võtteid, mis algavad majanduspettustega, võimenduvad vaimse mõjutuse ehk psüühiliste manipulatsioonide käigus ning tipnevad otsese vägivallaga ähvardamisega või koguni tapatööga.

[Militarismi](#) mõiste tuleneb ladinakeelsest sõnast „miles“ ('sõdur') ja selle laiendist „-itia“, mis viitab tegevusele, oleku seisundile või kvaliteedile. Ühendatud vormis tähistab ladinakeelne sõna „[militia](#)“ sõjalist teenistust. Rooma Kuningriigi ja Vabariigi ajal märkis see maaomanike ja vabade kodanike ühiskondlikku teenistuskohustust kaitsta oma vara ja vabadust. Ladinakeelse sõna eestikeelseks vasteks on sõna „malev“, mis tähistab mitteprofessionaalset rahvakaitseväge. Hilisematel aegadel on *militia*-sõnaga tähistatud poolsõjalist organiseeritud ühendust, mille vorm on suuresti varieerunud. Briti saartel märkis see anglosakside domineerimisperioodil (450–1056) täiskasvanud mehi, kellel lasus tavaõigusest tulenev kohustus hoida omal maal korda ning kaitsta maad väliste sissetungijate eest. Samasuguses tähenduses oli see kasutusel ka Inglismaa Ameerika-kolooniates. Tänapäeva Šveitsis märgib see sõjaväes teeninud ning tsiviilelanikest moodustuvat reservi, mis kutsutakse teenistusse sõja puhkemisel, Eestis on selle vasteks Kaitseliit. Konfliktidest lõhestatud arengumaades ehk nn [läbikukkunud riikides](#) (ingl „failed states“) nimetatakse tänapäeval niimoodi era-armeesid. Nõukogude Liidus, kuni 2012. aastani Venemaal ja 2015. aastani Ukrainas kandsid sisejulgeoleku eest vastutavad politsei jõud ametinimetust „milits“.

Militaarriigi loomisel on alati otsustavat rolli mänginud üks hõim või rahvas ning selle tähelepanuväärne juht, kelle üleskutsel ja juhtimisel minnakse sõjaretkele teiste maade ja rahvaste vastu. Militaarriik hõlmab suurt territooriumi, kus elavad erineva keele ja kultuuriga hõimurahvad ning paiknevad eripärase õiguskorraga linnad. Organiseeritud terrori ja sõjakäikude abil ühendavad sõdalased suurema territooriumi koos seal asuvate külade ja linnadega ning allutavad need ühele valitsejale. Militaarriigi eesmärgiks on olnud täiendava tulu kogumine ning seeläbi valitseva eliidi ja selle võimu kindlustavate sõdalaste ülalpidamiskulude katmine.

Militaarriigi sünni soodustavad tegurid on koostöövõimetud inimesed, kes väärtustavad elu rohkem kui vabadust ning kes ei suuda oma vabaduse aluseks oleva maa kaitseks organiseeruda ega agressorile vastu astuda. Suurlinnade vallutamisele väikese sõdalaste hulga poolt (näiteks Sumeri 80 000 elanikuga linna Uruki vallutas u 5000-meheline semiitide armee) on alati kaasa aidanud suurkaupmehed, kelle äritegevust on kahjustanud linnriikide nõutavad kaubandustollid.

Militaarriik sünnib sõdalaste jõul ning seal kehtestatud, ebaõiglusel ja valitseva eliidi eesõigustel põhinev valitsemiskord suudab püsida vaid jätkuva sunnivõimu toel. Mida suuremaks kasvab ebaõiglus ja mida enam üksikisikute tegevusvabadusi piiratakse, seda kiiremini kaob varasematele individualistlikele linnriikidele iseloomulik efektiivne ja innovaatiline tootmistevõime ning koos sellega hakkab vähenema ka militaarriigi konkurentsivõime.

Militaarriik tähendab üldiselt püsivat sõjaolukorda. Kuid sõjategevuse jätkumisel kahaneb hõimusõdalaste hulk ja väheneb militaristlikule eluviisile aluse pannud inimeste osakaal rahvastiku hulgas. Samal ajal koondub kapital väheste edukate kätte, enamik inimesi vaesub ning ebaõiglus kasvab.

Rikkuse ümberjagunemise mõjul asendub algne malev – lihtrahvast moodustatud ja halvasti relvastatud sõjavägi – uut tüüpi, ülikutest moodustatud sõjaväega, mis on paremini relvastatud ning millel on piisavalt vahendeid, et oma võitlusoskusi pidevalt arendada. Vanaaja ühiskondades tähendas see üleminekut hobustega veetavatele sõjavankritele, keskaja alguses aga raskelt relvastatud ratsarüütlitele.

Kuna kohapeal võimu teostavad sõjapealikud pidid hoidma korda, mõistma õigust ja koguma makse, siis tekitas see rikkus kiusatuse kasutada laekunud vahendeid enda huvides. Ehitanud enesele võimsad kindlustused ja moodustanud toiduahelas olijatest sobivad sõjaväeüksused, ütlesid julgemad neist üles ülemvalitsejast sõltuvuse ning pärandasid saadud ametiposti oma järeltulijatele. Nii killunesid suured impeeriumid väikesteks vürstiriikideks, mille valitsejate põhitegevus oli sõdimine naabritega ja intriigide õhutamise nii teiste valitsejate kui ka oma riigi tugevate huvirühmade vahel, et neid omavahel tülli ajada.

Militaarriigi tunnuseks on [mitmekultuuriline](#) ühiskond. Sellele on omane ühele valitsejale allutatud territoorium, kus elavad erinevaid keeli rääkivad, erinevaid tavasid järgivad, erinevaid jumalaid kummardavad ja erinevaid õiguskultuure kandvad hõimud või rahvad. Militaarriigi valitsejaid huvitavad vaid maksutulud ja nekrutite saamine, algelisel arengutasemel olevates riikides ka orjatööjõud. Vastu ei paku nad muud kui kaitset teiste jõudude eest, kes tahaksid neid rahvaid maksustada või röövida nende vara.

Tähelepanuväärne on see, et vana- ja keskaja tõeliste militaarriikide puhul oli linnades üldiselt vähem kui 5000 elanikku, ning mitte kunagi üle 10 000 elaniku. Selle põhjuseks oli valdavalt

naturaalmajanduslik elukorraldus, mis ei pakkunud muid toimetulekuvõimalusi. Kaugkaubanduse väljasuremisel piirdus käsitööliste turg kohaliku valitseja ja tema sõdalaste vajadustega ning kohalike maaviljelejate ostuvõime jäi tagasihoidlikuks. Vaid siis, kui valitseja loobus oma valdustes pidevalt liikvel olemast ning asutas püsiva residentsi koos õukonnaga, kasvas linnaelanike arv üle 5000.

Militaarriigi tegevus piirdub andamite kogumisega ja kehtestatud korra hoidmisega. Ühiskonna ja avaliku ruumi arendamisse riik ei panusta, kui sõjapidamiseks oluliste ühenduste rajamine välja arvata. Andamite kogumisega tegelesid sõjapealikud ise. Kuid aasta vältel korra või paar korda kohaleratsutamine ja andami sissenõudmine oli ohtlik tegevus, sest mitte kõik hõimud ei leppinud neile peale pandud kohustustega. Eriti ohtlikuks muutus andamite kogumine siis, kui maksustajad muutusid ahneks ning hakkasid nõudma rohkem, kui alistatud olid valmis loovutama. Olukorras, kus maksumaksjatele jääb valida, kas surra nälga või langeda oma vabaduse eest võideldes, eelistasid paljud viimast.

lidne tarkus väitis, et „sõjapealikust valitseja võim piirdub selle territooriumiga, mis jääb ühepäevase ratsatee ulatusse“. Uute transpordivahendite leiutamine ja teede rajamine suurendasid selle maa-ala ulatust, kuid põhimõtte jäi samaks. Kui militaarriigi valitseja tahtis hallata suuremal territooriumil toimuvat, pidi ta oma võimu teiste sõjapealikega jagama või delegeerima selle kohalikele hõimujuhtidele, kusjuures nende sõnakuulekuse kindlustamiseks võeti nende lapsed pantvangi, s.t „õukonna kooli“. Kooli eesmärk oli valitseja enda järeltulijate ning hõimujuhtide laste ühistegevuse kaudu kasvatada uue põlvkonna valitsev eliit ning tugevdada selle koostöövõimet.

Kaubandusvabaduse säilitanud linnades delegeeriti maksude kogumise ja korra hoidmise kohustus linnanõukogudele, milles domineerisid enamasti suurkaupmehed. Kuna viimased vajasisid turvalisi kaubateid, siis tegid nad meeleldi sõdalastega koostööd.

Kui sõdalastel õnnestus oma võim kinnistada ja vallutatud maad enda valdusesse võtta ning neil vallutamise tuhin lõppes, siis hakkas arenema mõisakultuur. See ilmnis maksukohustuse muutumises: senine külakogukonna või hõimupõhine andam asendus isikliku maarendi tasumise kohustusega. Kuna aga sõdalastest moodustunud [lääniisandate](#) (inglise „[landlord](#)“) meelelaadiga ei sobinud kokku igapäevane paberitöö, mida oli vaja maksukohustuslaste registrite koostamiseks ja nende maksekohustuste täitmise üle arvepidamiseks, siis tähendas see kirjaoskajatest ametnike kaasamist valitsemisse. Ja mida enam läks finantsjuhtimine nende ametnike kätte, seda tugevamaks muutus nende mõjuvõim.

Militaarriigi mudel teostus teadaolevate andmete järgi esimest korda Põhja-Aafrikas, kus IV aastatuhandel alanud kliimamuutuste mõjul (Sahara viljakate savannide kõrbestumine) algasid rahvaränded ja ränk olelusvõitlus. Peale aastasadu kestnud tapatalgudid rajati Niiluse äärde Vana-Egiptuse kuningriik, mis püsis 2686–2181 eKr. Sellele järgnes [Akadi impeerium](#) (2334–2154 eKr), mis ühendas [Mesopotaamias](#) laialdased alad paljude sealsete linnadega (tänapäeva Iraagi, Iraani ja Süüria alal). Sumeri linnriikide kadumise järel tõusid Mesopotaamia alal domineerivaks sõjaliseks jõuks assüürlased – rahvas, kes sai algul tuntuks oma liigkasuvõtmise ja orjakaubandusega. Nende võimutäiust suutsid üha uued sissetungivad rändhõimud vaid ajutiselt kõigutada.

Sellele järgneva peaaegu nelja tuhande aasta jooksul oli kogukondliku eluviisi kõrval militaarriik meie planeedil domineerivaks riikluse vormiks. Militaarriikide valitsejad võistlesid vaid alistatud

andamimaksjate hulga ja territooriumi suurusega. Vallutuste objektiks olid nii teiste militaariikide alad kui ka kogukondlikku eluviisi järgivad ja naturaalmajanduses elavad hõimud ning külakogukonnad.

Territoriaaliik

Keskaegne kliima soojenemine (10.–12. sajandil) ja toidu hulga suurenemine põhjustasid Euroopas rahvastiku kiire kasvu. Uue eluruumi vajadus suurendas nõudlust käsitööliste toodangu järele. See omakorda pani aluse linnade taassünnile ja kodanluse rikastumisele. Üha suurenev nõudlus edendas kaubandust, mis vajas aga turvalisi kaubateid. Rikastuv kodanlus kui maksutulude allikas tekitas huvi kuningates, kuid tulude kättesaamine eeldas turvaliste kaubateede rajamist ja nende kindlustamist. See omakorda eeldas iseseisvunud lääniisandate alistamist ning nende tollimaksude nõuete annulleerimist.

Kõige mõjuvõimsam argument, mida territoriaaliikide loojad kasutasid sõltumatuse saavutanud lääniisandate tahte murdmiseks, oli püssirohi. Kuulid, mis läbisid ülikutest raudrüütlike turvised, ning mürsud, mis purustasid lääniisandate kindlusemüürid, hävitasid nende suveräänsuse püüded. Surmaohu kasvu ja majandushuvide süvenemise mõjul keeldusid needsamad ülikud brutaalses (loe: väga tõenäoliselt surmaga lõppevas) lahingutegevuses osalemisest ning olid valmis maksma selle eest trahvi (nn kilbiraha). Saadud vahendeid kasutades kutsusid Euroopa kuningad enda teenistusse palgasõdurid, kelle jõududega alistati uusi strateegilisi alasid ja kindlustati võim kaubateede üle.

[Territoriaaliik](#), nagu ka varasem militaariik, ühendab suured territooriumid ühe valitseja võimu alla. Kuid erinevalt eelkäijast on selle eesmärgiks ühtse elu- ja majandusruumi loomine.

Territoriaaliigi tunnuseks on ühtne õiguskord, mida juurutab ja hoiab tsentraliseeritud ilmalik bürokraatia, s.t ametnikkond, mille ülesandeks on valitseva võimukorralduse, avaliku korra ning eraomandi kaitsmine. Ühtse õiguskorra eelduseks on, et selle aluseks olevad seadused on kirja pandud ja need on kättesaadavad igale sellel territooriumil elavale inimesele, nii et ta saab neid lugeda ja neid arvestades tegutseda. See omakorda eeldab, et iga territoriaaliigi kodanik oskab lugeda ja mõistab seda, mis seadustes on öeldud. Bürokraatia haldusvõimekus sõltub sellest, kuivõrd inimesed mõistavad kirja pandud korda ja on valmis seda arvestama.

Territoriaaliik on rahvusriik. Saksa filosoof [Johann Gottfried von Herder](#) (1744–1803) oli üks esimesi, kes tõi välja keele ja mõtlemise, seega ka õiguskorra mõistmise seosed. Ta väitis, et mitte üksnes iga inimene, vaid ka iga rahvas loob „oma maailma“, mis lähtub selle rahva ajaloo, tavakultuurist ja keele eripäradest ja mida on mõjutanud domineeriv religioon. Herder rõhutas elava ja ajaloolise rahvuskultuuri absoluutset unikaalsust, sõnastas tõlketeooria alused ning rakendas neid ka edukalt ellu. Ta leidis, et kuna iga kultuur on ainulaadne, siis ei ole ühe kultuuri kandjatel õigust enda oma teiste kultuuride esindajatele peale suruda.

Territoriaaliigi toimetulekut ja jätkusuutlikkust mõjutab selle suurus. Mida väiksem on riiklust kandvate inimeste hulk ehk selle keeleruum, seda suurem osa kasutada olevatest vahenditest kulub riigi kui institutsiooni ülalpidamisele ja selle õiguskorra kehtestamisele. Siinkohal tasub meenutada, et Euroopa rahvaid ja nende kultuure ühendavaks teguriks on kristlik õiguseusk, mis lähtus ilmutustest ja Piibli kirjutistest. Piibli jm usulise kirjanduse tõlkimise käigus pandi alus paljude rahvaste kirjakeelele. Tänapäevase Lääne-Euroopa rahvaste kirjakeel on tekkinud [roomakatoliku kiriku](#) misjoni ja õiguskorra kirja pandumise käigus, slaavi rahvad on saanud oma kirjakeelele [Bütsantsi kreekakatoliku kiriku](#) misjoni järgi

(9. sajandil kirillitsa) ning ülejäänud Ida-Euroopa rahvad luterliku kiriku misjonitöö alusel. Luterliku reformatsiooni järel eraldus riik kirikust, mille järel võttis territoriaalriigi ilmalik valitsus enda kanda nii õiguskorra kehtestamise kui ka hariduskulude kandmise kohustuse. Rahvas, kes ei suuda või ei taha kanda oma kultuurist tulenevaid kulusid, kaotab õiguse iseolemisele ja territoriaalriigile.

Kõige teravam on keele- ja kultuurikonflikt territoriaalriigi kujunemise ajajärgul. See tekib võimalikult suurt (mastaabiefekti tõttu võimsamat) territoriaalriiki moodustada tahtva rahva ning ülejäänud hõimude vahel, kes tahaksid oma keelt ja kultuuri säilitada. Kui klannipealike mõju on oma rahvale suur ning nad ei ole valmis loobuma oma võimutäiusest, siis süvendavad nad kultuurikonflikti, kuni see kasvab üleüldiseks kodusõjaks. Seda saab maandada vaid veel suurema välisohuga, mille tekitab välisvaenlane. Seetõttu kaasneb territoriaalriikide kujunemisega sõdade laine. Sõja ajal jääb vähemusrahvuste vastu suunatud sisemaine terror tähelepanuta või peetakse seda koguni hädavajalikuks. Briti sõjaajaloolane [Michael Howard](#) (s 1922) on oma raamatus „[Rahu leiutamine](#)“ märkinud tabavalt, et tugev territoriaalriik põhineb vereohvril, mis ühendab oma vabaduse eest võitlevad inimesed (loe: eri keeli ja murdeid rääkivad hõimud) üheks rahvaks.

Territoriaalriigi arengut ohustab ja nõrgestab kõige rohkem mitmekultuurilisuse nõue. Erinevat keelt rääkivate ning erinevatest tavakultuuridest ja religioonidest lähtuvate inimeste vahel tekib nii igapäevases elus kui ka turumajanduslikes protsessides pidevalt konflikte, sest neil on erinev arusaam sellest, kuidas tuleb käituda, mis on õige ja mis on õiglane. Just kultuurilised vastuolud lõhestavad tänapäeval Euroopa (Belgiat, Hispaaniat, Itaaliat, Balkani riike), Aasia (eriti Lähis-Ida), Aafrika ja Ameerika territoriaalriike. Vastuolud ilmnevad esmalt majandussfääris ning kasvavad seejärel rahvuslikeks ja usulisteks kokkupõrgeteks, mis kahjustavad riigi jätkusuutlikkust ning lõpuks ka selle eksistentsi. Kui sallimatuse kultuuri kandjad põgenevad vägivalla puhkedes massiliselt teise riiki ja jätkavad seal endist eluviisi, õigustades seda mitmekultuurilisuse ideega, kanduvad rahvustevahelised konfliktid ühest riigist teise.

Kultuuridevaheline konflikt osutub lahendamatuks, kui territoriaalriigis on tekkinud ala, kus domineerib teist kultuuri kandev rahvas, kes ei soovi järgida põlisrahva poolt kehtestatud elukorraldust.

Kapitalist, s.t maa omandiõigusest lähtuv lahend näeb sellises olukorras ette, et protestivate inimeste vastupanu tuleb maha suruda, kas või vägivallaga, ning kui see ei õnnestu, siis tuleb need inimesed riigist välja saata või füüsiliselt hävitada. Kapitalistlik lahend tähendab seega kas suuri inim- ja materiaalseid kaotusi lühikeses, kuid edukas sõjas või siis tekib pikaajaline konfliktitsoon, mis neelab jätkuvalt ühiskonna ressursse ning takistab kogu riigi majanduslikku arengut. Selline pikaajaline konflikt võib põlisrahva jaoks lõppeda vaidlusaluse territooriumi kaotamisega, halvemal juhul aga kogu oma riigi või rahva kaotamisega, juhul kui ei suudeta mässavaid elanikke oma ülemvõimule alistada ja teised riigid hakkavad neid abistama relvade jm vajaliku varustusega. Just sellist arengut näeme me praegu Gruusias, Ukrainas ja Süürias.

Humanistlik lahendus lähtub inimeste enesemääramise õigusest. Konflikti laienemise vältimiseks tuleb vaidluse objektiks olev territoorium eraldada, kindlustada uus riigipiir ja eraldada see ülejäänud territooriumist. Seejärel tuleb mässavas piirkonnas korraldada rahvahääletus. Kui mässajad kaotavad, siis peavad nad alistuma enamuse tahtele või minema ära sinna, kus on neile sobivam kultuuriruum. Nende võidu korral tekivad järgmised valikud.

- Hääletuse võitnud moodustavad [Šveitsi](#) stiilis autonoomse omavalitsuse ([föderatiivne](#) riigikorraldus) ning neil on õigus ise otsustada, kuidas nad oma elu sellel territooriumil korraldavad ja sellest tulenevad kulud katavad. Edasiste läbirääkimiste käigus lepitakse kokku, milliseid üleriigilisi seadusi ja nendest tulenevaid kohustusi nad edaspidi tunnistavad ja milliseid mitte ning kuidas korraldatakse omavahelised maksu- ja eelarveülekanded.
- Kuulutatakse välja uus sõltumatu riik, sellega võetakse täielik vastutus enda toimetuleku eest ning igasugused vastastikused õigused ja kohustused tühistuvad.
- Ühinetakse (naaber)riigiga, mille kultuuriruumi tahab sellel maal elav rahvas kuuluda. Sellisel juhul võtab teine riik vastutuse sellel territooriumil toimuva ja sealse rahva toimetuleku eest. Varalistest õigustest tulenevad vaidlused lahendatakse läbirääkimiste teel ja kompensatsioonide makstes.

Humanistliku lahendi eeliseks on see, et ta võtab kolmandatelt osapooltelt võimaluse häirida edaspidi territooriumi kaotanud ühiskonna toimetulekut ja riigi arengut.

Territoriaalliigi tekkimine. Ingliseid panid oma territoriaalliigi arengule aluse 1215. aastal, kui suurmaaomanikud ([landlordid](#)) sundisid liiga suuri maksusid nõudvat kuningat [John I Maatat](#) alla kirjutama [Magna Carta Libertatum](#)’ile (’suur vabadustepaber’). Muu hulgas loobusid landlordinid sellega kohalike tollimaksude kogumise õigusest, kuid panid sellega kogu riigis aluse ühtse õiguskorra kehtestamisele ja ilmalike kohtunike institutsioonile, millest arenesid välja ilmalik bürokraatia ja parlament. Selle õiguskorra järgi oli landlordidel õigus tagandada kuningas võimult, kui see ei järginud enam seaduses kirjutatud! Ja seda õigust ka Inglise parlamendi liikmed kasutasid, kui nad kukutasid kuningas Charles I ja hukkasid ta. Lõplikult kehtestas ilmalik bürokraatia oma võimu [Inglise Vabariigi](#) ([Commonwealth of England](#)) ajal, aastatel 1649–1660.

Mandri-Euroopas hakkasid territoriaalliigi mudelit kõige varem ellu viima Pariisi ja selle lähiümbrust ([Île-de-France](#)) valitsenud kuningad, kes pidasid ägedaid lahinguid inglastega pärilusõiguse pärast ning panid selle käigus aluse prantsuse rahvuse ideele. Nende ja hilisemate sõdade käigus kujunes välja praeguste piiridega Prantsusmaa.

Saksakeelses kultuuriruumis asusid territoriaalliiki rajama väikese – [Saksa orduriigi](#) langemise järel (1562) tekkinud – [Preisimaa](#) valitsejad. Identiteedikriisi olukorras võtsid nad omaks protestantliku religiooni ning kutsusid enda juurde kõiki, keda nende usu pärast teistes riikides taga kiusati ja tapeti. [Protestantliku reformiga](#) vabastati üksikisik kiriku totaalse võimu alt ja lugemisõpetuse juurutamise järel suurendati nende tegevusvabadusi. Kõik see võimendas Preisi ühiskonna, teaduse ja majanduse arengut ning lõi võimaluse asutada uut tüüpi õigusriik, mida haldas tsentraliseeritult juhitud, hierarhiliselt korraldatud sõjaväebürokraatia. Tol ajal läks käibele ütlus, et „Preisi armeel on oma riik“. Igatahes oli see oma tekke ajal kõigi Saksa vürstiriikide seas (nende koguarv ulatus keskajal 356-ni) kõige vaesem ja nõrgem, kuid tänu reformidele muutus ta nii võimsaks, et ühendas lõpuks suurema osa neist vürstiriikidest ühtseks Saksamaaks.

Ametlikult tunnustati territoriaalliigi kontseptsiooni 1648. aastal [Vestfaali rahulepinguga](#), mis lõpetas peaaegu sajandi kestnud ususõjad. Lepinguga tunnustati ühtlasi Hollandi ehk [Ühendatud Provintside Vabariigi](#) ja [Šveitsi Konföderatsiooni](#) õigust moodustada oma riik (ilma kuningavõimu kandjata), luua oma sõjavägi ja koguda makse riigivõimu esindava bürokraatliku organisatsiooni kaudu. 1933. aastal sõlmitud [Montevideo kokkuleppega](#) sätestati, et riigi tunnusteks on määratletud territoorium, püsiv elanikkond ning avalikku õiguskorda kehtestav institutsioon (valitsus), mis on võimeline hoidma korda oma territooriumil ja suhtlema teiste riikide esindajatega.

Modernne riik

Nende territoriaalriikide valitsejad, kes lasid inimeste ettevõtlikkusel ja turumajandusel vabalt areneda, põhjustasid omal maal tööstusrevolutsiooni puhkemise. Ühtne ja turvaline õigusruum julgustas kapitali omanikke tegema investeeringuid, mille tasuvusaega mõõdeti aastakümnetega. Majanduse arenemise ja spetsialiseerumise süvenemise tõttu kasvav tööviljakus tootis üha suuremat tulu ka valitsusele, mis oli nüüd võimeline kehtestama üldise sõjaväekohustuse ja looma oma regulaarmee. Ja sellist võimalust ei tahtnud isevalitsejad raisku lasta.

Regulaarmee vajas standardiseeritud masstoodangut. See võimendas relvastuse ja tehnika arengut ning tõi kasutusele uued transpordivahendid, tänu millele oli võimalik saata kiiresti suuri väehulki kauge maa taha. Treenitud ja hästi organiseeritud sõjaväe abil oli võimalik laiendada territoriaalriigi valdusi ning koloniseerida üha uusi maavaldusi ja rahvaid. Kuna valitsus oli suurtele tööstusettevõtetele suurim ja parim tellija, siis pani see aluse suurkapitalistide ja bürokraatliku organisatsiooni koostööle või koguni liidule.

Kuid uute relvade soetamine, väeosade transportimine ühest kohast teise ning otsene sõjategevus eeldasid üha suuremaid kulutusi teede ja infrastruktuuri rajamiseks. Lisaks tekitas regulaarmee ülalpidamine riigieelarvele püsikulude kasvu. Töötasude väiksus, elamisolude viletsus ning katsed suurendada maksumaksjate maksukoormust nende arvamust ära kuulamata põhjustasid maksumässusid ja panid aluse revolutsioonide lainele.

Siinkohal tuleks veel kord meenutada, et territoriaalriik kasvas välja militaarriigist, mida valitses maakapitalistidest eliit. Territoriaalriigis lisandusid neile tööstusrevolutsiooni käigus veel rahakapitalistid. Sellel taustal on loogiline [Friedrich Engelsi](#) väljendatud mõte, et „riigibürokraatia on kapitali valitseva klassi töövahend, mille abil hoitakse ohjes rõhutatud klassi“. 19. sajandi Prantsuse anarhist [Pierre-Joseph Proudhon](#) arutles bürokraatiata ühiskonna teemal ja sõnastas manifestis „[The General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century](#)“ („19. sajandi revolutsiooni üldidee“, 1851) järgmised mõtted.

Olla VALITSETUD tähendab, et keegi jälgib sinu tegemisi, inspekteerib, luurab, suunab, rakendab seaduse jõudu, nummerdab, reguleerib, paneb kirja, õpetab, loeb moraali, kontrollib, teostab järelevalvet, hindab, arvestab, tsenseerib, käsutab, kusjuures kõike seda teevad tüübid, kellel pole selleks ei õigust ega ka tarkust, et aru saada, mida nad teevad.

Olla VALITSETUD tähendab, et iga tegevust ja iga tehingut pannakse tähele ja see registreeritakse, arvestatakse, maksustatakse, tembeldatakse, kinnitatakse, nummerdatakse, hinnatakse, litsentseeritakse, autoriseeritakse, hoitatakse, ennetatakse, keelatakse, reformitakse, korrigeeritakse ja karistatakse.

Avaliku huvi ettekäändel ning üldsuse huvidest lähtudes tuleb inimesi drillida, nülvida, ära kasutada, monopoliseerida, välja pressida, petta, röövida ning vähima vastupanu korral, esimese kaebuse puhul, tuleb neid karistada, trahvida, halvustada, ahistada, jälitada, teotada, nuiaga taguda, jätta kaitsevõimeta, lammata, vangistada, kohtu alla anda, süüdi mõista, küüditada, ohverdada, maha müüa, maha lasta, reeta ja kõigele krooniks pilgata, naeruvääristada, mõnitada, survestada, häbistada.

See on VALITSUS, see on tema õigus, see on tema moraal.

Territoriaalriigi demokratiseerimine. Revolutsioonide ja sõdade laine, mis käis üle Euroopa 19. sajandil, eemaldas riigivõimu juurest ebakompetentse päriliku eliidi, mille liikmed olid ostnud enesele kõrge ametikoha või saanud selle pärandina oma vanematelt. Nad asendati üha tugevneva kodanluse hulgast pärinevate haritud inimestega, kes pidid ametikoha saamiseks demonstreerima oma

kompetentsust turumajanduslikus konkurentsivõis või siis väljendama enda alistumist valitsusvõimu kandjale isiklikult. Kuningavõim asendati demokraatliku valitsuskorraldusega, mille käigus eristusi riigihaldust korraldavad ja täitevvõimu teostavad ametnikud poliitilistest ametnikest, keda valiti ametisse ja kes täitsid seadusandliku võimu rolli. See avas tee uueks arenguks.

Modernse riigi tunnusteks on ühtses kultuurikeskkonnas ja turvalises õigusruumis kiirenev majanduslik areng, arenenud infrastruktuur ning turumajanduslik keskkond, mis pakub üksikisikutele uusi eneseteostuse võimalusi. Võimalus teenida tulu ja saada isiklikult kasu oma töö viljadest avas tee loovale inimvaimule ning see omakorda võimendas tehnika arengut, suurendas tööviljakust ja ühiskondliku heaolu kasvu.

Modernse riigi arengule pani aluse valgustusliikumine, mis algas materialistliku **kausalismi** (põhjuse-tagajärje seose) tunnustamisest, kiriku ja riigi eraldamisest, haridussüsteemi ilmalikust reformist, tsunftikorra kaotamisest ja maareformist. Viimane tühistas päriliku eliidi ainuõiguse omada maad kui kapitali. Need sammud olid turumajanduslike vabaduste kehtestamiseks vältimatud. Inimeste haridustaseme tõus ja kaubanduse vaba areng võimendasid taaskord innovatsiooni ja tehnika arengut. Uute energiaallikate kasutuselevõtmine (aur, sisepõlemismootorid, elekter) ja üleminek käsitööst masinatööle panid aluse tööstusrevolutsioonide lainele. Monteerimisliinide rakendamine tehastes, transpordivõimekuse kasv (kanalid, raudteed, autoteed, lennukid) ja sidepidamisvahendite areng (telegraaf, telefon, internet) süvendasid spetsialiseerumist, mis laienes rahvusvahelisele tasandile ning pani aluse globaalmajanduse tekkele.

Tööviljakuse ja tootmismahu ennenägematu kasv tegi lõpu elitaristlikule olulusvõitlusele (nn nullsumma mängule, millega jagati ümber vaid olemasolevat), sest kaubaküllus parandas ühiskonna kõigi liikmete toimetulekut. Transpordivõimekuse paranemine ning toiduainete säilitamise tehnoloogiate areng (konserveerimine, jahutamine ja külmutamine jms) tegid lõpu näljahädadele. Börsi sünn ja areng lõi võimaluse kaubelda suurte kaubakogustega, peagi laienes see ka tulevikus toodetavatele kaubakogustele (futuurid). Panganduse areng ning rahalaenu intressi kogumise õiguse tunnistamine võimendasid rahamajanduse arengut, kuid kiirendasid ka kapitali koondumist ja elanikkonna varanduslikku kihistumist.

Ühiskonna ja majanduse areng kiireneb, kui riigi valitseja või valitsus tunnustab ja kaitseb eraomandit, soodustab eraettevõtlust ning jätab inimestele vabaduse ise otsustada, mida enda toimetuleku parandamiseks ette võtta. Loomulikult kaasneb sellega ka vastutus – vastutus nii enda toimetuleku kui ka ühiskonda kui tervikut mõjutavate otsuste tagajärgede eest. Inimkonna ajaloost on teada vaid kolm turumajandusliku individualismi poolt põhjustatud innovatsioonipuhangut: III aastatuhandel eKr India ja Sumeri linnriikides, I aastatuhande lõpul eKr Kreeka ja Rooma linnriikides ning see, mis algas angloameerika kultuuriruumis 19. sajandi alguses. Just nendel ajajärgudel on leiutatud asjad ja tehnoloogiad (alates rattast ja lõpetades internetiga) panid aluse modernse riigi tekkele ja võimaldasid oluliselt parandada kõigi inimeste elujärge. Neil perioodidel on ühiskondlik rikkus ja inimeste heaolu kasvanud ennenägematus ulatuses, sh ka ühiskonna kõige vaesemate liikmete hulgas.

Modernse riigi arengu- ja konkurentsivõime sõltub otseselt turuvabadusest, õigemini turuosaliste võimalustest hankida turult vajalikku ja müüa turul oma töö vilju ja tööjõudu. Mida suuremad on turuosaliste valikuvabadused, seda õiglasemad on vahetustehingute hinnad. Kuid sellise vabaduse säilitamine pole lihtne ülesanne, sest alati leidub egoistlikke ja ahneid inimesi, kes tahavad omastada

teiste töö vilju ning erastada avalikku omandit. Seetõttu on riigibürokraatial modernses riigis turuvabaduste säilitamisel oluline roll, sest vaid ametnikel on ühiskonna avalikest huvidest lähtudes õigus piirata eraettevõtjate ahnusest ajendatud tegevust, mis suudab hävitada nii loodusliku elukeskkonna kui ka ühiskonna jätkusuutlikkuse. Üksikisiku eneseteostuse vabadusi piirava ja majanduslikku arengut kahjustava arengu vältimiseks saab ära kasutada haridussüsteemi võimalusi ning rakendada õigus- ja fiskaalpoliitika vahendeid, kuid äärmusjuhtudel tuleb selleks rakendada isegi sunnivõimu.

Modernse riigi kriisi põhjustab kapitalistliku mentaliteedi tugevnemine turumajanduses. Kapitaliseeritud suurettevõtete sünd, mille tõttu inimene muutub masina lisandiks ja nende aktsiad saavad avalikel börsidel kauplemise objektiks, võimaldab teha üha suuremaid investeeringuid majandusse. Kuid see eraldab ühtlasi kapitali omanikud töövõtjatest ning võimaldab süümeepiinadeta nõuda üha suuremaid kasumeid. Vabas turumajanduslikus keskkonnas on tööjõud muude hulgas üks tootmissisend, ning on tööjõu müüja enda asi, millise hinnaga ta seda müüb.

Tänu erapankade õigusele emiteerida vabalt laenuraha ja nõuda sellelt kõrget intressi kujuneb välja uut tüüpi finantsoligarhia, mis muutub riigis domineerivaks jõuks. Manipuleerides parteide, domineerivate poliitikute ja kõrgemate riigiametnikega, püüavad oligarhid mitmesuguste lobiorganisatsioonide ja klubide kaudu ([Vabamüürlased](#), [Rotary](#), [Lions](#) jms) kujundada endale sobivat keskkonda. Turuvabaduste piiramine ning monopolise – turgu valitseva – positsiooni saavutamine on omakasu suurendamisel kõige tulemuslikum viis. Mida ebaõiglasemad on turusuhted, seda kiiremini jaguneb loodud tulu ja vara ümber ning kihistub ühiskond.

Raha kasumina ringlusest väljaviimine ja dividendirantjee eluviisi levik kahjustavad majanduse jätkusuutlikkust. Intresse nõudev laenumajandus ja kontsentreeritud kapitaliga börsil mängimine – kasumi maksimeerimise eesmärgil – põhjustavad majanduskriise, mille mastaabid kasvavad globaalsete mõõtmeteni.

[OXFAM International](#) andmetel rikastub valitsev eliit 21. sajandi alguses sellise kiirusega, mida pole kunagi varem nähtud. Ekspertide hinnangul valdas juba 2016. aastal [1% planeedi Maa elanikest](#) suuremat kapitali, kui seda oli ülejäänud 99%-l kokku. Üha suurema hulga inimeste isikliku toimetuleku raskused tekitavad neis kadedust ja viha, mis ohustab riigi kui terviku jätkusuutlikkust ning lõpuks ka valitseva eliidi liikmete vara ja elu. Kui riigi bürokraatlik organisatsioon ei suuda probleemi lahendada ja viha maandada, siis ilmuvad populismi õhutavad poliitikud, kes devalveerivad demokraatlikku valitsuskorda ning õhutavad mässumeelsust. See omakorda võib põhjustada revolutsioone või koguni kodusõdu, mis paiskavad riigi tagasi militaarriigi seisundisse. Alternatiiviks sellistele arengutele on sotsiaalliigi rajamine.

Sotsiaalliik

Egoismi ja ahnuse süvenemine ning turumajanduslikes suhetes valitsev ebaõiglus loovad olukorra, milles kodanikud kaotavad oma vabaduse aluseks oleva eraomandi. Kui riigibürokraatia ei suuda või ei taha seda ahnust ja ebaõiglust piirata, siis jääb inimestel õigus valida vabasurm või alistuda kapitali omanike meelevalle. Kui aga vaba inimene ei taha alistuda teiste meelevalle ning eutanaasia ja suitsiid on keelatud, siis ei jää neil üle muud kui minna vargile ja võtta ellujäämiseks vajalik jõuga. Ja

selleks on neil legaalne õigus, sest ebaõiglase majanduskeskkonna loonud ühiskond ei paku muid lahendusi. Sellises olukorras on kapitali valitseval eliidil kaks võimalust oma elu ja vara säilitamiseks. Kui eliit tahab jätkata endisel viisil, siis peab ta rajama müüride ja kaitsetõketega turvatud elutsoonid ning palkama enesele ihukaitsjad, kui ta sellest tsoonist väljub. Kuid ka see ei taga elu ja vara säilimist, kui rahvamassid liikvele lähevad.

Seetõttu on lõppkokkuvõttes tulemuslikum see, kui riigibürokraatiale antakse suurem võim piirata kapitalistlikku ahnust ning õigus jagada ettevõtlusest teenitavaid tulusid teatud ulatuses ümber hädasolijate toetamiseks. Vastutasuks selle eest, et töörahvalt on võetud vastutus isikliku toimetuleku eest, nõuavad ametnikud täielikku alistumist valitsusvõimu teostajate (mitte riigi!) tahtele. Nii pannakse alus [egalitaristlikule](#) (s.t tulu ümberjagamise) poliitikale ja avatakse tee sotsiaaliigi kujunemisele.

Sotsiaaliigi tunnusteks on [bürokraatia](#) ülemvõim, võrdsustamis- ja hoolekandepoliitika ning üksikisikute eneseteostusvabaduse järjekindel piiramine. Sotsiaaliigi mõiste tähistab sellist riikluse vormi, mille korral bürokraatlik organisatsioon (elukutseliste poliitikute ja ametnike näol) tõuseb iseseisvaks jõuks ning hakkab määrama kogu ühiskonna ning iga selle liikme elukorraldust. Poliitikutest ja ametnikest koosnev organisatsioon võtab avaliku vastutuse elanikkonna toimetuleku eest, seades eesmärgiks maandada need pinged, mida on põhjustanud toimetulekuraskused ja tulude ebavõrdne jaotumine. Alistumise ja kehtestatud korra vabatahtliku järgimise eest antakse inimestele õigus nõuda paremat elu ning valida määratud perioodide järel isikuid, kes nende arust suudavad selle eesmärgi saavutamisele kõige paremini kaasa aidata. Kuna bürokraatia tegevusloogika põhineb standardiseerimisel, normeerimisel, eeskirjade ja seaduste kehtestamisel, tegevuslubade väljastamisel, inimeste tegevuse õiguspärasuse kontrollimisel ning korrarikkujate karistamisel, siis paneb see aluse bürokraatia võimutäiuse kasvule. Bürokraatia laieneb isegi ettevõtlusse, kus tuleb samuti iga samm dokumenteerida ning igale ametikohale koostada tegevusjuhend ja määrata vastutusala.

Bürokraatia ülemvõimu süvenemisel hakatakse võrdsustama ka seda, millised on elanikkonna võimalused tarbida kaupu ja teenuseid, ning tegema ettekirjutusi, kuidas peab igaüks käituma ja mõtlema. Tänu valimislubadustele hakkavad inimesed arvama, et enda toimetuleku kindlustamiseks ei pea nad tegema muud, kui andma oma hääle õigele kandidaadile. See viib kiiresti ettevõtlusest laekuvate tulude ümberjagamisele, isikliku initsiatiivi ja tegevusvabaduse seadustega piiramisele ning äärmuslikel juhtudel üleüldise plaanimajanduse kehtestamisele. Viimane tähendab, et bürokraatlik organisatsioon natsionaliseerib eraettevõtted ning määrab neid juhtima elukutselised ametnikud, kes isiklikult ei vastuta tegevuse tulemuslikkuse eest.

Sotsiaaliigi kontseptsioon sisaldab endas elitaarset maailmanägemust, mille järgi inimesed jagunevad kõrge intellektiga juhtideks ning rumalaks massiks. Viimase rolliks on muu hulgas ka esimesi oma tööga ülal pidada ja nende heaolu tagada. Seejuures jäetakse aga tähelepanuta inimeste soov katsetada, kogeda seeläbi midagi uut, õppida ja areneda. Seetõttu sõltub sotsiaaliigi jätkusuutlikkus otseselt sellest, kui palju ta jätab tegevusruumi eraomandusele ja individualistlikule turumajandusele.

Nii idee tasandil kui ka praktikas on inimkond realiseerinud väga erinevaid sotsiaaliigi vorme. Suhteliselt suure turumajandusliku vabaduse säilitanud riigid, milliste majanduses on suur roll ühistulistel ettevõtetel, on suutnud edukalt rakendada võrdse tarbimisvabaduse põhimõtet. Sellisteks riikideks on Austria, Põhjamaad (Taani, Rootsi, Norra ja Soome), Island ja Kanada, Ka Madalmaad, Šveits ning Saksamaa on modernse ja sotsiaaliigi ideede kombineerimisel suutnud leida toimiva lahendi. Oluliselt

piiratum on aga ettevõtjate tegevusvabadus Prantsusmaal ja Belgias, kus riiklik bürokraatia selgelt domineerib.

Üksikisiku vabaduste mahasurumise ning ametnike kõikehõlmava võimutäiuse kehtestamisega jõudsid kõige kaugemale Venemaa (Nõukogude Liit), Hiina Rahvavabariik, Põhja-Korea, Kuuba jt [totalitaarsed riigid](#). Kuid plaanimajanduse ideed on rakendatud ka varasematel aegadel, näiteks Sumeri kultuuri ja Rooma impeeriumi lõpuaegadel. Nendest ei jäänud maha [natsionaalsotsialistliku](#) poliitika valinud riigid, mille valitsejad üritasid oma rahva heaolu parandada teiste ekspluateerimise suurendamise kaudu (Hitleri Saksamaa, Mussolini Itaalia, Hispaania, Portugal jt). [Religiooset sotsialismi](#) esindav islam, mida kannavad vaimulikud juhid ja kohtumõistjad ühes isikus, on Euroopa heaoluriikide hõlmamise taktikaks valinud sotsiaalriikide sotsiaalteenuste ärakasutamise ja mitmekultuurilise ideoloogia levitamise.

Bürokraatia probleemiks on see, et ametnikud ise ei tooda midagi. Nad saavad ümber jagada vaid ettevõtlike inimeste poolt toodetud kaupu ja teenuseid või kapitalistide poolt kokku ahnitsetud vara. Kuid natsionaliseeritud vara ja sellest saadav heaolutunne saab kiiresti otsa. Seda efekti võib võrrelda niisuguse olukorraga, kus vägivallatsev jõuk võtab perekonnalt ära lehma ja ajab selle vardasse – järgneva pidusöögi ajal on kõigil väga mõnus olla, kuid pärast seda pole enam ei lehma ega sellelt saadavat piima, mis seni oli pakkunud perekonnale nappi, kuid kindlat toidust, sh juustu ja või müümise abil. Sellises olukorras ei jää ka perekonnal üle muud, kui ühineda röövlijõuguga ja minna otsima uut ohvrit.

Bürokraatlike meetmetega saab võrdsustada küll materiaalsete toodete tarbimist, kuid ei ole võimalik ümber jagada vaimset rikkust. Egalitaristliku fiskaal- ja õiguspoliitikaga võetakse inimestelt loovuse stiimulid ja vastutus enda toimetuleku eest. Koos sellega kaob ka sundus ennast pingutada ning soov riskida ja tootmistegevuse tulemuslikkusesse panustada. Tootmise vähenemine kahandab ametnike võimalusi jagada ümber tulu ja vara. Kui ametnikel pole enam midagi ümber jagada, siis põhjustab see rahvahulkades rahulolematust ning kahandab ametnike võimekust hoida rahvahulki õiguskorraga kehtestatud raamides. Rahulolematute ja teisitimõtlejate mahasurumiseks peab bürokraatlik riigiparaat appi kutsuma sõjaväe ning terrorit rakendades elimineerima kõik, kes julgevad oma rahulolematust väljendada või koguni teisiti mõelda.

Selle sotsiaalse korra arengulõksuks on demokraatlike valimisõiguste laiendamine nendele, kes ise makse ei maksa. Kui valitsuse eelarvest tuluülekandeid saavate inimeste hulk ületab maksumaksjate arvu ning poliitiliste ametnike tagasivalimine hakkab sõltuma nende häältest, siis hakkavad nad valimiskampaaniate ajal jagama rahvahulkadele meeldivaid lubadusi. Kui populistlikke lubadusi jaganud isikud saavad suure võidu ning koos sellega ka valitsemisõiguse, siis peavad nad hakkama täitma lubadusi, mille täitmiseks puuduvad valitsusel vahendid. Rahva rahulolematuse kasv tähendab aga, et teisel korral pole enam sellist võitu võimalik saavutada. Võimutäiuse säilitamiseks peavad need poliitikud allutama enda võimule meedia ja kohtuvõimu, või mis veel parem, korraldama riigipöörde ja tegema lõpu demokraatlikule riigikorraldusele.

Individualistlik turumajandus ja seda kandvad ettevõtjad on nagu vedurid, mis veavad rongi, s.t ühiskonda edasi. Kui vedur populistliku või autoritaarse võimukorraldusega ära lõhutakse, siis peatub ka rong ning kaob ühiskonna arengu- ja konkurentsivõime.

Sotsiaaliigi kriisi põhjused on erinevad. Ideoloogilisse äärmusse kandunud ja totaalse võrdsustamise tee valinud ühiskondasid tabas kriis, kuna inimesed kaotasid huvi tööd teha ja tulu hankida. Kuna ümber saab jagada vaid olemasolevat tulu või vara (nullsumma mäng), siis kaob egalitarismi toimimise alus. Heaoluühiskondasid kummitab sama probleem, kuigi nendes ilmneb see pehmemas vormis. Nii või teisiti, kui riigibürokraatial pole enam midagi jagada, siis kaob rahva poolehoid ning kaob ka põhjus kinni pidada ühiskondlikust leppest, mis kohustas inimesi alistuma riigivõimule toimetuleku kindlustamise eest.

Rahva rahulolematuse kasvu põhjustab ka võrdsete õiguste nime all [seksuaalvähemusi](#) tutvustavate ja neid populariseerivate materjalide levitamine ning vastavate avalike ürituste läbiviimine. Samasugused probleemid tekivad ka intensiivsest [multikulturalismi](#) propageerimisest ja vähemusrahvuste õiguste ülistamisest. Esimene neist kahjustab vaid rahva taastootmist (see on probleem negatiivse iibe korral), aga teine paneb löögi alla juba valitseva kultuuri ja sellest lähtuva õiguskorra püsimise. Mõlemal juhul on tulemiks usalduse kadumine riigivõimu esindavate ametnike suhtes ning rahvuslusi kaitsvate natsionalistlike liikumiste pooldajate kasv. Territoriaaliigi ja mitmekultuurilise ühiskonna kontseptsioonid on ühildatavad vaid siis, kui riigihaldus on [detsentraliseeritud](#) ja otsuseid langetatakse võimalikult madalal valitsustasandil, nagu see toimub näiteks Šveitsis ([subsidiiaarsusprintsip](#)).

Kodanikuühiskond

[Kodanikuühiskond](#) võib areneda kas rahumeelselt demokraatliku ühiskonnakorraldusega ja turumajandusel põhinevast modernsest riigist või sügava ühiskondliku kriisi kaudu sotsiaaliigist, mille isevalitsejad ei suuda enam täita oma populistlikke lubadusi. Kuna kodanikuühiskond põhineb iseseisvalt mõtlevatel ja otsuseid langetavatel (s.t mittemanipuleeritavatel) inimestel, siis täidavad kodanikuühiskonna tekkel ning arengul määravat rolli isiksuste hulk ja nende koostöövõime. See omakorda eeldab egoistliku kasuahnuse mahasurumist ja altruistliku (s.t sootsiumi kui tervikut nägeva) mõttelaadi levikut.

Niikaua, kuni püsib territoriaaliiklik ühiskonnakorralduse vorm, on kodanikuühiskond monokultuurne. Selle põhjuseks on vajadus turvalist elukeskkonda loova ühtse õiguskorra järele, mis põhineb ühel keelel ning lähtub rahva tavakultuurist ja maailmanägemusest (loe: religioonist). Kuna omakasust ja võimujanust ajendatud ning teisi petvaid ja vägivalda rakendavaid inimesi saab ohjeldada vaid ühtse, seadustega sätestatud õiguskorra kehtestamise ning sootsiumi avalikku huvi esindava riikliku sunnivõimu rakendamise kaudu, siis pole mitmekultuuriline kodanikuühiskond võimalik. Kui aga vabadust ohustatakse väljastpoolt (s.t militaariikide poolt), siis peab sootsium pidama ühes või teises vormis ülal sõjaväge, mis suudab kaitsta territoriaaliigile kuuluvat maa-ala ja seal elavaid inimesi agressori nõuete eest.

Kodanikuühiskonna tunnusteks on [detsentraliseeritud](#) riigikorraldus, võimude lahusus ja toimiv demokraatia. Need pakuvad iseseisva mõtlemisvõimega inimestele laialdasi võimalusi osaleda otsuste kujundamisel, mis mõjutavad avalikku ruumi, inimeste isiklikku elu ja heaolu ning eneseteostuse vabadusi. Demokraatia on toimiv vaid siis, kui ta suudab elimineerida võimujanust hullunud juhtide ja egoistlikust omakasust ajendatud masside (siinkohal on mõeldud seda elanikkonna osa, kes saab riigieelarvest rohkem otseseid tuluülekandeid, kui ta ise sinna maksab) mõju hääletustele. Lisaks peab

selline riik, mis tahab pakkuda oma kodanikele eneseteostusvabadust ja säilitada pidevalt muutuv keskkonnas jätkusuutlikkust, välistama arengut pidurdavad tegurid ning piirama muutusi takistavate inimeste ([konservatiivide](#)) mõjuvõimu. Kuna kõige enam kahjustavad nii üksikisiku kui ka ühiskonna arengut need inimesed, kes taotlevad ülemvõimu ja hoiavad kinni oma eesõigustest, mida reformid võivad ohustada, siis peab kodanikuühiskond vältima valitseva ja päriliku eliidi tekkimist. Alles siis, kui egoistlike ja teisi alistada tahtvate inimeste hulk kahaneb marginaalseks ning neid on võimalik ohjeldada kogukonnast tuleva avaliku surve ja suhtlusboikotiga, kaob vajadus territoriaalriigi sunnivõimu ja selle poolt kehtestatud ühtse õiguskorra järele.

Kodanikuühiskond põhineb enda elu ise korraldavatel ja oma tegude eest vastutavatel inimestel, kes ei vaja väljastpoolt peale surutud seadusi, ametnike korraldatud järelevalvet ega karistuspoliitikat. Neid asendavad ühiskondlik moraal, sisemine eetika ning täielik läbipaistvus nii ühiskondlike otsuste langetamisel kui ka majandustegevuse korraldamisel. Läbipaistvus nii perekonna, ettevõtte, kohaliku omavalitsuse kui ka riigieelarve vahendite kasutamisel muudab võimatuks või vähemalt väga raskeks petmise ja omakasu taotlemise ning paneb aluse usaldusel põhinevate inimsuhete arengule.

Turumajanduslik demokraatia, s.t igaühe vabadus valida, kelle kaupa ja millise hinna eest osta, võimendab positiivset ja ühiskonda edasiviivat arengut ning jätab ebaõiglase kasu taotlejad tuludeta. Kui tarbijad hakkavad ostude soetamisel arvestama kauba pakujate käitumist tootmisprotsessis ja selle mõju looduslikule elukeskkonnale ning ühiskonna arengule, siis kaovad sellised ettevõtted, mis kasuahnusest ajendatuna kahjustavad loodust ja inimeste igapäevast toimetulekut.

KOKKUVÕTTEKS

Riigi kui institutsiooni ülesanne on ühtse õiguskorra kehtestamise abil turvalise elukeskkonna loomine. Kuna iga rahva arusaam sellest, mis on õige ning kuidas tuleb käituda, on erinev, siis erinevad ka riikide õiguskorrad üksteisest märkimisväärselt. Erinevad on ka nende riikide inimeste arengutase ja nende poolt moodustatud sotsiaalse korra jõusuhted.

Tänapäeva maailmas on esindatud kõik eespool kirjeldatud riikluse vormid, mis pakuvad oma elanikele väga erinevaid elukeskkondi ja toimetulekuvõimalusi. Nendes praegu valitsev riikluse vorm on tulem, mille on määranud esmajoones rahva liikmete meelsus ja arenguvalmidus. Allaheitliku meelega ja vaid materiaalsele toimetulekule orienteerunud rahvad on oma maise elu säilitamise nimel leppinud eluga militaarriigi vaesuses ja viletsuses. Nendest rahvastest aga, kes on võtnud riski ja olnud valmis võitlema oma vabaduse eest kas või surma hinnaga, on saanud oma elu peremehed ning neile on avanenud võimalus luua oma territoriaalriik ning areneda edasi modernseks riigiks. Kuid kui valdavaks muutub ülalpeetava mentaliteet ning usk, et keegi teine töötab ja näeb tasu nõudmata vaeva nende inimeste heaolu eest, kes ennast ise ei vaevu pingutama ega soovi areneda, siis langeb ühiskond sotsiaalriigi petlikku rüppe.

Laialdasi eneseteostuse võimalusi pakuva modernse ja postmodernse ühiskonna probleemiks on kujunenud iibe vähenemine. Totaalse demokraatiaga heaoluriikide probleemiks on aga massiline immigratsioon suure iibega arenguriikidest, kus valitsev eliit on oma ahnuse tõttu võtnud sealsetelt inimestelt normaalsed toimetulekuvõimalused. Kuna aga harimatutel inimestel puudub postmodernsesse ühiskonda integreerumise võime, siis hakkavad nad mitmekultuurilisuse kontseptsioonile toetudes ja humanismi propageerivaid poliitikuid ära kasutades nõudma kohaliku õiguskorra muutmist, et kujundada enesele sobivat eluruumi. See satub vastuollu territoriaalriigi kontseptsiooniga ning põhjustab natsionalistlike meeleolude levikut. Pingeid tekitab ka see, et postmodernsed riigid konkureerivad omavahel eneseteostusele orienteerunud ja eriti arenguvõimeliste inimeste pärast, sest just nemad kindlustavad nende ühiskondade jätkusuutlikkuse ja hoiavad üleval nende konkurentsivõimet.

Minule kui selle raamatu autorile tundub, et riiklikult organiseeritud ja materiaalsel väärtuskandjal ehk mammonal põhinev ühiskonnakorraldus on oma arengupotentsiaali ammendanud. Kuid kodanikuühiskonda saab sootsium astuda vaid tervikuna ja üksnes alt, rohujuure tasandilt tuleva initsiatiiviga, s.t sinna saab minna isiksusliku arengutaseme saavutanud inimeste vabatahtliku koostöoga. Kodanikuühiskonda ei saa jõuda niimoodi, et riiki või kapitali valitsev eliit viib oma rahva sinna nii, et inimesed ise ei tee midagi.

ÜHISKONNAKÄSITUSE ALUSED

ORIENTEERUMISE PROBLEEM

Oletagem, et te olete eksinud põlislaande, millel pole otsa ega äärt. Ja proovige nüüd appi ruttajatele selgitada, kus te olete. Veelgi keerukamaks muutub olukord siis, kui te eksite ära näiteks kosmilise avaruse galaktilises täheparves.

Selleks, et ruumis orienteeruda, oma asukohta kirjeldada ja seejuures mõista, kas me liigume soovitud suunas, vajame me orienteerumise aluseks olevaid punkte või koordinaatsüsteemi. Iidsetel aegadel tuli orienteerumiseks otsida objekte, mis torkasid kõigile silma ning mida oli kerge kirjeldada. Selliseks objektiks võis olla mägi, jõgi, linn, suur puu põlislaanes või kalju mererannikul. Meresõitjad kasutasid vanasti avamerel orienteerumiseks tähtede konstellatsiooni. Kui aga hädasolija asukoht on teadmata, siis tuleb abistamise asemel alustada otsinguid, mis neelavad tohutult ressursi ja aega, kuid abivajaja võibki jääda leidmata.

Tänapäeval põhineb kohatuvastus ülemaailmsel asukoha määramise süsteemil ([global positioning system](#), GPS), mis kasutab Maa orbiidil maapinna suhtes samades kohtades asetsevaid tehiskaaslasid. Neid on kokku 24 ja nende abil on võimalik maapinnal (kahemõõtmelises ruumis) peaaegu hetkega määrata ükskõik millise objekti asukohta ning liikumissuunda, kiirusest rääkimata. Kui me saame hätta sattudes saata appikutse koos oma asukoha koordinaatidega, siis saabub abi kiiresti. Seetõttu on nii iga inimese, kogukonna, ühiskonna kui ka riigi jaoks ülimalt oluline, et ta teaks, kus ta asub ning kuhupoole ta liigub.

ÜHEDIMENSIOONILINE MAAILMAVAADE

Platoni filosoofia

Inimene tajub enda ümber olevat maailma oma meeleeelundite abil ning ta loob saadud informatsiooni põhjal meelepildi ümbritsevast – sellest, mida ta peab reaalsuseks. Antiik-Kreeka filosoof [Platon](#) (u 427–347 eKr) kirjeldas inimese vaatepunkti piiratust [koopa võrdpildi](#) kaudu.

Meie, inimesed, oleme nagu koopas. Oleme aheldatud näoga koopaseina poole ja seljaga koopa avause poole, millest meid lahutab müür. Müüri taga on kunstliku valguse allikas, mis heidab meie ette seinale varje asjadest, mida kantakse meie selja taga asuva müüri suhtes mööda nii, et üle müüri ulatuvad ainult kantavad asjad, kandjad ise jäävad müüri taha peitu ning neid pole varjudel näha. Seega võime näha koopa seinal ainult nende esemete varje. Esemeid endid me ei näe, näeme vaid nende varje, mida heidab kunstlik valgus.

Sestap võib väita, et me tajume siinses muutuvast maailmas ainult tegelike asjade pettekujutisi. Ja seejuures elame me ekslikult veendumusega, nagu näeksime me tõelisi asju. Samas asub ülim tõelisus hoopis väljaspool koobast, puhta päikesevalguse käes, mis on meile kui koopas viibijatele nii pimestav, et me ei suuda selles keskkonnas silmi avada enne, kui meid pole selleks spetsiaalselt treenitud. Koopast väljaspool asuvad tõelised asjad on samastatavad ideedega. Nende ideede mõistmiseks on meie tavaliste meeleeelundite kaudu saadavad kogemused liiga vähesed ja piiratud.

Platoni mõttekäigu kontekstis tahan ma tähelepanu juhtida ühemõõtmelisusele: kunstliku valgusallika ees ja müüri kohal kantavad asjad, mis heidavad tasapinnalisele seinale varje, liiguvad ühes dimensioonis – vasakule või paremale. Täpselt samuti on see meie praeguse poliitilise kõnepruugiga, mis eristab vaid vasak- ja parempoolset poliitikat ning vastavalt selliseid poliitikuid.

Kuid valgusega kaasneb veel huvitavaid fenomene. Nimelt murdub prismat läbiv valguskiir erineva lainepikkusega valgusvihkudeks, mida me tunneme [vikerkaarena](#). Ja kuigi kõik inimesed räägivad seitsmest vikerkaarevärvist, suudavad neid nimetada vähesed. See tekitab küsimuse, kas nad ikka näevad neid värve? Kui ei, siis miks? Kas nad ei suuda neid nimetada seetõttu, et nad tõesti ei näe neid (füüsiline puue), või seetõttu, et nad ei tunne neid ära (oskuse puudulikkus) või et neil ei ole kõigi nende jaoks sobivat sõna (teadmise probleem)? Või kordavad nad seitsmest vikerkaarevärvist rääkides lihtsalt varem kuulnud või koolis õpitut ega räägi üldsegi sellest, mida nad ise näevad?

Tegelikult on asi veelgi hullem! Meid ümbritsev ruum on täidetud kõikvõimalike võngetega, mille lainepikkus ja -sagedus, amplituud ja võnketasand varieeruvad lõpmatus ulatuses. Inimene on võimeline kuulma vaid „tihedas“ keskkonnas liikuvaid [helivõnkeid](#), mis jäävad vahemikku 1–10 meetrit, ja nägema [valguslaineid](#), mis jäävad vahemikku 380–760 nanomeetrit. Lisaks tunneme [infrapunakiirguse](#) mõju oma nahal soojusena ja [ultravioletvalguse](#) mõju päevitusena. Kõik ülejäänud võnked, mis jäävad nulli ja lõpmatuse vahele, jäävad meile hoomamatuks, sest meie meeleeelundid ei registreeri neid. Koos sellega jääb ka suurem osa meie ümber toimuvast meile hoomamatuks.

Platoni poolt kirjeldatud varjude nägemise mudelist lähtudes võib väita, et me vaatama pilti, kuid

- me ei näe reaalseid asju, sest me ei tea et nad on olemas ja me pole neile veel andnud nime;
- me näeme vaid vaimse reaalsuse varjusid materias, aga ei mõista varjusid heitva nähtuse tegelikku olemust (ideed);
- me ei tunne nähtu olemust ära, sest meil puuduvad vastavad eelteadmised;
- me ei oska nähtust rääkida, sest me ei ole teadvustanud nähtavate asjade vaimse allika olemasolu;
- me mõtestame kogetud asju oma maailmavaatest lähtuvalt.

Seega, inimesed näevad silme ees liikuvaid asju (või nende varje) oma geneetiliste ja meeleliste erinevuste tõttu erinevalt ning mõtestavad saadud informatsiooni vastavalt oma maailmakäsitusele. Viimast võikski võrrelda valgust murdva prismaga, mis lahutab saadud informatsiooni algsadeks, mille paneb teadvus uuesti kokku maailmavaatega sobivas suhtes. Ühesõnaga: kui inimesed vaatavad sama asja või loevad sama teksti, siis nad tajuvad ja mõtestavad seda omamoodi ning teevad sellest erinevaid järeldusi. Ja nii ei saa me aru, miks teised inimesed ei mõista meid ja räägivad samadest asjadest hoopis teistmoodi.

Tänapäeva poliitikakäsitlus

Kogutud teadmiste mõtestamine ja nende edastamine eeldab asjade lihtsustamist. Modernse maailma poliitiliste suundumuste selgitamiseks võeti 19. sajandi suurte revolutsioonide käigus kasutusele ühedimensiooniline ehk lineaarne [vasak-parem-jaotus](#). See jaotus lähtus [Prantsuse Rahvussamalees](#) ja [Frankfurdi parlamendi](#) olevatest istekohtadest:

- [paremal](#) istusid kuningriiklased, kes leidsid, et kuningavõim on parim, mis üldse olla saab, ning et ühiskonnakorralduses ei ole midagi vaja muuta – ühesõnaga, konservatiivid;

- [vasakul](#) istusid vabariiklased, kes tahtsid maailma paremaks teha ning kehtestada aja nõuetele vastavalt uut ja paremat riigikorda, mis annaks inimestele õiguse kaasa rääkida neile peale pandud maksukohustuste suuruse teemal ning mis vabastaks inimliku olemise päriliku eliidi eestkostest – ühesõnaga, reformistid.

Selline lineaarne jaotus võimaldas ühelt poolt lihtsustada poliitikakäsitust äärmuseni, nii et selles saaksid osaleda kõik, sealhulgas ka inimesed, kes millestki muidu aru ei saanud, aga teiselt poolt võimaldas see käsitus õhutada ühiskonnas vastandumist ja tülisid. Viimased olid kasulikud ühiskonda valitsevale eliidile, sest need takistasid inimhulkade ühinemist ja nende koordineeritud tegevust valitseva ebaõigluse piiramisel.

Kuningavõimu ja päriliku eliidi kukutamise ja vabariikliku valitsuskorra kehtestamisega saavutati soovitud eesmärk ja rahvas sai (vähemalt piiratud) õiguse ise otsustada, kui palju ta makse maksab ja mida selle rahaga tehakse. Soovitud eesmärgi saavutamine avas tee uute reformistide esiletõusule, kusjuures seni ühiskonda reformida tahtnud vabariiklased muutusid konservatiivseks, s.t arengut pidurdavaks jõuks. Uued reformistid nõudsid nüüd turumajanduslikke vabadusi ja neid hakati nimetama liberaalideks. Kui ka see eesmärk oli modernse riigi kujul saavutatud ja ühiskonna varaline kihistumine süvenes, siis võtsid reformistide rolli endale kommunistid ja sotsialistid, kes nõudsid riigibürokratia sekkumist, sotsiaalriigi loomist ja vähemalt varalise võrdsuse taastamist. Kuna totalitaarne riigikord ei rahuldanud paljusid, siis hakkas uus reformistlik jõud – sotsiaal-demokraadid laiendama valimisõiguslike isikute ringi ning rajama suuremat turuvabadust pakkuvat heaoluühiskonda. Kui ka see sai tehtud, haarasid reformistide positsiooni radikalistid, kes nõudsid tehaste sulgemist ja tagasipöördumist agraarühiskonda (rohelised), naiste õiguste laiendamist ja soolise jaotuse kaotamist ([feministid](#)) või soolistel tunnustel põhinevate õiguslike sätete täielikku likvideerimist ja haridussüsteemi vabastamist soorollidest ([egalitaristid](#)).

Tänapäeval võib kõiki neid poliitilisi liikumisi, mis on teatavas riigis oma eesmärgi saavutanud, nimetada konservatiivideks, sest nad tahavad tagasi pöörduda oma hiilgeaegade juurde, s.t peatada inimvaimu ja ühiskonna kui terviku arengut. Ja kõike seda vaid oma egoistlike soovide (kasuahnuse või võimujanu) rahuldamise nimel!

MITMEDIMENSIOONILINE ÜHISKONNAKÄSITUS

Joonis 2. Kahemõõtmelise ühiskonnakäsituse aluseks on VÕRDSUSE (horisontaalne) ja VABADUSE telg (vertikaalne). Autor: P.Tammert.

Eelöeldu valguses võime vaid imestada, miks me – kes me elame kolmemõõtmelises ruumis, kus neljanda mõõtme moodustab aeg, – kirjeldame majanduslikke ja poliitilisi protsesse ikka veel kõige algelisema, ühemõõtmelise jaotuse kaudu.

Selles raamatus esitatud ühiskonnakäsitus on välja kasvanud [Aaron Wildavsky](#) ja Carolyn Webberi ([Berkeley California Ülikool](#)) poolt 20. sajandi teisel poolel viljeldud sotsiaalse korra teooriast, mille kokkuvõtte on esitatud raamatud „[A History of Taxation and Expenditure in the Western World](#)“. Nende mõtteid on edasi arendanud [Michael Hechter](#) ja Christine Horne'i, kes muuhulgas andsid välja ülikooliõpiku „[Theories of Social Order](#)“ ([Stanford University](#), 2003 ja 2009). Webberi ja Wildavsky käsitus keskendus kolmele sotsiaalsele korrale – individualistlikule turumajandusele, hierarhilisele kollektivismile ja egalitaarsele sektantlusele –, aga Hechter ja Horne kirjeldavad oma õpikus viit sotsiaalse korra olemust määravat fenomeni: indiviidid, hierarhiad, turud, grupid ja võrgustikud.

Alljärgnevalt esitatud käsitus on kujunenud välja aktiivses ühiskondlikus suhtluses ja õppetöös, mille jooksul on oluline eristunud ebaolulisest. Jälgides vestluskaaslaste ja õpilaste reaktsioone Webberi ja Wildavsky selgitustele ühiskondlike ja poliitiliste protsesside kohta, mis tulenesid kolme sotsiaalse korra mudelist, ilmnisid selle puudused. Praktilise õppetöö käigus formeerus uus, kahedimensiooniline (vabadus : võrdsus) ühiskonnakäsitus, mille teljed hindavad seda, milline on vabaduse ja võrdsuse aste uuritavas ühiskonnas või riiklikus moodustises. Selle mudeli sisemisest loogikast lähtudes joonistus välja neli sotsiaalset korda, mille ma olen siin, peale pikka järelemõtlemist ja nende olemuse kaardistamist, nimetanud kooperativismiks, individualismiks, elitarismiks ja bürokratismiks.

Järgnevalt kirjeldan mitmedimensioonilise ühiskonnakäsituse mudelit. Kui seda mudelit seostada eespool toodud riikluse arengut käsitleva osaga, siis märgiksin siinkohal, et algupärane kooperativistlik ühiskond ei loo riiklikku institutsiooni. Militaariigi sünnile paneb aluse ja seda peab üleval elitarism. Linnriigi ja modernse riigi sünnis on määrav osa individualismi kandjatel ning sotsiaalriigis saavutab absoluutse võimutäiuse bürokratism.

KOORDINAATTELJED

VÕRDSUSE TELG

Võrdsuse mõiste sisu

Võrdsuse mõiste seostub [õiguse](#) või täpsemalt õiguskorraga. Inimeste võrdsust tunnustav riik peab tagama iga inimese [põhiõigused](#) (õigus elu, enesemääramise, isiku, eraelu ja eraomandi puutumatuse kohta). Viimasest oluliselt laiemad on [inimõigused](#), mis kuulutati [Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni](#) (ÜRO) poolt ülemaailmselt kehtivaks 1948. aastal ja mis hõlmavad

- kodaniku- ja poliitilisi õigusi (lähtuvad loomuõiguse kontseptsioonist);
- majandus-, sotsiaal- ja kultuurilisi õigusi (juurdusid modernse ja sotsiaalliigi arenguetapil);
- rahvusliku enesemääramise ja arenemise õigusi (see teema tõusetus arenguriikide iseseisvusvõitluse käigus 1960.–1970. aastatel).

Tegelikus elus pole inimesed kunagi olnud võrdsed. Inimeste geneetiline alge loob füüsilised erinevused, mida võimendavad veelgi kasvuperioodil tarbitud toit ja lapsepõlves omandatud teadmised. Inimese tundemaailm, väärtushinnangud ja sotsiaalne orientatsioon arenevad välja vastasmõjus teda ümbritsevate inimeste ja elukeskkonnaga. Miniteadvuse arengus on otsustav roll perekondlikel tavadel, vanemate teadmistel, varanduslikul olukorral ja sotsiaalsel positsioonil. Inimese eluteel mängib suurt rolli juhus: looduslike kataklüsmide ja sõdade põhjustatud, sunnitud ja vabatahtlikud ränded paistavad inimesi algupärasest väga erinevatesse elukeskkondadesse, kus ühed saavad hakkama ja teised mitte. Tootmise spetsialiseerumine, käsitöö ja kaubanduse areng suurendasid ebavõrdsust. Sõjad, teiste inimeste teadlik ekspluateerimine ning elitaarse klassiühiskonna väljakujunemine kinnistasid ja võimendasid inimeste ebavõrdsust veelgi. Noorus ja vanadus, sugu ja paljud muud tegurid loovad ebavõrdsust, kuid pakuvad samas ka väga erinevaid arengu ja eneseteostuse võimalusi.

Võrdsuse ideaali looduses ei leidu, see on inimese leiutis. Võrdsuse probleem ei tõusetunud ürgaja kogukonnas, kus inimese positsiooni määras tema kuuluvus perekonda või hõimu ning selle sisemine rollijaotus. Ka vana- ja keskaja klassiühiskondades oli see tundmatu, sest seal oli inimene teise inimese omand – rääkiv tööriist! Inimeste võrdsuse küsimus muutus aktuaalseks alles siis, kui territoriaalliik pani õiguskorra kindlustamiseks aluse üldisele haridussüsteemile ning tööstusrevolutsiooni käigus tekkinud ettevõtjad hakkasid palgatöøjõust välja pigistama viimast. Rahulolematute rahustamiseks ning senise süsteemi kindlustamiseks – tõsi, mõnevõrra varjatulal kujul – pakkus riigibürokraatia välja rikkuste ümberjagamise (egalitarismi) ja inimeste võrdsuse idee.

Absoluutse võrdsuse ideaal on inimmeele loodud utoopia, mis objektiivsetel põhjustel ei saa kunagi realiseeruda. Selle poole püüdlemine kahjustab inimeste, rahvaste ja riikide arengut ning hävitab nende konkurentsivõime, kuna ta vastandub otseselt arengut edendava konkurentsi kontseptsioonile. Ühiskonnad, kes siiski üritavad „hüpata üle oma varju“, peavad tegema valiku, kas keskenduda võrdse eneseteostuse võimaluste pakkumisele või võrdse tarbimisõiguse realiseerimisele.

Võrdse tarbimisõiguse eest on alati võidelnud need, kes igapäevases konkurentsisis on teistele alla jäänud ning kaotanud lootuse, et nende olukord kunagi paraneb. Tunnustagem, et keegi ei saa elada ilma

toidu, riiete ja peavarjuta. Ja inimene suudab töötada vaid siis, kui ta saab oma töö eest tasu, mis katab vähemalt tema tööjõu taastootmise (s.t toidu, riiete, eluaseme jms) kulud. Keegi ei suuda enda vajadusi unustades töötada tasuta ja heategevuslikus korras, ainult teiste ülalpidamiseks. Samuti pole kusagil kaupu, mis tekiks iseenesest ja mida valitsus saaks hädasolijatele tasuta välja jagada. Tasuta teiste heaks töötama saab inimest panna vaid vägivallaga, kuid see satub võrdsuse põhimõttega otsesesse vastuollu.

Vaesuse põhjuseks on enamasti teadmiste puudus, mille on omakorda põhjustanud vaimne ja füüsiline laiskus (v.a militaariikides, kus teadmiste omandamise võimalused puuduvad). Kuid enamasti on inimeste ja rahvaste vaesuse põhjuseks siiski selliste tööandjate ahnus, kes jätavad töötajatele tasu välja maksmata või tasuvad neile vähem, kui on vaja tööjõu taastootmise kulude katmiseks. Ja kui vaesuse põhjuseks on valitsejate ja tööandjate tegevus, siis ei paranda kolmandate inimeste heategevus olukorda mingil moel!

Demokraatia laienemine sotsiaaliigis andis hääleõiguse suurele hulgale sellistele inimestele, kes ise midagi ei tooda ning põhjuse-tagajärje seoseid ei mõista, ning suurendas nende mõju poliitikale. Tänu sellele tõusis võrdse toimetuleku teema rahvaesindajate valimistel oluliseks ning kujunes välja riigi abiga ülalpeetavate valijate ning populistlikke lubadusi jagavate poliitikute vaheline koalitsioon. Seejuures teavad need poliitikud enamasti, et nende poolt väljajagatud lubadusi pole kunagi võimalik täita, sest keegi ei taha ega suuda kokku koguda nii palju maksutulusid.

Rootsi majandusteadlane [Assar Lindbeck](#) (s 1930) märkis oma ettekandes, mille ta tegi 1984. aasta Nobeli sümpoosionil:

„Sageli usutakse, et konfliktid tulude ebavõrdse jagunemise pärast vähenevad, kui tulude jagunemine võrdsustub, nagu loodetakse ka ebaõigluse ja kadeduse taandumist. ... Need, kes arvavad, et jagunemisest tulenevaid konflikte põhjustab üldine ebavõrdsus või tulude erinevus, ... eeldavad ilmselt, et võrdsuse suurenemisel väheneb võrdsuse taotlemise tung.

Näiteks arvab keskmine hääletaja, et liikudes suurema võrdsuse poole, s.t kui vähenevad väikeste ja keskmiste sissetulekute vahelised erinevused, siis lõpevad ka tulude ebavõrdse jagunemise tõttu tekkivad konfliktid. Kahjuks ei ole see siiski kuidagi võimalik. Tegelikult võib asja vaadelda ka vastupidi.

Esiteks, avaliku võimu teadlikud sammud tulude ümberjagamisel põhjustavad tulude ümberjagamise teemalisi poliitilisi debatte ja konflikte rohkem kui ükskõik milline teine teema.

Teiseks, üksikisikute valmidus suurendada oma tulusid tööviljakuse suurendamise abil väheneb, kui maksumäärad suurenevad. Enamgi veel — kuigi see on rohkem teoreetiline moment — inimesed võivad tunda kadedust vaid nende suhtes, kellel on pisut suuremad tulud kui neil endil, kuna neid tulusid tajutakse oma võimekuse piirides, mitte aga väga rikaste isikute suhtes. Tõsiasi on see, et mida võrdsem tulude jagunemine on saavutatud, seda häälekamaks muutuvad konfliktid järelejäänud ebavõrdsuse pärast, kuna üha enamatel inimestel on võimalus võrrelda ennast teiste sarnastes oludes olevate inimestega.“

Seega ei ole turumajanduslikus ühiskonnas, kus inimese sotsiaalses hierarhias saavutatava positsiooni määrab tema tarbimisvõime (oma naabrite ja tutvusringkonna suhtes), võimalik kunagi täita poliitikute antud populistlikku lubadust „tagame tarbimise võrdsuse“, sest mida enam inimestele antakse, seda enam nad tahavad juurde saada.

Võrdne õigus [eneseteostuse](#) suhtes seondub majandusega ja nende panuste kättesaadavusega, mis on vajalikud lapsepõlve ja õppimisperioodi läbimiseks ning konkurentsivõimelisena turumajandusse sisenemiseks ja seal tegutsemiseks. See tähendab lapsepõlves kvaliteetse toidu söömist ning tervislikus

ja arendavas keskkonnas elamist, noorukieas teadmiste ja tööoskuste omandamist ning täiskasvanuna võrdseid võimalusi toorme hankimisel ja oma toodangu realiseerimisel. Kuna aga inimesed ei ole ühesugused, siis on võrdsete võimalustega maailmas lõpptulemuseks ebavõrdsus. Tõsi, see on nn loomulik ebavõrdsus, mis ei kasva kunagi liiga suureks ja mis pidevalt muutub, sest inimeste töövõime, oskused ja väärtushinnangud muutuvad elu jooksul. Näiteks võib noorena väga materialistlikust inimesest hiljem saada väga vaimne inimene, kes ei hooli enam materiaalsest rikkusest ja hakkab tegelema hoopis heategevusega. Ka vastupidine areng on võimalik.

Eneseteostuse võimaluste võrdsus eeldab, et

- kõigil inimestel on ühesugune staatus, sõltumata nende sünnipärest;
- kõigil on võrdne õigus saada elada tervelt, saada haridus ja teostada ennast;
- kõigil on võrdne õigus väljendada oma mõtteid, koguneda ja osaleda nende ühiskondlike otsuste langetamisel, mis mõjutavad nende toimetulekut ja heaolu;
- kõigil on õigus saada kasu oma töö viljadest;
- kõigil on õigus kasutada eraomandit oma vajadustest ja huvidest lähtudes.

Võrdsuse telje jaotus egoismi ja altruismi vahel

Joonis 3. Võrdsuse telje arengusuundi mõjutavad enim inimlikud tunded ja himud.

Telje PAREMPOOLSES osas domineerib EGOISM, s.t omakasu ja ahnus, soov omada rohkem materiaalist kapitali ja püüd kaitsta eraomandit.

Telje VASAKPOOLSES osas domineerib ALTRUISM. See mõiste kannab endas nii omakasupüüdmatu heategevuse kui ka ühiskonna kui terviku jätkusuutlikkuse kindlustamise taotlust, milleks on vaja sotsiaalset kapitali ja ühisomandit. Autor: P.Tammert.

Sotsiaalse korra mudeli horisontaalne telg mõõdab ning kirjeldab tulu ja kapitali jagunemist ühiskonnas. Tulu ei teki iseenesest! See sünnib töö viljast ja kasvab, kui tööd tehakse nutikalt ja organiseeritult. Kui inimene jätab osa oma töö viljast tarbimata ning paneb selle ettenägelikult kõrvale, kindlustamaks toimetulekut viljatul perioodil, siis kasvab tema iseseisvus. Kui ta aga saab eraomandusse toimetulekuks vajaliku vara, nagu seda on maa, loodusvarad või raha (s.t kapital), siis muutub ta sõltumatutuks. Kui inimese valduses olev kapital kasvab suuremaks, kui on vaja tema isiklike vajaduste rahuldamisel, siis muutub see võimu teostamise vahendiks. Kapitali välja rentimise või laenamise kaudu saab kapitali omanik rahuldada oma egoismi ning suurendada ebavõrdsust.

Kuid lisaks materiaalsele kapitalile on olemas ka sotsiaalne kapital, mis väljendub sootsiumi (perekonna, hõimu, kogukonna või rahva) ühtekuuluvustundes. Kui inimene tunneb, et ta on selles sootsiumis „oma“ ja selle liikmed usaldavad üksteist, siis muutub majandustegevus efektiivseks, sest kaovad erahuvisid kaitsvad barjäärid (s.t küsimus, mis on minu kohustus ja kui palju saavad sellest kasu teised) ning kallid juriidilised vaidlused õiguste ja kohustuste pärast. Kõige selgemalt ilmneb sotsiaalse kapitali suurus kriisilukorras, kui inimesed kas asuvad ühiselt kaitsma oma riigi või ettevõtte huvisid või põgenevad uppuvalt laevalt, nagu seda teevad rotid.

Võrdsust kujundavad ühiskonnas kaks inimlikku tunnet – egoism ja [altruism](#). Sõna [egoism](#) märgib omakasust lähtuvat mõttemudelit, millest kasvab välja [ahnus](#) ehk saamahimu, s.t iha omada asju või

raha (kapitali) sellise kogusena, mis ületab inimese enda vajadused, ja himu saada midagi kogu aeg lisaks. Saksa päritolu Ameerika filosoof [Erich Fromm](#) (1900–1980) kirjeldas ahnust kui sügavaimat auku, mida täites inimene püüab saavutada rahulolu seisundit, aga ta ei saavuta seda kunagi. Üldiselt püüab inimene vara kokku ahnitsedes maandada eneses peituvat alaväärsustunnet ning näidata oma rikkust demonstreerivate asjadega (luksusbrändi märki kandvad tarbeesemed, kuld ja kalliskivid, lossid, luksuslikud sõidukid jms) enda üleolekut teistest. Ahnus kahjustab inimeste, rahva ja riigi olemasolu, kui ahnitseja võtab teistelt inimestelt ära toimetulekuks vajaliku vara ning kasutab seda oma positsiooni kindlustamiseks. Seejuures pole oluline, kas ta on ettevõtlik liigkasuvõtja või riiki valitsev ametnik, neid eristab vaid selle kahju ulatus, mida nende omakasupüüdlik tegevus põhjustab.

Sõnale [altruism](#) antakse enamasti omakasupüüdmatu heategevuse tähendus, selle puhul tehakse teistele head. Hea võib seejuures tähendada valu vähendamist, toimetuleku parandamist, meelehea või õnnetunde tekitamist. Tegelikult peaks selles kontekstis kasutama sõna [filantroopia](#), mis tuleneb kreekakeelsest sõnast „*φιλανθρωπία*“ ('inimesearmastus'). See sõna on tuletatud sõnadest „*φίλος*“ ('armastuse tõttu teiste eest hoolitsemine või toimine') ja „*άνθρωπος*“ ('inimolend või inimesena olemine inimlikkuse tähenduses'). Filantroopia mõistet kasutas Vana-Kreeka näitekirjanik [Aischylos](#) (525–456 eKr) oma tragöödias, märkides sellega [Prometheuse](#) ennastohverdavat käitumist inimkonna heaks. Nimelt varastas Prometheus jumalatelt tule ja andis selle inimestele. Karistuseks selle teo eest aheldati ta kalju külge, kus linnud ta maksa välja nokkisid. Sümboliseelt väljendas see hädasoleva inimese viletsust, mis tulenes tema suutmatusest ise endaga toime tulla, ning pooljumala ennastohverdavat tegu, mis päästis inimkonna hävingust. Sellest tragöödiast arenes välja kontseptsioon, et inimesed, kellel on teadmisi ja vahendeid, millega saab aidata hädasolijaid, peavad neid kasutama ligimese abistamiseks isegi siis, kui nad selle eest midagi vastu ei saa. Nii omandas sõna „filantroopia“ heategevuse, s.t hädasolijate abistamise ja endaga ise mitte toimetulevate olendite eest hoolitsemise tähenduse. Selline tegevus eeldab vabatahtlikkust ja omakasupüüdmatust, mida tihti tõlgendatakse kui ennastohverdavat, altruistliku inimarmastuse väljendamise akti.

On tõenäoline, et vanaaja kogukondades üksteise kõrval elanud inimesed abistasid oma hädasolevaid kaaskondseid jõudu- ja võimalusmööda, kuid vertikaalselt spetsialiseerunud seisuslikus ühiskonnas muutus heategevus eliidi privileegiks. Katoliikliku religiooni mõjul asendus filantroopia omakasupüüdmatu armastuse ja heategevuse tähenduses uue egoistliku kontseptsiooniga – [soterioloogiaga](#), mis keskendus lunastuse otsimisele, et päästa oma hing surmajärgsetest põrgupiinadest. Valdavalt oli see rikka sünnipärase eliidi ning kasuahnete kaupmeeste ja liigkasuvõtjatest rahavahetajate probleem. Oma hinge päästmiseks pidid nad pettuste abil kogutud maa ja vara annetama heategevusega tegelevatele usuühingutele või maksma kinni kogukonna avalikku huvi teenivate rajatiste (kiriku, katedraali, kloostri, vaestemaja jms) ehitamise kulud.

19. sajandi Prantsuse ja Saksa revolutsioonide lainega tuli Mandri-Euroopas hegellaste mõjul taas kasutusele humanismi algne, eetikat ja inimsuhteid rõhutav tähendus, kuid nüüd juba suuresti rikkuse ümberjagamise (egalitarismi) kontekstis. Erinevalt religioossest humanismist jättis see kõrvale üksikisiku vastutuse ja lunastuse saavutamise eelduseks oleva heategevuse. Uus, ilmalik filantroopia lähtus territoriaalliigi bürokraatlikust organisatsioonist ning keskendus rikkuse ebavõrdsest jagunemisest tulenevate ühiskondlike pingete maandamisele.

Modernses riigis on filantroopia omandanud rikaste eraalgatusest lähtuva, avaliku heaolu suurendamisele suunatud tegevuse tähenduse. Igapäevases elus ilmneb see ühekordsete või perioodiliste rahaeraldistena ning vabatahtliku tööna. Ameerika sotsiaalteadlane [Lester Salamon](#) (s 1943) defineerib oma raamatus „Lesteri Ameerika Ühendriikide ajalugu“ filantroopiat kui eraisikute poolt avaliku heaolu suurendamiseks ohverdatud aega ja väärtasju (raha, väärtpäbereid, asju jm vara) või nende annetamist heategevatele organisatsioonidele.

Filantroopia muutub probleemiks bürokraatlikus sotsiaals riigis, kus hakatakse rõhutama inimõigusi ning populistlikel põhjustel ei räägita enam inimese enese vastutusest. See loob niisuguse olukorra, kus inimestel kaob huvi end eneseteostuse nimel pingutada, kuid „heategijad“ julgustavad neid nõudma samasugust heaolu ja tarbeesemete küllust, nagu on nende naabritel. Kuna keegi ei ole valmis töötama ligimese heaks püsivalt ja tasuta, siis lõpeb see ühiskonna pankrotistumise ja üldise kaosega.

Evolutsioonibioloogias seostatakse altruistlikku käitumist eneseohverdusega, näiteks mesilase puhul, kes sissetungijat nõelates ohverdab oma elu süleli kaitsmise nimel. Inimsühholoogias kirjeldatakse altruistlikku käitumismudelit [meemina](#) (käitumismudel), mis võetakse üle vanematelt või muudelt mõjuvõimsatelt inimestelt. Teadusuuringutes on ilmnenu, et altruistliku tegevuse puhul aktiveerub ajus sama ala, mis ergastub ka söömise ja seksimise ajal. Altruistlikud teod parandavad kogukonna või riigi kui terviku jätkusuutlikkust ja konkurentsivõimet.

Kuid mõistel „altruism“ on veel teinegi tähendus ja see viitab mõtlemisele suures plaanis, s.t perekonna, kogukonna või rahvuse ühishuvi (jätkusuutlikkuse, püsimise) seadmisele isiklikest soovidest (kuid mitte vajadustest) kõrgemale. Selles kontekstis omandab sõna altruism „*paideia*“ (kr παιδεία) tähenduse, mis viitab vajadusele anda inimestele haridus ja kasvatada nendest kodanikud – seda peetakse tõeliselt altruistlikuks aktiks. Praktikast tähendas see, et „hädasolijale tuli anda õng ja õpetada ta kala püüdma“! Selline mõte esineb Platoni dialoogis „*Euthyphron*“ (u 397 eKr), milles Sokrates räägib oma teadmiste tasuta jagamisest kuulajatele ning nimetab seda humanistlikuks heategevuseks. Itaalias omandaski altruismi mõiste humanistliku vaba hariduse tähenduse. Rooma ladina keele õpetaja [Aulus Gellius](#) (125–180 pKr) märkis 1. sajandil eKr oma teoses „*Attic Nights*“ (XV) järgmist.

Need, kes kasutavad rääkimiseks ladina keelt, ei anna enam sõnale „humanitas“ seda tähendust, mis sel algselt oli. Nimelt kasutati varem seda sõna, et märkida inimestevahelisi sõbralikke suhteid ja koostöövaimu, mida kreeka keeles märkis sõna φιλανθρωπία (‘filantroopia’) ning mis välistas kellegi kõrvalejätmise. Nüüd on aga hakatud seda sõna kasutama kreeka sõna παιδεία (‘haridus’) tähenduses, mida meie nimetame „eruditionem institutionemque in bonas artes“ ehk hariduseks ja vabade kunstide omandamiseks. Ning nende kohta, kes on kõige tugevamini pingutanud teadmiste omandamise nimel, öeldakse nüüd, et nemad on kõige humansemad. Iha omandada üha uusi teadmisi ja harjutada nende kasutamist praktikas on kogu loomariigist antud vaid inimesele ning just seetõttu ongi hakatud haritust märkima sõnaga „humanism“.

Uuesti muutus hariduse küsimus aktuaalseks 12. ja 13. sajandil Itaalias, kui ilmus välja hulk Antiik-Kreeka ja -Rooma käsikirju, mida uurides taasavastati inimesest lähtuv maailmanägemus. Rooma filosoofi, poliitiku, oraatori ja riigimehe [Marcus Tullius Cicero](#) (106–43 eKr) teostest vaimustunud Itaalia poeet ja teadlane [Francesco Petrarca](#) (1304–1374) ja kirjanik [Giovanni Boccaccio](#) (1313–1375) olid esimesed, kes hakkasid neid maailmale tutvustama. Firenze Vabariigi jurist, kirjanik ja hilisem kantsler [Coluccio Salutati](#) (1331–1406) ostis kokku enam kui 800 antiikaja käsikirja koopiat ning kogus enda ümber tähelepanuväärsete teadmistega inimesed, sellega lõi ta eelduse uut tüüpi ilmalike õppeasutuste tekkele. Nendes koolides keskenduti keele, retoorika, poeesia ja eetika õppeainele, mille ühisnimetajaks

sai „*humanitatis*“, ning nende õpetajaid märgiti sõnaga „*umanista*“ ('humanist'). Erinevalt jumalakesksetest teoloogidest asetasid nemad maailma keskmesse inimese ning tema võime muuta maailma oma näo ja soovide järgi, kasutades teadmisi. See oli ennekuulmatu sellises kultuuris, milles inimese kõige olulisemaks ülesandeks peeti lunastuse otsimist ja valmistumist kohtumiseks surmajärgse maailmaga.

Euroopa renessanss (1350–1600) tähendas täiesti uue [ajavaimu](#) (*Zeitgeist*) sündi. Selle keskmesse tõusis uudishimulik inimene, kes hakkas uurima maailma eelarvamusteta, koguma teadmisi, neid süstematiseerima ning edastama neid ilmalike õppeasutuste kaudu. Renessansi arengule panid aluse Firenze, Bologna, Veneetsia ja Rooma. Nendest linnadest levis see põhja poole, kus said olulisteks keskusteks Saksamaal Bille ja Nürnberg, Belgias Louvain, Hispaanias Alcala de Henares ja Poolas Krakov ning muidugi Pariis ja London. Trükikunsti leiutamine Saksamaal [Johannes Gutenbergi](#) (1394–1406) poolt ja selle kiire levik kogu Euroopas pani aluse uuele humanistliku arengu lainele, mida on hakatud nimetama [baroki](#) ajastuks (1600–1750), ning see omakorda rajas teed [valgustusajastule](#) (1700–1800). Sellele järgnevate revolutsioonide ja maailmasõdade käigus murti seisusliku ühiskonna ahelad ning kutsuti ellu uus, modernne maailm, mille aluseks on olnud haridussüsteem.

Selline filantroopia mudel eeldab, et hädasolija määratleb selgelt oma vajadused ja esitab need taotlusena avalikult oma kaaskondsetele. Viimaste ülesandeks on tuvastada esitatud nõude tõttu tekkivad kulud ning hinnata nende suurust ja nende katmise võimalusi. Lähtudes arusaamast, et elu on igaühele antud selleks, et ta saaks ennast teostada ja seeläbi panustada oma isiksuse arengusse, andes sellega ka panuse sootsiumi jätkusuutlikkusse, eeldab see abistatava vastuteenet ühiskonnale. Seega peab abivajaja abistajatega kokku leppima, millised kohustused ta endale sootsiumi ees võtab, ning need ka täitma. Kohustuste võtmisest keeldumisel kaotab ta moraalse õiguse nõuda enda abistamist või ülalpidamist.

Võrdsuse telje keskpaik märgib pidevalt muutuvat, loomuliku ebavõrdsuse seisundit, s.t iga inimese rikkus sõltub sellest, kui palju ta on ohverdanud oma kehalist ja vaimujõudu ning rakendanud oma eesmärgi realiseerimiseks tahtejõudu. Need, kes ei ole raatsinud ohverdada oma kehalist ega vaimujõudu ega rakendanud takistuste ületamiseks tahtejõudu, ei oska midagi teha ega saa millestki aru. Nad ei orienteeru keskkonnas, ei näe probleemide põhjuseid ega oska püstitada eesmäärke enda toimetuleku parandamiseks. Just seetõttu jäävad nad kõigest ilma ja nõuavad „õigluse“ taastamist, mis nende arusaama järgi tähendab võrdset tarbimisõigust eelnevalt tehtud panuseid arvestamata. Need aga, kes on ohverdanud oma kehalist jõudu rasket tööd tehes või vaimujõudu teadmisi kogudes ning neid kasutades, saavad oma töö tulemuslikkusele hinnangu rikkuse suuruse läbi.

VABADUSE TELG

Vabaduse mõiste sisu

[Vabaduse](#) mõiste seostub liikumisega. Füüsilises maailmas saab asi liikuda vabalt, kuni puuduvad piirangud ja jõud, mis takistavad selle liikumist või mis suunavad seda. Inimeste puhul tähendab see õigust valida vabalt töö- ja elukohta ja elukaaslast, soetada õiglase hinnaga vajalikke kaupu ja teenuseid ning müüa oma töö vilju seal, kus nende eest pakutakse parimat hinda.

Vaimuilmas seostub vabadus minateadvuse sünni ja isiksusliku arenguga, mis ilmneb [eneseteostuse](#) käigus. See väljendub mõtte-, sõna-, tegevus- ja tahtevabaduses ning ilmneb inimeste käitumismudeli muutumises. Eneseteostuse vajadus ilmneb vaid sellisel inimesel, kes on omandanud [MINA](#)-teadvuse, julgeb väljendada oma tahet ja riskida reaalses maailmas oma teadmiste proovilepanekuga, olles seejuures valmis kandma ka sellest tulenevaid tagajärgi.

Eneseteostusest pole mõtet rääkida, kui inimesel pole oma füüsilise keha elushoidmiseks vajalikke ressursse või kui iseseisev tegutsemine on keelatud. Puudust tekitavad ja tegutsemisvabadust piiravad [ennast kehtestavad](#) inimesed, kes rakendavad tulude või varade ümberjagamiseks majanduslikke, õiguslikke või füüsilisi meetmeid. Praktikas ilmneb see ebaõiglaste majandustehingutes, karistustega ähvardamises või isikliku vägivalga rakendamises.

Eneseteostuse teele asumine tähendab, et inimene muudab oma senist tegutsemisviisi ning et see mõjutab vältimatult sootsiumi teiste liikmete toimetulekut ja heaolu ning ühiskonna kui terviku senist seisundit. See ohustab või kahjustab reaalselt ühiskonnas ennast kehtestanud inimeste positsiooni ja nende võimet vallata kapitali. Sellises olukorras tuleb teha valik, kas tunnustada vabaduse ideaali, lubada muudatusi ja minna muudatusprotsessiga kaasa või teha sellele lõpp, peatada areng ja kindlustada enda valitsevat positsiooni.

Inglise keeles märgivad vabadust kaks sõna, „[freedom](#)“ ja „[liberty](#)“. Esimest seostatakse inimese [vaba tahte](#) ([free will](#)) ja enesemääratlusega, ühiskonnas aga moraalse vastutusega. Poliitikas seostub mõiste „freedom“ riikliku suveräänsusega ning inimeste õigusega vabalt koguneda avalikus ruumis, ühineda enda huve esindavateks organisatsioonideks, valida enesele sobivaid esindajaid ning avaldada arvamust sellistel teemadel, mis neid isiklikult puudutavad. Seega sõna „freedom“ märgib vabaduse ideaali ehk täieliku sõltumatuse seisundit, mis ei arvesta teiste inimeste õigusi ning mida ei piira materiaalse maailma tegurid.

Sõna „liberty“ tunnustab materiaalse maailma tegureid ja teiste õigusi ning see piirab juba eos inimese eneseteostuse vabadust. Seega on vabaduse raamideks inimese maailmavaade, elukeskkond, ühiskondlikud institutsioonid ja riigi poliitiline korraldus.

Vabaduse mõiste vastandub ettemääratuse ([determinismi](#)) kontseptsioonile, mis eitab vaba tahte olemasolu. Viimane seostub enesekohustamise mõistega, kusjuures ettemääratus võib tuleneda jumalikust tahteaktist, riiklikust vajadusest või kapitali omaniku huvist.

Vabaduse telje jaotus

Joonis 4. Vabaduse (vertikaalsel) teljel vastanduvad soov ENNAST TEOSTADA ja soov ENNAST KEHTESTADA, s.t teisi enda tahteale alistada. Autor: P.Tammert.

Vabaduse (vertikaalne) telg mõõdab üksikisikute vabaduse astet ühiskonnas, s.t kui suurel osal inimestel on vabadus **ennast teostada** oma soovidest lähtudes. Inimene võib oma vabast tahtest soovida ükskõik mida („freedom“)! Näiteks tahab ta minema lennata, kuid sõltumata sellest, kui palju ta ka kätega vehib, ei õnnestu tal linnuna õhku tõusta. Eneseteostuse aluseks oleva mõtte teostamiseks ja soovitava tulemuse saamiseks peab ta tundma õppima keskkonnast tulenevaid piiranguid ja leidma viisi, kuidas neid ületada (ehitama lennuki). See omakorda eeldab teadmisi ja teiste inimestega koostöö tegemise võimet, kuna ükski inimene ei suuda ise teada ega osata kõike. Seega peab inimene kas arvestama teiste inimeste eneseteostuse vajadusest tulenevate nõuetega (demokraatlik otsustusprotsess) või **ennast kehtestama** ja **alistama** nad oma tahteale.

Inimene on absoluutselt vaba vaid siis, kui ta elab üksinda. Kuid üksinda suudab inimene väga vähe korda saata. Elu koos teiste inimestega, sootsiumis, tekitab taas probleeme! Mida teha siis, kui osapoolte eesmärgid ei ühti või – mis veelgi hullem – on risti vastupidised? Lahendused saavad sellises olukorras olla järgmised:

- mina surun teisele oma tahte peale ehk mina olen vaba teostama oma tahet, kuid tema kaotab oma vabaduse täielikult;
- tema surub oma tahte minule peale ja mina kaotan oma vabaduse täielikult;
- me asume läbi rääkima, et leida mõlemat osapoolt rahuldavat kompromisslahendust. Vabaduse kontekstis tähendab see, et mõlemad loobuvad mingis osas oma algsest eesmärgist. Tänu mõlema osapoole vajadusi osaliselt rahuldavale lahendusele ning osalisele vabatahtlikule oma eesmärkidest loobumisele kindlustab see mõlema osapoole toimetulekut ja parandab nende eneseteostuse võimalusi.

Telje keskosa viitab sellistele inimestele, kellel eneseteadvus puudub või kellel ei ole piisavalt teadmisi, et oma arvamust väljendada, või kellel puudub julgus oma õiguste kaitseks välja astuda. Poliitikas märgitakse selliseid inimesi mõistega „poliitiline soo“ või „vaikiv mass“.

Telje keskosast ülespoole liikudes asub inimene eneseteostuse teele. Oma vajadusi saab ta kaitsta, osaledes ühiskondlikes aruteludes ja demokraatlikes hääletusprotsessides ning turumajanduslikes tehingutes, mille tulemused muudavad sootsiumi käitumismudeleid. Oma heaolu saab ta parandada, kui ta võtab midagi ette ja rakendab oma majandustegevuses uusi võtteid. Seega võrdsuse teljest ülespoole jäävat ala võib kirjeldada kui niisugust **eluviisi**, mille puhul inimesed tunnustavad üksteise varalisi õigusi ja eneseteostuse vabadust, tõrjuvad pettusi ja keelavad vägivalda rakendamise õiguse. Selles alas domineerib elanikkonna enamiku tahe.

Võrdsuse teljest allapoole liikudes valib inimene vaba enesekehtestamise tee, mille käigus piiratakse teiste inimeste vabadusi, keeldutakse tunnustamast nende õigusi ja rakendatakse mitmesuguseid meetodeid nende tahte alistamiseks. Seetõttu võib võrdsuse teljest allapoole jäävat osa kirjeldada erinevate **valitsuskultuuride** rakendamise alana. Selles alas domineerib vähemiku tahe. Kuid

vähemik suudab oma tahet enamikule peale suruda vaid siis, kui ta suudab manipuleerida elanikkonna „avaliku arvamusega“ ning panna õiguskorda kehtestav riiklik organisatsioon tegutsema enda huvidest lähtudes.

ÜHISKONNA SOTSIAALNE KORD

Mõistest

Modernsed riigid on loonud tehnoloogiliselt väga kiiresti areneva maailma. Nii kasutatavad tehnikaseadmed kui ka nende rakendamise aluseks olevad teadmised muutuvad pidevalt. Spetsialiseerumise süvenemine ja tööviljakuse kasv on loonud ennenägematu ühiskondliku heaolu. Valgustusajastu positivistlikud filosoofid ([Auguste Comte](#), [Jean-Jacques Rousseau](#) jt) sõnastasid sotsiaalse arengu mõtte ja hakkasid kirjeldama ajalugu lineaarselt tõusva joonena.

Kuid tarbimisel põhinev majandusmudel on hakanud ohustama inimkonna olemasolu. Gaia hüpotees kirjeldab planeeti Maa kui elavat organismi, mille tunnuseks on terviklik süsteem, mis suudab säilitada määratud parameetreid pika aja jooksul ning reageerida muutustele, mis ohustavad selle olemasolu. Maa kui teadvusliku olendi teemat on oma 1982. aastal ilmunud raamatus „[The Awakening Earth. The Global Brain](#)“ käsitlenud [Peter Russell](#) (s 1946). Kuna inimkonna piiramatul paljunemine on hakanud ohustama organismi püsimist, siis reageerib ta ohule temperatuuri tõusu (palavik) ning maakoore liikumisega (maavärinad ja vulkaaniline aktiivsus).

Probleem peitub selles, et arengule ja kasvule orienteeritud ideoloogia ei taha tunnistada, et inimese olemus pole muutunud. Inimene vajab endiselt sööki, kehakatteid ja peavarju ning enda ümber teisi omasuguseid, kellega suhelda ja kellega koos toimetulekut tagada. Kuid võimalusi, kuidas kõiki neid vajadusi rahuldada, on piiratud arv. Kaheteljeline mudel pakub vaid nelja võimalust, kuidas inimesed saavad omavahelisi suhteid korraldada ja enda toimetulekut kindlustada. Nimetame neid siin neljaks erinevaks sotsiaalseks korraks, et eristada neid ühiskondlikust korraldusest, mis on nende summa ja hõlmab neid kõiki.

Teaduslikus tähenduses sõnastas mõiste „[sotsiaalne kord](#)“ (ingl „[social order](#)“) ilmselt esimesena Inglise filosoof [Thomas Hobbes](#) (1588–1679) oma teoses „Leviaatan“, kuid laiemalt tuli see kasutusele alles 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses ning valdavalt seetõttu, et tolle aja sotsiaalteoreetikud püüdsid leida vastuseid Hobbesi tõstatatud küsimustele. Üldiselt kasutati tollal ja ka hiljem sotsiaalse korra mõistet viitena muutumatule keskaegsele klassiühiskonnale, kus oli kandev roll kirikul. Seetõttu ei ole ime, et see mõiste omandas tagurlikkuse kõrvaltähenduse, mida arengule keskendunud kultuur püüab unustada.

Ameerika sotsioloogid [Michael Hechter](#) ja Christine Horne märgivad oma raamatu „[Theories of Social Order](#)“ („Sotsiaalse korra teooriad“) sissejuhatuses järgmist:

20. sajandi tormiliste muutuste ajal kujunes läänemaailma teadusringkondades välja arusaam, et sotsiaalse korra mõiste kannab endas varjatud konservatiivset õpetust (apoloogiat) ning tal on eetiliselt kaheldav varjund, kuna ta kinnistab valitsevat korda (status quo'd). Samal ajal nihkus ka õppurite huvi ühiskonna sotsiaalse muutumise protsessile. Ja nüüd on nendetsamadest õppuritest saanud kogu maailmas sotsioloogiateaduskondade juhtivad töötajad, kes kannavad oma maailmavaadet edasi.

Sellise suhtumise taga on ka intellektuaalsed põhjused. Sõjajärgse põlvkonna teadlased pühendusid fundamentaalsete teooriate otsingutele ja kirjutasid palju sellest, kuidas väärtushinnangud ja kultuur suudavad lahendada erinevate sotsiaalsete kordade tõttu tekkivaid probleeme. Kuna aga need mõisted on olemuslikult mitmetähenduslikud, siis on liiga vähe tehtud tööd selleks, et nende baasilt oleks saanud tekkida empiirilisi ja rakenduskõlblikke lahendusi.

Kuid need ei ole piisavad põhjendused sellele, et sotsiaalse korra teooriast üldse loobuda. Kuigi mõne teadlase arvates (Adorno 1976) on see, et neid fundamentaalteooriaid ei tõesta ükski empiiriline uuring, nende tugevuse, mitte puuduse tunnuseks, ei ole see siiski valitsev arvamus. Kuna aga nii sotsioloogias kui ka sellega seonduvatel teadusaladel on empiiriliste uuringute osatähtsus hakanud kasvama, siis on paljudel teadlastel ja õppejõududel tekkinud küsimus, mis mõte on abstraktsetel traktaatidel, millel puudub praktiline väljund. Lisaks on hakatud mõistma, et alalhoidlikuks peetud sotsiaalne kord on tegelikult konflikti ja muutuste protsessi tagakülg. Sotsiaalse korra kui fenomeni mõistmine eeldab arusaamist nii selle muutumise protsessist kui ka selle tulemustest.

Mitte ükski võrreldav intellektuaalne põhjendus ei ole sotsioloogia teoorias suutnud asendada sotsiaalse korra probleemi. Ilma sotsiaalse korrata ei ole ei põllumajandust ega tööstust, kaubandust, majanduslikke investeeringuid ega tehnoloogilist arengut, õiguskorda, kunsti, teadust ega ühtegi muud inimsaavutust. Samuti jääb väga sageli teadvustamata probleem, et iga sotsiaalne kord on aluseks just nendele sotsioloogide jaoks kesksetele küsimustele, mis tekivad kuritegevuse ja hälvete, sotsiaalsete liikumiste, organisatsioonide, poliitika, religiooni, rahvusvaheliste suhete ja perekonna valdkonnas.

IDEOLOOGIATE MAATRIKS

Kaheteljelisest (vabaduse-võrdsuse) poliitikamudelitest tekib maatriks (vt [Joonis 5](#)), millesse paigutuvad kõik olulisemad ühiskonnakorralduse vormid ja ideoloogia. Telgedel paiknevate ideoloogiate lühituvustus esitatakse alljärgnevas osas ning sektorites telgede äärsed baaslahendite olemuslik alus on esitatud vastava sektori (sotsiaalse korra) olemust selgitava peatüki lõpus. Sektori sisse jäävate demokraatlike või hierarhiliste ühiskonnakorralduste ning turumajanduslike või bürokraatlike ideoloogiate selgitused leiab minu raamatust “Poliitilised valikud türannia ja heaoluühiskonna vahel”. Põhjalikumad selgitused nimetatud ideoloogiate kohta leiab käesolevas raamatus olevat linkide kaudu, mis viivad teid eestikeelse Vikipeedia või inglise keelse Vikipeedia lehtedele. Viimaste lõpus on esitatud viited veelgi põhjalikematele teadustöödele või vastavat teemat käsitlevatele raamatutele.

Humanism

Vabaduse teljest vasakule jääv osa esindab olemuslikult altruistlikku, inimesekeskset [HUMANISMI](#) (lad. *hūmānitās* – 'inimlik') – ideoloogiat, mis on täiesti materialistlik s.t eitab jumala ja vaimse maailma olemasolu ning keskendub eetilistele valikutele hea ja halva vahel. Humanistlik Internatsionaal ([IHEU](#) - International Humanist and Ethical Union) on defineerinud, et igal inimesel on õigus ja kohustus anda tähendus ja vorm oma elule. Kontseptuaalse aluse panid sellele ideoloogiale:

- Antiik-Kreeka filosoofid ([Aristoteles](#)) oma õpetustega, kui nad sõnastasid tsiviilühiskonna [eetilised](#) ideaalid (kommete ja tavade kogum) ja
- religioosest [kristlikust universalismist](#) lähtuv arusaam, et kõik inimesed on Jumala ees võrdsed.

Nendest omakorda arenes 19. sajandi Euroopa kultuuriruumis, ratsionaalsete vabamõtlejate ringkondades välja inimliku solidaarsuse ideoloogia, mis ei tunnusta rahvuslike ja kogukondlike sidemete olemasolu ning peab rahvusriiki iganenud nähtuseks ning on sõnastanud oma eesmärgina ülemaailmse multikultuurse heaoluühiskonna loomise.

Kapitalism

Vabaduse teljest paremale jääv osa esindab [KAPITALISMI](#) (lad. *caput* 'pea' - rikkust mõõdeti kariloomade arvu järgi), s.t ideoloogiat mis keskendub majandussuhetele ja põhineb eraomandusel. See ideoloogia sündis koos käsitöö, majandusliku spetsialiseerumise, iseseisva ettevõtluse ja turumajandusega. Õiglaste turusuhete püsimisel loob kapitalism ennenägematu heaolu ja suurendab ühiskondlikku rikkust ennenägematus ulatuses. Inimliku ahnus ja egoism ühelt poolt ning inimeste rumalus ja allaheitlikkus teiselt poolt taas moonutavad turumajanduslikke suhteid, pannes palgatöö suhete kaudu aluse töö viljade ebaõiglasele jagunemisele. Toimetuleku aluseks oleva vara, nagu maa, vesi ja muud loodusvarad, hiljem ka vahetustehingutes kasutatava raha emissiooniõiguse üleminek eraomandusse pani aluse uut tüüpi majandusmodelile, milles tulude ümberjagamise vahendiks muutus läbikäiguõiguse eest tasutav lõiv, maarent või laenuintress. Kapitalismi äärmuslikuks staadiumiks on see, kui omandit hakatakse ümber jagama jõudu ja vägivalda tarvitades või koguni selle seniseid omanikke tappes.

Liberalism

Võrdsuse teljest ülesse jääv osa esindab [LIBERALISMI](#) (lad. *liber* 'vaba'), s.t ideoloogiat mis väärtustab üksikisiku vabadust. Olemuslikult vastustab see ideoloogia igasuguseid piiranguid, mis takistavad üksikisiku eneseteostust, sõltumata sellest, kas need tulenevad:

- kapitali ülemvõimust sündivast vägivallast või majanduslike suhete kaudu teostatavast sunnivõimust;
- religioossete organisatsioonide poolt peale surutud mõttemudelitest, mis ähvardavad Jumala viha ja põrgutulest tulenevate piinadega kõiki, kes ei allu jumalat esindavate "vaimulike" korraldustele ning tahavad oma peaga mõtelda;
- riikliku organisatsiooni poolt seadusandliku volituse saanud ametnike õiguslikust suvast ning selle alusel rakendatavast sunnivõimust.

Liberalistliku ühiskonnakorralduse eelduseks on rahumeelse kooselu ja moraalinormide tunnustamine, kusjuures kesksel kohal on põhimõte: ära tee teistele seda, mida sa ei taha enesele osaks saavat. Sellisel ideoloogial põhinev ühiskond saab siiski eksisteerida vaid siis, kui seda põhimõtet äraspidiselt rakendatakse, s.t isik kes ühiskondlikku kokkulepet rikub peab elama suletud keskkonnas omasuguste keskel (vargad varaste ja mõrvarid tapjate keskel). Liberaalse ühiskonnakorralduse puhul teenib riik inimest, s.t riigi kui kogukonna ühishuve esindava organisatsiooni ülesandeks on turvalise elukeskkonna loomine ning õiglaste turusuhete hoidmine. Kogukonna igal liikmel on õigus paluda riigivõimu esindavalt organisatsioonilt eneseteostuseks vajalikke teenuseid ja vahendeid, kuid nende määr sõltub sellest, millised kohustused ta enesele kogukonna ees võtab.

Paternalism

Võrdsuse teljest allapoole jääv osa esindab [PATERNALISMI](#) (lad. *pater* 'isa'), s.t ideoloogiat mis võtab inimeselt iseseisva elu ja otsustusõiguse ning nõuab temalt alistumist valitsusvõimu teostajate ees. Kontseptuaalselt lähtub see ideoloogia arusaamast, et isa (s.t valitseja) peab kasvatama oma lapsi ja piirama nende tegevusvabadust, et nad ei kahjustaks ennast ja oma tulevikku. Paternalistlik riigikorraldus tähendab, et inimesed teenivad riiki ja nad on olemas vaid seetõttu, et riik vajab neid. Kuna riigi (mitte ühiskonna!) tugevus sõltub inimeste arvust, siis keelab paternalistlik ideoloogia inimestel enese kahjustamise narkootiliste või sõltuvust tekitavate ainete kasutamise läbi, samuti on keelatud abordid, enesetapud (suitsiid) jms meetmed. Paternalistlik ühiskonnakorraldus tähendab alati vertikaalset tööjaotust ja inimeste töö viljade ümberjagamist s.t püsivat ebavõrdsust.

NELI SOTSIAALSET KORDA

[Joonis 6](#). Neli sotsiaalset korda kahedimensioonilises ühiskonnakäsituse (võrdsuse-vabaduse telgede) mudelis, millest tekivad kooperativism, individualism, elitarism ja bürokratism. Autor: P.Tammert.

Mõistena märgib väljend „sotsiaalne kord“ inimsuhtluse tüüpvormi, mida inimesed rakendavad oma toimetuleku kindlustamisel. Kuna inimene sotsiaalse olendina lahendab oma probleeme kogukonnapõhiselt – sootsiumis –, siis on võimalike lahendite arv piiratud ning oma vormilt on need ajaliselt ja ruumiliselt püsivad. Otsides nendele tüüpvormidele sobivaid nimetusi, jäid sõelale järgmised terminid:

- kooperativism,
- individualism,
- elitarism,
- bürokratism.

Neid sotsiaalseid kordasid ühendab see, et nad tekivad ja arenevad välja inimeste igapäevasest käitumisest ja viisist, see tähendab sellest, kuidas nad lahendavad oma igapäevase toimetuleku probleeme ning kuidas nad hangivad eluks vajalikku. Kuna inimese igapäevased vajadused ja nende rahuldamise meetodid ei ole aastatuhandete jooksul eriti muutunud, siis on ka sotsiaalne kord jäänud aja jooksul muutumatuks. Erinevusi tekitab vaid teadmiste ja tehnoloogiliste oskuste areng ning inimeste üha paranev võimekus teha ühiste eesmärkide saavutamiseks koostööd.

Sotsiaalseid kordasid eristab üksteisest see meetod, kuidas nende kandjad oma igapäevaseks toimetulekuks vajalikku hangivad ning kuidas nad sootsiumi puudutavaid otsuseid langetavad. Nimetatud tunnustest lähtuvalt võiks igat korda esindavat huvigruppi iseloomustada järgmiselt.

Kooperativistliku korra algsed esindajad elavad oma naturaalmajandusliku töö viljadest, teevad enda toimetuleku kindlustamiseks koostööd nomaadidest hõimu või külaühiskonna vormis ning osalevad sootsiumi ühishuvi tuvastavates demokraatlikes otsustusprotsessides ja otsuste täitmisest tekkivate kulude katmises.

Laiemas kontekstis või modernses ühiskonnas märgib see sotsiaalne kord vabade inimeste ühiskonda, mis langetab sootsiumi liikmeid puudutavaid otsuseid demokraatlikult. Spetsialiseerumisel

põhineva turumajanduse korral koonduvad selle sotsiaalse korra esindajad ühistuteks (kooperatiivideks), s.t nad rakendavad niisugust ettevõtlusvormi, mille puhul omanikud ja teenuste tarbijad on samad isikud. Naturaalmajandus väljendub sellisel juhul sunnis osaleda nende organisatsioonide otsustuste lanegtamise protsessis, mille omanikud ja tarbijad nad on.

Individualistliku korra esindajad algatavad muudatusi, spetsialiseeruvad ning toodavad tööjaotuse alusel kaupu ja teenuseid, vahetavad neid turumajanduslike suhete oludes, koonduvad ühte kohta ning panevad seeläbi aluse linlikule eluviisile. Individualistliku sotsiaalse korra tähelepanu keskmes on eneseteostuse vabadus ning eesmärgiks on heaolu ja rikkuse suurendamine.

Elitaristliku korra esindajad organiseerivad tulude ja kapitali hankimiseks sõjaretki jm aktsioone või intriige, valitsevad nende valduses olevat kapitali ja rendivad seda välja iseolemise õiguse säilitanud alamatele või orjastavad elanikkonna täielikult. Kapitali valitsemisest ja maksustamisõigusest areneb välja vertikaalne tööjaotus, klassiühiskond ja militaarriik, mis kaitseb valitsevat ebaõiglust ja kinnistab seda. Elitaristliku valitsuskultuuri tunnuseks on kroonikate kirjutamine, mis dokumenteerib vallutajate teod ja tagab nende järglastele ühiskonna valitsemisel eesõiguse.

Bürokratistliku korra esindajad on riigiametnikud, kelle ülesandeks on täita isikutevahelistes konfliktides erapooletu kolmanda osapooli rolli, korraldada turumajandusliku ühiskonnas majandussuhteid ning kehtestada territoriaalliigis õiguskorda. Kuna maksude kogumine ja riigieelarve vahendite kasutamise tulemuslikkus sõltub ametnikest, siis on neil territoriaalliigi ja modernse riigi organisatsioonis otsustav roll ning sotsiaalliigis määrav roll. Ülejäänud elanikkond, õigemini kodanikkond, alistub nende taatele, vastutasuks turvalise elukeskkonna, mõistlike toimetulekuvõimaluste ja õiguskorra tagamise eest.

Kui välja arvata tsivilisatsioonide tekke algusaeg, millal domineeris kogukondlik ja naturaalmajanduslik ühiskonnakorraldus, siis on ükskõik millisel ajal või ükskõik millises kohas ning igas ühiskonnas, sõltumata keelest, kultuurist ja religioonist, olemas olnud kõiki nelja sotsiaalset korda kandvaid inimesi. Kuid rahvaid ja riike eristab üksteisest see, et nende sotsiaalsete kordade esindajate hulk, nende gruppide omavahelised suhted ja proportsioonid on erinevad. Lisaks võivad nad ajaliselt muutuda (kuid ei pea). Iga sotsiaalne kord loob eneseteostuseks vaid temale iseloomulikud institutsioonid ja teostab vaid temale omast poliitikat. Tänu sellele saab institutsioone ja poliitikat uurides hinnata kaudselt ka nendes ühiskondades olevate sotsiaalsete kordade omavahelist suhet ning jälgida sellest tulenevaid arenguprotsesse. Ning vastupidi, kui püstitatakse eesmärgid ja soovitakse neid ka saavutada, siis tuleb poliitika planeerimisel ja selle teostamisel arvestada olemasolevate sotsiaalsete kordade jõuvahekordadega ning nende omavaheliste suhetega.

Alljärgnevalt tutvume esmalt iga sotsiaalse korraga ja tuvastame eluvaldkonna, mille probleemide lahendamisele see enim keskendub. Seejärel aga, järgmises e-raamatus, kirjeldan igale sotsiaalsele korrale iseloomulikke ja alternatiivseid lahendeid elu- ja poliitikavaldkondade kaupa.

KOOPERATIVISM

[Joonis 7](#). Kahedimensioonilises ühiskonnakäsituse mudelis asetseb kooperativism vasakul üleval, s.t see tekib vabade inimeste vabatahtlikust koostööst. Autor: Paul Tammert

KOOSTÖÖVAIMU OLEMUS

Üksik inimene on kaitsetu nii metsikus looduses kui ka oma liigikaaslaste seas. Inimene sünnib ja kasvab teiste inimeste keskel. Juba ürgajast peale pidi inimene kuuluma kogukonda, mis ühtse jõuna maandas eksistentsist tulenevaid riske. Kui inimene ei kuulunud gruppi ja ei kandnud hõimumärki, oli ta üksikuna abitu. Hõimumärk saatis potentsiaalsele ründajale teate, et kättemaks ei jää saabumata. Ellujäämise ja turvalisuse eelduseks oli ühtehoidmine ja vastastikku abistav koostöö.

Kooperatsioon lähtub olemuslikult vabadest inimestest, kes loodusjõududega ja kiskjatega vastamisi olles on ellujäämise nimel sunnitud tegema koostööd. Üksik inimene ei suuda 24 tundi 365 päeval valvel olla ega kaitsta end väljastpoolt tulevate rünnakute eest, varustada end toidu ja riietega ning rajada ulualust, mis kaitseks teda ilmastiku mõjude eest. Kuid koostööd tehes on see võimalik, ning mida suurem arv inimesi koostööd teeb, seda suuremaid asju suudavad nad korda saata. Seega võib väita, et kooperativism on inimkonna algne ja kõige enam levinud ühiskondliku olemise vorm.

Üksinduses elanud inimeste, sh hooletusse jäetud või kadunud laste (näiteks [Rudyard Kiplingi](#) „Mowgli“) ja isolatsiooni sattunud inimeste lood ([Daniel Defoe](#) „Robinson Crusoe“) on ikka ja jälle näidanud, et inimolend peab ellujäämiseks ning enda toitmiseks ja kaitsmiseks tegema koostööd teistega. Soolise olendina ei saa ta paljuneda ega rahuldada oma emotsionaalseid vajadusi ilma teiste hingelisteta. Ja mis kõige olulisem – vaimne eneseteostus on võimalik vaid sootsiumis, mille sees tegutsedes ja mille tunnustuse saamisel saavutab inimene rahulolu tunde.

[Sotsioloogias](#) loetakse [grupp](#) moodustunuks, kui see täidab järgmisi tunnuseid:

- grupis valitseb ühise liikmeksoleku ehk MEIE-tunne;
- liikmete vahel valitsevad grupile ainuomased sotsiaalsed suhted;
- liikmed on üksteisest vastastikuses sõltuvuses;
- grupis valitseb arusaamine, et iga liikme käitumine mõjutab teisi grupi liikmeid.

Inimese kui materiaalse olendi põhiprobleemiks on vastuoksus, mis tekib ühelt poolt tema organismi sunnist rahuldada oma keha (füüsilisi) ja hinge (emotsionaalseid) vajadusi ning soovist ennast teostada, teisalt aga tunnetatud tõdemusest, et neid vajadusi saab efektiivselt rahuldada üksnes mingisse inimgruppi või kogukonda kuuludes.

Mõiste „[kooperatsioon](#)“ (ingl „co-operation“) märgib üksikute, olemuslikult iseseisvate organismide tava moodustada üksikutest indiviididest koosnev grupp, mis hakkab tegema koostööd

- enda ellujäämise kindlustamiseks ja mastaabiefektist täiendava kasu saamiseks, konkureerides oma liigi või teiste liikide isenditega;

- vastastikuse kasu põhimõttel, vahetades oma elutegevuseprodukte teise liiki kuuluvate organismidega ([sümbioos](#), [mutualism](#)).

Kuna maailmavaadet ja poliitilisi ideoloogiaid käsitlevad terminid on saanud liite *-ism*, siis kasutame siin mõistet „kooperativism“.

KOOSTOIMIMISE TUGEVUSED JA NÕRKUSED

Juba primitiivsed inimesed mõistsid, et grupp on tugevam kui selle üksikliikmed eraldi võetuna. Kuid koostöö ei ole egoistlikule, oma füüsilise keha elavana hoidmise nimel tegutsevale inimesele loomumane. Vaid surmahirm sunnib inimesi loobuma egoistlikust omakasust ja otsima ühistgevuse võimalusi.

Koostöö põhjustab paratamatult konflikte, kas siis seetõttu, et inimeste soovid, maitseid ja vajadused on erinevad, või siis seetõttu, et nad tahavad endale asja, mida ei saa jagada. Nii tõstatubki küsimus: kellel on õigus või kelle tahe peaks peale jääma? Sellest, kuidas õigusemõistmise kontseptsioon on arenenud, saab põhjalikuma ülevaate bürokratismi käsitlevas osas „Õiguspoliitika“, kuid siinkohal võib märkida, et õigus on inimese mõte. Ja kui inimeste mõtted vastanduvad, siis on kaks tegutsemisvõimalust:

- tunnustades vastastikku teineteise õigust, kuid aru saades, et sellisena ei saa seda rahuldada, on osapooled valmis järeleandmisteks ning asuvad läbi rääkima, et leida kõigile osapooltele sobiv kompromisslahendus;
- olles veendunud oma õiguse absoluutsuses ning pidades läbirääkimisse astumist nõrkuse tunnuseks ning millestki vabatahtlikult loobumist oma väärkuse kahjustamiseks, asuvad osapooled oma õiguse eest võitlusse, mis lõpeb alles siis, kui üks osapooltest või mõlemad on hukkunud.

Esimene lahend paneb aluse demokraatlikule otsustusviisile ning on üksikisiku vabadust austava ja iseorganiseeruva eluviisi vältimatu osa. Teine lahend paneb aluse elitaristlikule valitsusviisile ja viib sootsiumi hoopis teistsugusele arenguteele.

Inimestevahelisest koostööst väljaarenev grupp on igas võimalikus mõttes tugevam ja edukam kui üksikisik. Mida suuremaks grupp kasvab, seda suurema potentsiaali ta omandab, kuid see potentsiaal võib jääda kasutamata, kui grupp ei suuda oma liikmete vajadusi rahuldada. Vabad inimesed suudavad teha efektiivset koostööd vaid siis, kui grupp arvestab otsuste langetamisel oma liikmete huvidega. Eduka koostöö eelduseks on see, et grupp

- tagab oma liikmetele võrdsed toimetuleku võimalused,
- on inimestevaheliste konfliktide lahendamisel õiglane,
- hoiab liikmetevahelist solidaarsust grupi kui terviku jätkusuutlikkuse kindlustamiseks,
- sisendab liikmetele valmidust altruistlikeks ohverdusteks, juhuks kui grupi olemasolu või jätkusuutlikkus ohtu satub.

Sobiva lahendi leidmine eeldab läbirääkimisi ja demokraatlikku otsuste langetamise viisi. Väga tihti korratakse mõtet, et „inimene on inimesele hunt“, s.t et igaüks lähtub oma huvidest ja ei arvesta teiste huvidega. Kuid kujutagem näiteks ette kahte jalgpallimeeskonda, millest ühe liikmed keskenduvad vaid eneseteostusele ning milles igaüks üritab haarata palli enda valdusse, et see siis efektselt vastaspoole väravasse lüüa ja seejärel vaatajate tormilisi vaimustusavaldusi ja üleüldist imetlust nautida, ja teist

meeskonda, mille liikmed on õppinud tegema koostööd ja tegutsevad koordineeritult, söödavad palli üksteisele nii, et see oleks selle meeskonnaliikme käes, kellel on kõige suurem tõenäosus läbi murda vastaspoole kaitsest ja lüüa värav.

Ilmselt pole heal lugejal raske arvata, kumb nendest meeskondadest mängu suure ülekaaluga võidab. Soleerijate meeskonna liikmed võivad olla omas valdkonnas maailma parimad, aga kui igaüks tegutseb vaid omakasust ja isiklikust heaolust lähtudes, siis võivad nad palli sisselöömiseks olla küll suurepärasel positsioonidel, kuid jääda ikkagi ilma võidule viivast väravast, sest keegi ei sööda neile sobival hetkel palli ette. Meeskond, mis koosneb keskpärastest mängijatest, kuid rajab oma mängustrateegia sihtmärki kõige tõenäolisemalt tavavale meeskonnaliikmele ning söötab talle pidevalt palle ette, võidab palju suurema tõenäosusega. Ja selline koostöö on võimalik, kuna võidust saadavatest hüvedest saavad osa kõik grupi liikmed.

Eduka koostöö eelduseks on üksikisiku valmidus teha ohverdusi ja käituda altruistlikult. Samavõrd oluline on ka see, et grupp arvestaks oma liikmete huvisid ning ei kahjustaks oma tegevusega nende toimetulekut ega heaolu, sest muidu võivad nad lihtsalt lahkuda. Ühiskond, mille liikmed väärtustavad vaid isiklikku heaolu ja naudinguid ning pole valmis midagi ohverdama, asub enesehävitusete tee ja kaotab kõik. Suutmatus kohaneda ja tahtmatus reageerida õigel ajal elu- ja majanduskeskkonna muutustele on põhjustanud tervete rahvaste ja riikide kadumise ajaloo areenilt. Kooperativismi tugevus ja jätkusuutlikkus sõltub ühiskonna liikmete võimest mõista olukorda ja langetada otsuseid demokraatlikult ehk rakendada kollektiivset tarkust.

KOOSTÖÖVAIMU ARENG

Ühistegevuslik organiseerumise vorm saab alguse juba algses kogukonnas, kus see on iseloomulik inimestele, kes ei ole oma vaimses arengus jõudnud veel minateadvuseni ning kes otsivad vanemlikku hoolekannet organisatsioonist. Sellist olekut võib võrrelda lapse emaülas oleku ja sünnijärgse ajaga, kui pole tekkinud oma „ego“ ega iseseisvat minateadvust. [Transpersonaalse psühholoogia](#) ja teadvuse integraalteooria looja [Ken Wilber](#) (s 1949) nimetab oma raamatus „[Eedenist alates](#)“ seda primitiivse teadlikkuse või eelteadvuse arhetüübiks, mille ürgalge müütiline sümbol on [Uroboros](#) (end sabast õgiv madu või lohe, mis moodustab ringi). Inimühiskonnas esindavad sellist kooperatiivset elamisviisi perekond, hõim, klann jms veresugulusel põhinevad kooselu vormid, aga ka mitmesugused ettevõtluse ja ühiskonnakorralduse vormid, milles inimesed püüavad väliskeskkonnast tulenevate ohtudega toime tulla üksteist toetades.

Kooperativismi tunnuseks on ühtne iseorganiseeruv [kogukond](#), mis lähtub kollektiivsest tarkusest ja langetab otsuseid demokraatlikult. Mõiste „kogukond“ (ingl „[community](#)“) märgib käesolevas kontekstis inimgruppi, millele on omane ühine eluviis, mille abil kindlustatakse majanduslik toimetulek metsikus või ohtlikus elukeskkonnas. Samas on see mõiste arenenud ajaloolises kontekstis ning omandanud erinevates keskkondades ja erinevatel ajaloojärkudel erinevaid tähendusi. Üldistades võiks kogukonna tunnuseks välja tuua järgmised asjaolud:

- võrgustik, mis tekib gruppi moodustavate isikute vahelistest vastasmõjudest, kusjuures need suhted läbivad kogukonda risti-rästi ja tugevdavad üksteist vastastikku (erinevalt vaid kahe isiku omavahelisest või ketilaadsest suhtest);

- oma keelel ja oma tavadel põhinev kultuur, mis lähtub ühiste väärtushinnangute, tähenduste ja õigusnormide kogumist, mida seob ühine ajalugu ning sellest sündiv identiteet.

Ameerika ühiskonnateadlane David E. Pearson (s 1953) märkis „Majandussotsioloogia entsüklopeedias“, peatükis kommunitarism (International Encyclopedia of Economic Sociology), et „kogukonna nimetuse saavutamiseks peab see inimeste grupp olema võimeline kehtestama moraalseid keeldusid ja saavutama sellise olukorra, kus grupi liikmed hakkavad neid järgima. See tähendab aga õiguskorra kehtestamist ja võimekust karistada reeglite rikkujaid sanktsioonidega, samas kui reegleid järgivad grupi liikmed saavad preemiaks kindla ja stabiilse elukeskkonna.“

Kogukondlik ühiskonnakorraldus tähendab käesolevas kontekstis esmalt algelist korilaste, nomaadide või maaviljelejate naturaalmajanduslikku külaühiskonda, mis peab toime tulema loodusjõudude ja kataklüsmide tekitatavate katsumustega ning teiste sarnaste kogukondade konkurentsiga, sest need võivad nõuda endale sama eluruumi või loodusvara.

Kogukonna moodustumise tunnuseks on see, kui liikmed võtavad omaks vaid sellele grupile omased reeglid ja toimumisviisi, mis kinnistumisel muutuvad õigusnormideks. Normid võivad olla avalikud või varjatud. Avalikud ehk ametlikud õigusnormid kujunevad grupi ühistegevuse käigus ning nad kuulutatakse avalikult välja või kirjutatakse üles, et kõik selle liikmed saaksid neid järgida. Varjatud normideks on tavad, traditsioonid ja uskumused, mida antakse ühelt põlvkonnalt teisele edasi kasvatusprotsessis ning mis moodustavad olulise osa vaid sellele grupile omasest eluviisist.

Kogukondasid eristab üksteisest nende kasutatav keel ja sellel põhinev kultuur. Need panevad aluse inimeste võimele üksteist mõista ning tekitavad nendes ühtekuuluvustunde. Keele, õigemini selle murraku või kõnestiili ning käitumistavade järgi on inimesed tuvastanud üksteise grupikuuluvust ja ühiskondlikku staatust iidsetest aegadest peale. Kogukondlikku kultuuri on tugevasti mõjutanud esivanemate poolt läbielatud ja kogetud õnnestumised ja ebaõnnestumised ning nende mõjul tekkinud käitumismudelid, maagilised riitused ja rahvatraditsioonid. Kogukondlikku kultuuri mõjutavad tugevasti ka kogukonna poolt omaks võetud ja ühiselt edasikantav maailmanägemus ja sellest väljakasvanud uskumused.

Inimteadvuse arenedes kasvab ka kooperativismi tegevusväli ning see muutub territoriaalseks. Miniteadvuse saavutanud ja iseseisva mõtlemise arengutasemele jõudnud, olemuslikult egoistlikud inimesed peavad toimetulekuriskide maandamiseks ja turvalise elukeskkonna hoidmiseks samuti tegema koostööd, mis ilmneb demokraatlikus otsustusprotsessis osalevate isikute arvu kasvus. Ühistegevus ja demokraatlik otsustusviis kasvab aegamisi, juurdub esmalt kohaliku omavalitsuse ja hiljem riigi tasandil ning jõuab kunagi – ilmselt kauges tulevikus – ka kogu maailma tasandile. Viimase saavutamine on kõige raskem, sest erinevaid keeli rääkivatel rahvastel on väga raske üksteist mõista, tunnustada enda omast erinevaid kultuurilisi käitumismudeleid ning astuda teiste rahvastega usalduslikesse suhetesse.

KOGUKONNA ÜHINE TARKUS

Kooperativistliku ühiskonnakorralduse aluseks on kogukonna liikmete ühine tarkus. Sellele, et rohkem või vähem demokraatlikku otsustusviisi järgiv kogukondlik eluviis ulatub aegade algusesse, viitavad antropoloogilised uuringud, mis on läbi viidud tänapäevalgi korilastena elavate põlisrahvaste

juures. Kuid miks on demokraatlik elukorraldus osutunud niivõrd edukaks ja suutnud vastu panna kõigile aja katsumustele?

Üks varasemaid teaduslikke näiteid rahva kollektiivse tarkuse kohta pärineb 1906. aasta Inglismaalt. Sir [Francis Galton](#) (1822–1911), kes oli üks statistilise uurimismeetodi rajajaid, käis põllumajanduslaadal ja tema tähelepanu äratas rahva lõbustamiseks korraldatud härja kaalu äraarvamise võistlus. Ligi 800 inimest tegid oma kirjaliku pakkumise, aga keegi ei suutnud ära arvata härja õiget kaalu (534,4 kg). Kuid esitatud arvamuste statistilise keskmise väljaarvutamisel selgus, et see oli 543 kg – mis oli ülitäpne tulemus. Galton nimetas seda „rahva hääleks“, tänapäeval nimetatakse seda pigem „avalikuks arvamuseks“.

Ameerika ajakirjanik ja ajakirja [National Geographic](#) reporter Peter Miller kirjeldab oma raamatus „[Tark parv](#)“ nende teadlaste töid, kes on uurinud putuka-, looma- ja linnuparvede käitumist. Kõik nad olid täheldanud, et rohkete vastasmõjude tõttu tekkisid nendes parvedes ühine probleemikäsitus, konkureerivad lahendid, demokraatlikud otsustusprotsessid ning hajutatud juhtimiskorraldus.

Ameerika kaubandusettevõtte Best Buy asepresident Jeff Severts, kes kuulis ühel esitlusel raamatu „[The Wisdom of Crowds](#)“ („Parvede tarkus“) autori [James Surowiecki](#) väidet massi tarkuse kohta, otsustas kontrollida selle tõepärasust oma ettevõtte töötajate peal. 2005. aasta jaanuari lõpul saatis ta ettevõtte mitmesajale töötajale e-kirja ja palus neil ennustada kinkekaartide veebruarikuise müügi suurust. Vastuseid laekus 192. Märtsi algul võrdles Severts ennustuste keskmist veebruari müügitulemusega. Kollektiivse ennustuse täpsus oli 99,5 protsenti, mis oli müügiennustustega tegeleva meeskonna omast ligi viis protsenti täpsem. „Mind üllatas, kui kõhedust tekitavalt täpne oli kollektiivi ennustus,“ võttis Severts selle kogemuse kokku.

Surowiecki selgitas seda fenomeni järgmiselt: „Kui te palute piisavalt suurel, mitmekülgisel ja sõltumatul grupil koostada ennustuse või hinnata mingi sündmuse toimumise tõenäosust ning seejärel võtate neist ennustustest keskmise, langevad grupiliikmete vastustes sisalduvad vead iseenesest välja. Võib öelda, et iga indiviidi arvamuses sisaldub kaks komponenti: informatsioon ja viga. Lahutage viga ja teile jääb informatsioon.“

Ka Michigani ülikooli majandusteadlane [Scott E. Page](#), kes uuris otsuste langetamist kogukondades, leidis, et edu tagab kogukonna liikmete teadmiste mitmekesisus, sest see pakub analüüsitava sündmuse ja võimalike arengusuundade kohta laiemat teadmiste baasi ning mitmekülgsemat teavet. Täiendavaid teadmisi pakuvad nii maailmavaatelised, elukutselised kui ka soolised erinevused. Sama põhimõtte alusel valitakse Ameerika Ühendriikides kohtusse vandemeeste kogu, kelle ülesandeks on oma õiglustundest lähtudes öelda, kas süüdistatav isik on süüdi selles, milles teda süüdistatakse.

Ühesõnaga, grupipõhise otsustusprotsessi edu tagatiseks on mitmekesisus, sõltumatus ja erinevate vaatenurkade kombineerimine. Kui otsustusprotsessi käigus õhutatakse sõbralikku ideede konkurentsi ning rakendatakse tõhusat mehhanismi valikute kitsendamiseks, siis on edu tagatud. „Kuid kollektiivse tarkuse rakendamises jäävad inimesed siiski mesilassülemile alla, sest me mõtleme tänini koopainimese enesekesksusest lähtuva ajuga“ – nii võtab Surowiecki selle teema kokku.

Ja nagu Argentina Torcuato Di Tella Ülikoolis [Joaquin Navajasi](#) juhtimisel 2015. aastal läbiviidud [uurimus selgus](#), on rühmadeks jagatud gruppide arvamuste summade keskmine veelgi täpsem.

DEMOKRAATIA

[Demokraatia](#) mõiste on tuletatud kreekakeelsetest sõnadest „demos“ ('rahvas, hulk') ja „kratos“ ('võim, valitsus'), mis kokku viitavad rahvavõimule. Antiik-Kreeka filosoof [Aristoteles](#) (384–322 eKr) märkis oma teoses „[Poliitika](#)“ („[Politics](#)“) liitsõnaga „dēmokratia“ seda otsustus- ja valitsemissüsteemi, mis hõlmas Ateena linna kodanikke. Siinkohal tasub rõhutada, et sõna „demos“ tähistas Ateenas kinnisvaraomanikest täiskasvanud mehi, kes olid perekonnapead, tasusid linnale makse ning osalesid isiklikult (oma varustusega) linna kaitsmisel ning selle sõjalistes välisaktsioonides. See tähendab, et poliitiliste otsuste langetamisel osales vaid 10% Ateena elanikkonnast, kuigi kodaniku staatusest tulenevaid õigusi nautisid kõik, kes olid sünnipäralt ateenlased.

Vaidlused selle üle, mida rahvavõim tähendab ehk kellel on õigus ja voli otsustada, kuidas ühiskonna liikmed peaksid käituma ja oma elu korraldama, on toimunud aegade algusest peale. Ning ilmselt jätkuvad need ka tulevikus, seni, kuni sellised sootsiumid eksisteerivad. Ajalugu uurides ilmneb, et demokraatlikes otsustusprotsessides on osalenud vaid sellised inimesed, kes olid demonstreerinud valmidust kaitsta enda ja kogukonna ühisvara, kas või oma elu hinnaga, kel oli võimet saada asjadest aru ning kel oli suutlikkust mõista kogukonda puudutavaid asju ja korraldada tulemuslikult selle majandussuhteid. Seetõttu pole ime, et vana- ja keskaja demokraatia tähendas hõimu- ja sõjapealike ning vaimulike juhtide, linnriikides aga ettevõtjate kitsa ringi võimu – nende võimu, kes olid võimelised katma avalikke huvisid teenivate tegevuste tekitatavaid kulusid.

Varaseimad kirjalikud viited demokraatlikule valitsemiskorraldusele pärinevad Sumeri linnriikidest (3. aastatuhat eKr). Kiilkirjatahvlid räägivad kahekojalisest parlamendist ja seal peetud aruteludest ([Samuel Noah Kramer](#). History Begins at Sumer). Eufrati keskjooksul asuvast Mari linnast on välja kaevatud astmeliselt tõusev ringauditoorium, mis võis olla üheks selliste arutelude toimumise kohaks.

[Aaria](#) hõimude sissetungi (u 1800 eKr) ning nende ülemvõimu kinnistumise järel moodustati Põhja-India alal 16 territoriaalset ühendust ehk [mahajanapadat](#) (u 700 eKr), millest suurimad olid Magadha, Kosala ja Vaishal (tänapäeva Bihar). Olemuslikult olid need oligarhilised esindusdemokraatiad, sest nõukogu liikmed valiti preestrite ([braahman](#)ite) klassist. Sellel nn [panchayati](#) süsteemil põhineb ka tänapäeva India külade halduskorraldus.

[Spartas](#) hakati hääletamisel põhinevat valimissüsteemi kasutama u 700 eKr ning sellel osalesid kõik 30-aastased või vanemad sõdalase staatust kandvad meessoost isikud. Ateena linnriigis kehtestas otsedemokraatliku riigikorra 508–507 eKr ülik ja riigimees [Cleisthenes](#), kes reformis valitsemiskorraldust. Ka Roomat valitseti esindusdemokraatlikult: juba kuningriigi perioodil juurdus [plebeide rahvakoosoleku](#) (otsedemokraatia) tava. [Vabariigi](#) väljakuulutamise järel, 509. aastal eKr läks võim [Senatile](#), mille liikmeteks olid hõimuvanemad ja kus otsuseid langetati enamusdemokraatia põhimõttel. Keskaja Itaalia linnriike, näiteks [Veneetsiat](#), [Genovat](#), [Firenzet](#), [Pisat](#), [Luccat](#), [Amalfit](#), [Sienat](#) ja [San Marinot](#) valitseti demokraatlike esinduskogude kaudu. Šveitsi Tirooli aladel sündis otsedemokraatial põhinev territoriaalne omavalitsus ([Šveitsi Konföderatsioon](#)) 1291. aastal.

Hõimuvanemate ja sõjapealike kogunemist ning hääletamise teel otsuste langetamist (esindus- ja enamusdemokraatia) rakendati vanaaja ja keskaja alguse germaani hõimudes ([Thing](#), varaseim säilinud viide 193. aastast), Norras ([Frostating](#)), Inglismaal ([Witenagemot](#), 849), Islandil ([Althing](#), 930–1799), Friisi hõimualadel (10.–15. sajand), Fääri saartel ([Løgtingið](#), 1274–1816) jm.

Slaavlaste hõimualadel valiti demokraatlikult ametisse uusi vürste [Carantania](#) (tänapäeva Sloveenia alal, 7.–15. sajand), otsustati riigiasju rahvakoosolekutel Pihkvas ([veetše](#), 862–1510), Novgorodis (1016–1478) ja Kiievis (1068–1240) ning Poola-Leedu Rzeczpospolita ([sejm](#), 1180, 1569–1795).

Araabia maailmast on demokraatliku valitsemiskorraldusega end ajalukku jäädvustanud Rashiduni („õigesti juhitud“, 632–661) [kalifaat](#), mis hõlmas kogu Pärsia, Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika ala Tuneesiani välja. Demokraatlikult otsuseid langetava vanematekogu vahendusel hallati ka [nakhide](#) hõimu alasid (Põhja-Kaukaasias tänapäeva Tšetšeenia ja Inguššia ala), [nride](#) hõimu alasid (Nigeerias 948–1911), [sikhide](#) territooriumi (alates 10. sajandist), [Sakai](#) kaubanduslinna (Jaapanis 1450–1600) jms alasid.

Protsess, mille käigus kujunes valitsevast eliidist, s.t hõimuvanematest, sõjapealikest ja kõrgetest vaimulikest koosnev volikogu seadusandlikuks institutsiooniks, sai alguse Inglismaal. Sealsed maaomanikest lääniisandad hakkasid vastu isevalitseja maksunõuetele ning sundisid 1215. aastal varatuks jäänud kuninga [John I](#) ehk John Maata (1166–1216) alla kirjutama [Magna Carta](#) lepingule, millega kuningas tunnustas lääniisandate õigust otsustada, kas kuninga maksunõue muutub seaduslikuks kohustuseks või mitte. Tegelik Inglise parlament sündis siiski 1265. aastal, kui kuningas [Edward I](#) (1254–1299) maksunõuete vastu mässavad maaomanikud, kelle eesotsas oli parun [Simon de Montfort](#) (1208–1265), sundisid tõrkuvat valitsejat tunnustama lääniisandate esinduskogu seadusandliku organina.

Magna Carta lepinguga kehtestati tervet saart hõlmav vabakaubanduspiirkond, s.t keelati tollimaksude kogumine kuninga ja lääniisandate valduste piiridel. See pani aluse tootmise ja kaubanduse arengule ning see omakorda linnakodanluse rikastumisele. Ja kuna maksutulused saab koguda ikka sealt, kus teenitakse tulusid ning kuhu koguneb rikkus, siis kasvas kuninga soov maksustada uusrikastest ettevõtjaid. Kuna aga Magna Carta leping kehtestas põhimõtte „Pole maksukohustust ilma maksumaksjate esindajate kaasaráákimise õigusega“, siis laiendati 1341. aastal Inglise parlamenti ning asutati alamkoda, mis hakkas esindama uusi maksumaksjaid ehk linnakodanlaste klassi. Ka neis Lääne-Euroopa kaubalinnades, mis olid omandanud vabalinna staatuse, tekkisid linnanõukogud, kus olid lisaks ümbruskonna hõimu- ja sõjapealikele ning vaimulikele esindatud ka linna suuremad käsitöölised tsunftid ja kaupmeeste gildid.

Demokraatia järgmine arenguhüpe ehk poliitiliste õiguste laienemine toimus tööstusrevolutsiooni järel olukorras, kus domineerivaks muutus tehastes tehtav palgatöö ja sellelt kogutavast tulumaksust sai uute territoriaalriikide kõige olulisem tuluallikas. Esmalt laienes valimisõigus palgatööl käivatele meestele ning hiljem – suuresti tänu Euroopat laastanud kahele maailmasõjale, mille ajal ka naised hõlmati palgatöölised ringi – ka naistele.

Demokraatia edasine laiendamine sotsiaalriigis on hakanud selle algset ideed ohustama, sest koos valimisõiguse üldise laienemisega on kasvanud valijate hulgas nende inimeste osakaal, kes maksukoormust ei kannaks, kuid saavad kõikvõimalike abirahade vormis kasu riigieelarve eraldistest. Võimalus saada hüvesid kohustusi kandmata on pannud aluse populistliku poliitika tekkele ja selle arengule, sest vähese haridusega inimesed ei ole kunagi aru saanud põhjuse-tagajärje seosest ega ole olnud huvitatud osalemisest keerulistes erialastes diskussioonides. Saamahimust üles köetud lihtsameelsete inimeste massi on populaarsete lubadustega võimalik emotsionaalselt nii üles kütta, et see laviinina liikudes hävitab kõik, mis tema teele ette jääb, sh ka demokraatia enese.

[Ameerika Ühendriikide](#) esimene vabariiklasest president [Abraham Lincoln](#) (1809–1865) selgitas demokraatia tähendust järgmiselt: „Demokraatia tähendab rahva poolt asutatud ja rahva huvides tegutsevat valitsemiskorda.“ Iiri näitekirjanik [George Bernard Shaw](#) (1856–1950) märkis: „Demokraatia on selline valitsussüsteem, mis tagab, et rahvast ei valitsetaks paremini, kui ta väärt on.“ Pakistani poliitik ja esimene islamiriigi naispeaminister [Benazir Bhutto](#) (1953–2007) nentis: „Demokraatia on parim kättemaksuvahend.“ Inglise peaminister [Winston Churchill](#) (1874–1965) sõnastas palju tsiteeritud iseloomustuse: „Demokraatia on kõige halvem valitsemisvorm, kui välja arvata kõik ülejäänud, mida on aegade jooksul katsetatud.“ Viimast mõtet võib selgitada nii, et demokraatia võimaldab rahval rahumeelselt parandada oma viga, kui ta on ametisse valinud valed inimesed. Aga kui rahvahulgas valivad ka järgmisel korral endale sellised valitsejad, kes teevad nende elu põrguks, siis just seda nad väärt ongi! Igasuguse muu valitsemiskorra puhul on valitseja amet eluaegne ning see võib rikkuda ära inimeste elu tervete põlvkondade jooksul.

Tegelikkuses pole inimkond tänini suutnud kokku leppida demokraatia, õigusliku võrdsuse, poliitilise vabaduse ja õiguskorra selges ja täpses tähenduses. Demokraatia tunnustena on Ameerika politoloog [Larry Jay Diamond](#) (s 1951) oma raamatus „[In search of Democracy](#)“ („Otsides demokraatiat“) välja toonud neli olulist momenti.

- Igal täiskasvanud kodanikul on õigus osaleda vabadel ja ausatel valimistel, mille käigus valitakse valitsusvõimu teostajad määratud perioodiks.
- Kodanikud osalevad aktiivselt poliitilises elus ja tsiviilühiskonna korraldamises.
- Kodanike inimõigused ja isiklik vara on kaitstud.
- Riigis kehtib põhiseaduslik õiguskord, mis tagab, et kõiki kodanikke koheldakse võrdselt.

Vabaduse kontseptsioon lähtub eeldusest, et igal inimesel on suveräänne vabadus ise otsustada, kuidas ta elab ja oma elu korraldab. Kui ta aga tahab osa saada ühiskondliku organisatsiooni või riigi kaitsest ja muudest hüvedest, mida see pakub, siis peab ta osalema ka selle kulude katmises. Osalemine avalike kulude katmises annab taas õiguse kaasa rääkida maksude kaudu kogutud vahendite kasutamiseviisi üle. Ja see õigus realiseerub ühes või teises demokraatia vormis. Demokraatia olemuslikuks probleemiks on see, kuidas tuvastada rahva tahet, kui see rahvas koosneb paljudest üksikutest inimestest, kellest igaühel on oma huvid ja arusaam sellest, mis on õige.

KOOPERATIVISMI TEGEVUSVÄLI

Kooperativismi kui sotsiaalse korra konkreetne vorm tekib kahe vastandjõu kombinatsioonina, mille liikumapanevateks jõududeks on

- **üksikisiku vabadus** rahuldada oma füüsilisest kehast tulenevaid objektiivseid ning hingest ja vaimust (tundekehast ja minateadvusest) tulenevaid subjektiivseid vajadusi;
- **kõigi inimeste võrdne õigus** kasutada kogukonna või riigi omanduses olevaid ressursse (maad, loodusvarasid jms) ning osaleda otsustusprotsessis, millega määratakse kogukonna ühishuvi ja selle rahuldamise viis.

Seejuures tuleb tunnistada, et üksikisiku seisukohalt on tähtsam eneseteostamise vabadus ja kogukonna jätkusuutlikkuse seisukohalt vajadus tagada igaühele toimetuleku võimalus. Vabadus ja võrdsus on antud juhul vastandmärgiga. Mida suuremaks kasvab üksikisiku eneseteostuse vabadus, seda

raskem on tagada inimestevahelist võrdsust, ja vastupidi: materiaalsel võrdsust saab suurendada vaid üksikisikute vabadusi ühel või teisel viisil piirates! Võrdsus kasvab, kui inimesed organiseeruvad ja hakkavad tegutsema grupiviisiliselt. Mida suuremaks kasvab grupi võim oma liikmete üle, seda väiksemaks jäävad üksikisiku võimalused oma tahet järgida. Seda olukorda iseloomustab hästi vanarahva tarkus, mis väljendub lauses: „Põrgu tee on sillutatud heade kavatsustega.“

Seetõttu keskendub kooperativism sellele, et ta otsib optimaalset lahendit, s.t kogukonna ühishuvi ja üksikisikute erahuvide vahelist tasakaalu. Oluline on siinkohal rõhutada, et see protsess ei lõpe iialgi, sest looduslikus keskkonnas toimuvate tsükliliste ja mittetsükliliste muutuste ning ühiskonnas toimuva pideva arengu tõttu läheb tasakaal kogu aeg „paigast ära“. Nii peabki kogukond ikka ja jälle tegelema oma ühishuvi väljaselgitamisega ja vormistama selle avaliku tahtena seadusandlikus institutsioonis.

Üksikisikute ja grupihuvide vahel tasakaalu otsides tuleb teha seda nii, et olemuslikult sõltumatud ja vabad üksikisikud tahaksid tegutseda grupis ja jääda selle grupi liikmeteks. See tähendab, et grupi ühishuvi ja jätkusuutlikkust ei või seada kõrgemale selle liikmete erahuvidest. Grupiliikmete „valuläve“ ületamist tuleb vältida, sest muidu nad lahkuvad grupist ja see nõrgestaks grupi toimetulekuvõimet ja jätkusuutlikkust. Tänapäeva maailmas ilmneb lahkumine esmajoones noorte ja kõige paremas tööeas olevate inimeste soovina riigist lahkuda. Liikumapanevaks jõuks on seejuures soov leida eneseteostuseks parem riik ja ühiskond.

Vaatleme täpsemalt, milliseid demokraatia mudeleid on võimalik võrdsuse tagamisel rakendada ning kui suure osa inimeste eneseteostuse vajadust saab seejuures arvestada.

Demokraatia vormid võrdsuse teljel

Joonis 8. Kooperativism põhineb demokraatlikul otsustusviisil. Kui liikuda võrdsuse teljel paremalt vasakule, s.t esinduse laienemise ja hääletajate osaluse kasvamise suunas, on demokraatia vormid järgmised: esindusdemokraatia > delegeeriv demokraatia > otsedemokraatia.
Autor: P.Tammert.

Kooperativismi sektori võrdsuse telje osasid eristab üksteisest demokraatliku arutelu vorm ehk viis, kuidas sootsiumi liikmed osalevad otsustusprotsessis ja millised on seejuures nende õigused.

Otsedemokraatia puhul võivad või peavad arutelu ja hääletusel osalema kõik hääleõiguslikud isikud. Tõsi, viimaste hulk võib olla mingi tunnuse alusel piiratud, näiteks võib arutelu- ja otsustusprotsessis osalemise õigus olla vaid hõimu- ja sõjapealikel, maaomanikel, maksumaksjatel, ainult meestel või siis kõigil inimestel, kes on ületanud määratud vanusepiiri.

Esindusdemokraatia puhul jääb hääletajatele vaid oma esindaja valimise õigus, hiljem on nende võimalused mõjutada seadusandliku institutsiooni langetatavaid otsuseid väga väikesed või lausa olematud.

Delegeerivas demokraatias saadavad huvigrupid oma esindajad seadusandlikku institutsiooni, kuid säilitavad tema tegevuse üle kontrolli ja neil on õigus ta igal ajal tagasi kutsuda. See loob igaühele võimaluse, kuid mitte kohustuse seadusloomes aktiivselt osaleda, kuna valitud esindaja peab usalduse kaotust kartes langetatavaid otsuseid pidevalt läbi arutama ja neid hääletusel kooskõlastama. Samas jätab see valijatele võimaluse valida, kas nad konkreetse otsuse puhul tahavad otsustusprotsessis kaasa

rääkida või mitte. Huvigrupid ei moodustu seejuures mitte üksnes maailmavaatelse ideoloogia alusel, vaid ka reaalsest majandushuvist lähtudes (õpetajad, põllumehed, meditsiinitöötajad, riigiametnikud, ettevõtjad jne).

Demokraatia määr vabaduse teljel

[Joonis 9](#). Kooperativism lähtub kodanike tahtest. Kui liikuda vabaduse teljel alt üles, s.t enamuse kasvamise suunas, on demokraatia vormid järgmised: enamusedemokraatia > leppedemokraatia > konsensusdemokraatia. Autor: P.Tammert.

Vabaduse telje osasid eristab üksteisest see, kui suurt osa arutusel ja hääletusprotsessis osalenud inimeste vajadusi demokraatlikult langetatud otsus rahuldab ehk tagab neile eneseteostuse võimaluse soovitud viisil. Kui otsusega nõustub

- 51–65%, siis nimetatakse seda [enamusedemokraatiaks](#),
- 66–89%, siis võiks seda nimetada **leppe-või kompromissidemokraatiaks**. Seda teemat on põhjalikult käsitlenud Lars-Göran Stenelo ja Magnus Jemeck oma raamatus „[The Bargaining Democracy](#)“,
- 90–100% hääletajatest, siis on tegemist [konsensusdemokraatiaga](#).

INDIVIDUALISM

Joonis 10. Individualism asub kahedimensioonilises ühiskonnakäsituse (võrdsuse ja vabaduse telje) mudelis ülal paremal. See põhineb vabade inimeste eneseteostusel turumajanduslikus keskkonnas, kus majandusmudeli määrab egoismi suurus. Autor: P.Tammert.

MINATEADVUS

Ladinakeelse sõna „individuum“ (‘jagamatu, inimene’) tuletisele ideoloogiat tähistava liite -ism lisamisega on saadud mõiste „individualism“, mis tähistab üksikisiku eneseteostusest lähtuvat käitumismudelit.

Mina- ehk **eneseteadvus** viitab sellele, et inimene on oma vaimses arengus tõusnud loomariigi tundemaailmal põhinevast ja instinktidega väljenduvast teadvusetasandist kõrgemale ning saanud teadlikuks endast kui iseseisvast ja sõltumatust isikust. Minateadvuse esimeseks tunnuseks on oma peegelpildi äratundmine ja enda seostamine peeglist nähtava kehaga. Lastel väljendub minateadvuse sünd kõneviisi muutumises, mis ilmneb selles, et laps lõpetab endast kolmandas isikus rääkimise ja hakkab aegamisi, kuid järjest tugevamalt väljendama oma „mina“ tahet.

„Mina“ eneseteadvustamine algas Lääne-Euroopas [René Descartes](#)’i (1596–1650) mõtteavaldusega „Mõtlen, järelikult olen olemas“ ning formuleerus [Jean-Jacques Rousseau](#) (1712–1778) aruteludes, milles ta võrdles „enda vajadustest teadlikku olevat“ (*amour de soi*) ja sootsiumis „ennast teistega võrreldes hindavat“ (*amour-propre*) inimest.

Analüütilises vaimufilosoofias nimetatakse subjektiivseid läbielamise, kogemise ja tunnetuse seisundeid fenomenoloogilisteks omadusteks ehk **kvaalideks**. Sõna „kvaal“ on tuletatud ladinakeelsest sõnast „qualia“ (‘mingit sorti või liiki’). Kvaali mõiste võttis kasutusele Ameerika filosoof [Clarence Irving Lewis](#) (1883–1964) 1929. aastal. Kvaalid tekivad aistingutest, abstraheeritud tunnetest, keskkonna tajumisest ning mõnikord ka teiste inimeste mõtetest. Nii filosoofid kui ka teadlased uurivad kvaalide ja väliskeskkonna tunnetuse seoseid, meele ja teadvuse loomuse ning keha ja vaimu probleeme. Suurimaks keerdküsimuseks kvaalide puhul on see, et neid ei eksisteeri füüsilises ehk materiaalses mõttes ning neid on võimalik tuvastada ja uurida vaid subjektiivsete, meeleliste reaktsioonide vahendusel, kontekstis „mis tunne on ...?“.

Psühhoanalüütiku [Sigmund Freudi](#) (1856–1939) teooriale toetudes eristab Ken Wilber inimese minateadvuse arengus kolme komponenti.

- **Id** – tunnetest lähtuv ja instinktidel põhinev, organiseerumata inimloomuse alge (lad „it“, sks „es“, ee „see“), mis räägib endast parimal juhul kolmandas isikus.
- **Ego** – ümbritsevat reaalsust tunnetav ja enesest teadlik olev minateadvus, mis on eraldunud eelteadvusest, saanud teadlikuks enda olemasolust ja surelikkusest ning püüab ennast teostades surma edasi lükata või selle olemasolu koguni eitada (lad „I“, sks „Ich“, ee „mina“).
- **Super-ego** – kombinatsioon enda egost ja „südametunnistusest“, mis peegeldab keskkonnast (isiklike kogemuste, hariduse, massi- ja sotsiaalseaduste jms allikate kaudu) omandatud kultuuri (sks „über-Ich“, ee „ülimina“).

Inimese ego, mida ma antud juhul märgin sõnaga „mina“, seob kogetud ning elu jooksul läbi elatud füüsilised olukorrad ja vaimsed kogemused üheks tervikuks, millega ta samastub. Minateadvuse olemuse määrab see, millised sündmused ta läbi mõtestab, ja ka see, mis jääb varjatult alateadvusse. Läbimõtestatud kogemustest kristalliseerub elutarkus ning see aitab tal tulevikus teha arukaid otsuseid ja vältida varem tehtud vigu. Alateadvusse jäänud mõtestamata kogemused tekitavad negatiivseid emotsioone ja haigusi ning muudavad inimese käitumise ettearvamatuks. Inimese minapilt kujundab siseneva informatsiooni käsitlemist ning moodustab isiksusliku arengu tuuma.

SPETSIALISEERUMINE

Individualistliku sotsiaalse korra aluseks on spetsialiseerumise kaudu ennast teostav ja ise oma materiaalsel heaolu parandada püüdev inimene. Spetsialiseerumine tähendab eristumist kogukondlikust ühistegevusest ning keskendumist ühele tööle omakasupüüdlikel eesmärkidel. Selle üle, kas individualistlik spetsialiseerumine on hea või halb, on vaieldud kogu ajaloo jooksul ning vaidlus jätkub tõenäoliselt ka tulevikus, sest oma mitmekülgseusega on see pannud aluse nii paljudele arengusuundadele, et see meenutab „[Pandora laegast](#)“. [James Redfield](#) (s 1935) on raamatus „[Vana-Kreeka inimene](#)“ (osas „Kodune elu“) esitanud kokkuvõtte Hesiodose jutustusest, mis illustreerib väga hästi spetsialiseerumise mõju inimkonnale.

Alguses oli elu lihtne: inimene võis terve aasta ühe päeva tööst elada ning jumalad ja inimesed pidutsesid üheskoos. Kuid ühel päeval jagas üks peokülalistest, [Prometheus](#), liha ebaõiglastesse portsjonitesse. Ta võttis liha ja naha ning pressis need mao sisse, samal ajal kuhjas ta kontidest kokku suure hunniku ning valas selle rasvaga üle. Kui [Zeus](#) väitis, et selline jaotus näib ebaõiglane, pakkus Prometheus talle võimaluse portsjonite vahel valida. Kuigi Zeus teadis, et teda petetakse, valis ta suurema hunniku – see ongi põhjuseks, miks kreeklased ohverdamisteremooniatel toovad ohvriks luid ja rasva (need põletatakse), loomade söödavad ja kasutatavad kehaosad aga jätavad endale. Ohvril on seetõttu kahetähenduslik iseloom: ühelt poolt uuendatakse niimoodi inimeste ja jumalate sidet, justkui kestaks nende ühine pidusööming edasi. Teisalt aga taas elustatakse jumalusest eraldumise hetke, tuues talle ohvri taas sellises vormis, mis Zeusi oli vihastanud.

Zeus võttis seepeale inimestelt tule, tegi ohverdamise võimatuks ning kinnitas seega inimeste ja jumalate eraldumist üksteisest. Prometheus röövis tule tagasi ning taastas katkenud sidemed, kuid tegi seda üsna väljakutsuvalt. Seepeale üritas Zeus kasutada kavalust. Ta lasi teha võluva savist tütarlapse, keda kõik jumalad kaunistasid ning andidega varustasid. Nimeks pandi talle [Pandora](#) (‘kõigilt ande saanu’). Siis saadeti neiu kingiks Epimetheusele, Prometheuse vennale. Epimetheust oli küll hoiatatud, et ta ei võtaks Zeusilt vastu mingeid kinke, kuid võluvat Pandorat nähes unustas ta selle hoiatuse. Ta võttis neiu endale ning koos temaga laeka, mida Pandora kaasas kandis. Kui nad laeka avasid, lendasid sellest välja kõikvõimalikud hädad – haigused, vaevad ja õnnetused.

Individualiseerumisega, s.t loodusest ja kogukonnast eraldumise ning spetsialiseerumisega on samamoodi: võttes omaks uue eluviisi ning keskendudes ühele tööle, kasvab inimeste tööviljakus ja suurenevad sootsiumi jaoks saadaolevad ressursid, mis parandavad inimeste elu ennenägematul määral. Kuid koos rikkusega kasvab ahnus ja muud küllusest alguse saavad hädad. Nii tekib vajadus kolmanda osapoole – erapooletu konfliktide lahendaja – järele. Sellest vajadusest tekivad õigusemõistjad ning nendest omakorda areneb välja kohtu institutsioon. Kuna linnas on elanike suure hulga tõttu õigusemõistmise vajadus püsiv ja selle teenuse nõudlus kasvab koos linna kasvuga, siis tekitab see veel ühe spetsialiseerumise vormi – linnaelanike ühishuvi esindavad ametnikud. Ametnik eristub ülejäänud

kodanikest sellega, et tal ei tohi olla isiklikke huvisid ning ta saab tasu oma töö eest lõivuna, mida maksavad teenuse tellijad ja tarbijad. Nii peavad vaidluse algatajad tasuma kohtunikule määratud summa või mingi protsendi vaidluse objekti väärtusest.

Siinkohal tuleks veel märkida, et individualistlik eluviis on võimalik vaid turvalises, õiguskorda hoidvas ja kurjategevust elimineerivas elukeskkonnas.

INNOVATSIOON JA TEHNILINE ARENG

Ühiskonna majanduslikku arengut edasiviivaks jõuks on inimese egoistlikud soovid: süüa rohkem ja paremat toitu, kanda paremaid rõivaid, elada mugavamalt, nautida järjest uusi elamusi ja tunnetada seni kogematut ning omada suuremat varu tuleviku riskide maandamiseks. Igasugune areng sünnib soovist teha midagi teisiti, paremini, efektiivsemalt ning väiksema materjali-, energia- ja töökuluga. Kui keegi teeb midagi uut moodi ja teistest paremini ja saab tänu sellele rohkem tulu, siis tähendab see, et keegi kusagil kaotab midagi, ning see tähendab vastuolude kasvu ja konflikte. Kaotaja jaoks vähenevad võimalused müüa oma tööjõudu või töövilju, s.t väheneb võimalus saada oma tööst tulu ja katta sellega toimetulekukulud. Vähem efektiivsete inimeste, kogukondade, ettevõtete ja riikide teadmised, oskused ja töövahendid kaotavad oma väärtuse ja muutuvad tarbetuks ning nad peavad välja mõtlema midagi uut. Need, kes sellega edukalt toime tulevad, panevad aluse uuele arenguspiraalile koos uute kaotajatega, kuid need, kes sellega hakkama ei saa, langevad viletsusse ja jäävad ilma toimetulekuks vajalikest vahenditest. Sellisel viisil paneb turumajandus aluse ühelt poolt innovatsioonile ning teiselt poolt konkurentsikeskkonnale, milles tarbijad teevad oma valiku ja määravad oma ostudega võitjad. Loodusliku valiku teooria pooldajad leiavad, et see ongi õige, sest kaotajad peavadki areenilt lahkuma – välja surema ehk majanduslikus mõttes pankrotistuma.

Šoti majandusteadlane ja moraalfilosoof [Adam Smith](#) (1723–1790) sõnastas oma 1759. aastal ilmunud põhjanevas teoses „[Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest](#)“ „turu nähtamatu käe“ kontseptsiooni, mis juhib lisaks turule ka ühiskonna arengut. Turumajandust idealiseerides vastustas ta valitseva eliidi eesõigust omada maad ja muid tootmisvahendeid ning neid röövellike hindade eest tarbijatele rentida, samuti riigivõimu teostavate ametnike õigust valitseva eliidi huvisid kaitstes ettevõtjate tegevust litsentside, lubade, õiguste ja keeldude jagamise abil piirata. Sellist korda nimetas ta merkantilismiks.

Turumajandusliku arengu eeliste esiletoomiseks toob Adam Smith oma raamatus näite nõelte tootmisest. Tavapäraselt suutis üks käsitööline toota päevas ühe nõela, aga pärast seda, kui töö jaotati 12 erinevaks operatsiooniks (neid tegid 12 töölist) ning tööprotsess mehhaniseeriti, suutsid nad päevas toota 48 000 nõela. Üha kitsenev spetsialiseerumine kasvatas tööviljakust ennenägematus ulatuses! Sedasama koges ka Henry Ford, kui ta hakkas autosid kokku panema koosteliinil. Tänu uuele ja efektiivsele töökorraldusele kulutas Ford 1925. aastal ühe auto kokkupanemiseks 5,75 tundi, samal ajal kui tema konkurentidest kulus selleks Morrisel 29, Audil 350, Benzil 450 ja Daimleril 1750 tundi, viimasel seega 304 korda enam kui Fordil.

Naturaalmajanduslikus ühiskonnas toodab igaüks ise seda, mida ta oskab, ja nii palju, kui ta vajab, seega ei ole ka midagi ümber jagada. Spetsialiseerumine pani aluse täiesti uudsele olukorrale, kus kaupude jätkus kõigile ning nende tootmiskulud vähenesid järsult. Ja hoolimata sellest, et kaupade müügihind

langes, kasvas tootjate tulu, sest müüdavate kaupade hulk kasvas kiiremini. Ning see, kes suutis kõige paremini ära kasutada mastaabiefekti, s.t suurendada tootmist ja müügikäivet, võttis teistelt turu ja toimetulekuvõimalused. See tekitas väikeettevõtjatest käsitöölises viha, mis kulmineerus masinate ja tehaste lõhkumisega. Inglismaal hakati 1811–1816 tegutsenud masinalõhkujaid nimetama [ludiitideks](#), aktsiooni algataja ja juhi [Ned Luddi](#) järgi.

Kuid individualistlikul innovatsioonil oli laiem ühiskondlik mõju, sest masinad väljusid tehasehoonete seinte vahelt ning hakkasid tegema tööd ka väljas, s.t tõstma asju, vedama kaupu, kündma põldu ja tegema muid raskeid töid. Need masinad võtsid naturaalmajanduslikult külakogukonnalt töö ja olemasolu alused, sest nüüd oli odavam osta toitu poest kui seda ise kasvatada. Üks talunik suutis tänu traktorile, kombainile ja muudele sellistele masinatele üksinda harida rohkem maad kui varem mitu küla kokku. Toimetulekuallikateta jäänud, konkurentsivõimetud külakogukonnad lagunesid ja inimesed lahkusid maalt.

Spetsialiseerumine ja masstootmine tekitavad ülejäägi, mis parandab kõigi majandusprotsessis osalevate inimeste ja nende lähedaste toimetulekut ja heaolu, kuid võtab samas toimetulekuvõimalused nendelt, kes tahaksid jätkata vanamoodi. Spetsialiseerumine mõjutab arengut nii riigi sees kui ka rahvusvahelises plaanis. Iga rahvusvahelises kaubavahetuses osalev rahvas, ühiskond või riik peab leidma need valdkonnad, milles olemasolev looduskeskkond ja maavarad, geograafiline asukoht ja inimkapital pakuvad suurimaid konkurentsieeliseid, ning need ära kasutama. See ongi nende vabadus, kusjuures majanduslik reaalsus sunnib tagant ka neid, kes seda vabadust ära kasutada ei taha. Seetõttu sarnaneb individualistliku turumajanduse sünnitatud konkurentsikeskkond suuresti loodusliku olusvõitlusega, mille puhul elusolendid peavad pidevalt muutuva keskkonnaga kohanema või välja surema.

Briti majandusteadlane [David Ricardo](#) (1772–1823) oli iseõppija, kuid tema võime majandusprotsesse mõista ületas isegi tolleaegsete professorite taseme. Ricardo poolt kasutusele võetud matemaatilised uurimismeetodid ja analüütilised mudelid ning tema teos „[On the Principles of Political Economy and Taxation](#)“ („Poliitilise ökonomia ja maksustamise põhimõtted“) panid aluse modernsele majandusteadusele. Oma „suhtelise eelise seadusega“ sõnastas ta vabaturumajanduse alused. Ta näitas, et spetsialiseerumine parandab alati ettevõtluse tulemuslikkust, sest parem tulemus saavutatakse vähe tasuvate või kahjumlike (seega konkurentsivõimetute) tegevuste lõpetamise kaudu. Sellega seoses sai kuulsaks järgmine Ricardo ütlus:

„Kui prantslased tahavad meid toita odavamalt, kui me ise seda suudame, siis sööme pealegi Prantsuse toitu ja kulutame oma aja millegi muu peale. Kui jõuluvana toob meile saia ja kooki põhjapõtradega, siis pole vaja Rudolfit taevast alla tulistada põhjendusega, et me tahame neid saia ja kooke ise küpsetada.“

Seega võib madal turuhind sattuda vastuollu tootja kõrge omahinnaga. Need ettevõtjad, kes ei suuda oma toodangut vaba konkurentsi oludes müüa, peavad tegevuse lõpetama ilma igasuguse välise sunnita. Vaba turu keskkonnas sõltuvad ühiskonna kui terviku jätkusuutlikkus ja konkurentsivõime tema valmidusest muutuv keskkonnas uusi mõtteid vastu võtta ja nendest tulenevaid lahendeid katsetada. Ja kui selgub, et mõni vana tava on oma aja ära elanud ja takistab ratsionaalset elukorraldust, siis tuleb see kõrvale heita ja unustada. Samuti tuleb loobuda neist lahenditest ja tehnoloogiatest, mis võivad küll mõningate heaolu parandada, kuid mis kahjustavad keskkonda sel määral, et see hävitab inimkonna olemasolu alused.

Adam Smith jõudis oma uurimistöös järeldusele, et vabal turul müüdava kauba eest pakutav hind on alati õiglane, sest tarbijad otsustavad ise, kas ostutoimingust (keskkonnast) saadav nauding ja toote tarbimisest saadav kasu on nende jaoks sobivas suhtes selle eest tasutava vastega. Eks määra lõppkokkuvõttes ikkagi tarbija selle, millises keskkonnas ja millise hinnaga ta ostu sooritab, s.t kas odavalt internetist või turult või kallilt üliluksuslikust kaubamajast. Vaba turg tagab kaupade ja teenuste mitmekesisuse, arvestades seejuures absoluutselt kõiki majanduskeskkonda mõjutavaid tegureid.

TURUMAJANDUS, LINN JA ÕIGUSKORD

Turg elab lihtsast põhimõttest: kui keegi tahab saada midagi, mille tootmisel on keegi teine teinud tööd ja näinud vaeva, siis peab ta selle eest andma vastu midagi, mille taga on samuti töö ja vaev. Kui maas vedeleks suur kogus kullatükke, siis oleks neil niisama palju väärtust kui lehtedel, mis pudenevad puu otsast. Aga kui see kuld on tööd tehes ja vaeva nähes maa alt välja toodud või sellest on tehtud imekauneid ehteid, mida paljud inimesed ihaldavad, siis muutub kuld kaubaks ja omandab väärtuse. Kauba väärtuse määravad tarbijad ise ning see ilmneb nõudluse-pakkumise suhtena.

Individualistlik inimene peab elatuma oma töö viljade müümisest, seega kogunevad käsitöölised kauba efektiivsemaks müümiseks ühte kohta ja moodustavad oma töökodadest või kauplustest kaubatänavaid. Tavaliselt tekib nende kõrvale turuplats, kuhu kokkulepitud päevadel kogunevad ümbruskonna maaviljelejad, et oma kaup välja panna ning teostada vahetustehinguid. Kaubatänavate ja turuplatsi ümber rajavad inimesed oma elamud ning see paneb aluse linlikule eluviisile. Linn, turg ja vahetusel põhinev majandus ongi individualistliku eluviisi fenomenideks.

Esimene kaubanduslinn – [Jeeriko](#) – rajati Lähis-Itta suure kaubatee äärde umbes 9400 eKr ning seal on olnud püsiv asustus tänini. Teine vanim linn, [Mehrgarh](#), rajati praeguse Pakistani alale umbes 7000 eKr. Ka see linn kerkis kaubatee äärde, mis ühendas India toidurikkaid ja Afganistani maavararikkaid alasid. Sellest Induse harujõe äärde rajatud linnast arenes välja tervet jõgikonda hõlmanud [Induse kultuur](#), mis hävis umbes 1700 eKr. Mehrgarh sai tuntuks oma vääriskivide ja kõvade materjalide puurimise oskuse poolest (s.h ka hambad). Selles linnas valmistatud ehteid on leitud tohutult maa-alalt, Hiinast Egiptuseni. Induse tsivilisatsioon hõlmas enam kui 50 linna, millest suurimates elas kuni 40 000 inimest. Neis linnades olid sirged tänavad ja kivimajad ning need linnad olid varustatud vee- ja kanalisatsioonisüsteemi, avalike basseinide ning lao- ja sadamarajatistega.

Kõige suuremad vanaaja linnad rajati praeguse Iraagi alale ning need ehitas üles [Sumeri](#) kultuur, mis domineeris sel alal ajavahemikus 5400–2000 eKr. Esimene sinna rajatud linn oli [Eridu](#) ning selle keskme moodustas tempel. See tempel on tähelepanuväärne, kuna kõik hilisemad Lähis-Ida ja Euroopa pühakojad on rajatud sama põhiskeemi järgi. Teine vanim ja suurim linn – [Uruk](#) – hõlmas 6 ruutkilomeetri suuruse ala ning õitsenguperioodil (u 2900 eKr) elas seal 80 000 inimest, mis moodustas tolle aja Maa elanikest umbes 0,5%. Võrdluseks: tänapäeva suurimas linnas [Shanghais](#) elab 24 miljonit inimest, mis on 0,32% Maa elanikest, ja planeedil Maa elab kokku 7,4 miljardit inimest (2016. aasta augusti andmed).

Individualistliku sotsiaalse korra puhul on tähelepanuväärne savitahvlitele [kiilkirjas](#) jäädvustatud legend, mis räägib Uruki valitseja, armastus-, viljakus- ja sõjajumalanna [Inanna](#) minekust Eridusse, tarkusejumala [Enki](#) juurde. Kasutades ära oma naiselikke võlusid ja joovastavaid jooke viis ta Enki selleni,

et too andis Inannale enam kui sada „[me'd](#)“, millega too seejärel põgenes tagasi oma kodulinna. Sellest legendist võib aru saada, et just nende „me'de“ kasutamine pani aluse Uruki ennenägematule kasvule ja mõjuvõimule. [Samuel Noah Kramer](#) loetleb oma 1956. aastal ilmunud raamatus „[History begins at Sumer. Thirty-nine firsts in recorded history](#)“ („Ajalugu algab Sumerist. 39 esimest asja kirja pandud ajaloost“) neid tsivilisatsiooni saavutusi, mille Sumeri inimesed kasutusele võtsid ning mis on tänini meie kultuuri aluseks. Kramer on kiilkirjatahvlitelt tõlgitud materjalide alusel kirjeldanud kooli kui institutsiooni ja sellega seonduvaid probleeme (vanema ja lapse suhe, õpetajale antav altkäemaks), looduse uurimist ja põllumajanduse õpetamist, inimeste ravimist, kahekojalise parlamendi tegevust, seadusloomet ja kirjaliku koodeksi koostamist, õiguse otsimist ja kohtuvaidlusi, (linn)riikidevahelist tüli, mis kasvab „närvide sõjast“ üle sõjategevuseks, maksukohustuste vastu mässamist, esimest maksureformi jms.

Krameri öeldut täiendab [Zecharia Sitchin](#) (1920–2010), kes oma 1980. aastatel ilmunud raamatus „[Tagasi tekkeloo juurde](#)“ tutvustab meile sumerite maailmakäsitust ja astronoomiateadmisi. Nende allikate järgi tundsid sumerid kõiki päikesesüsteemi planeete, sh ka [Uraani](#) ja [Pluutot](#), nad teadsid nende kuude olemasolu ja välimust (Uraan on sinine ja Pluuto telg on nurga all). Meie, tänapäeva inimesed, saime nendest faktidest teada alles siis, kui Ameerika kosmoselaevad Pioneer I ja II saatsid 1998. aastal kohapealt fotod. Sumerid kirjeldasid ka Maa kui planeedi tekkeprotsessi ja suurt veeuputust (tänapäeva teadus ei oska nende kohta ikka veel midagi arvata) jne. Sellele loetelule tuleks lisada tehnikaleiutised, näiteks pottsepakeder ja vankriratas, põletatud savinõud ja fajanss, adraga maa kündmine (samal ajal täitis see ka külvmasina ülesannet), kangaste kudumine, vasemaagist tinaoksiidiga ([pronks](#)) tarbeesemete valmistamine, õlle ja datliveini tootmine jm.

Sumeri kultuuri individualistlikule olemusele viitavad miljonid kiilkirjaga kaetud tahvlid, millele on vormistatud töövõtu-, kaubavahetus-, maa ostu ja müügi lepingud jms. Selliseid lepinguid sõlmivad omavahel vaid sõltumatud subjektid ehk vabad inimesed, mitte orjad! Ja need moodustavad valdava osa leitud materjalidest. Tähelepanuväärne on ka see, et nendel lepingutel, mis pärinevad 3. aastatuhandest, on muuhulgas tehtud kolmnurksete maatükkide pindala arvestusi. Kui kõiki neid mõne tuhande aasta jooksul tehtud leiutisi võrrelda sellele eelnenud saja tuhande aasta jooksul toimunud arenguga, kui pihukirvest jõuti teravate kividude tootmise oskuseni, siis jääb ainult üle imetleda seda innovatsioonipuhangut, mis on võrreldav vaid 20. sajandil toimunuga.

Sumeri linnadest arenesid linnriigid, mis pärast sealse kultuuri langemist ja nende alade hõivamist semiidi ja indoeuroopa päritolu rändhõimude poolt hakkasid omavahel konkureerima ja sõdima ülemvõimu pärast kogu Lähis-Ida alal. Individualistlikku eluviisi kandis Mesopotaamias kõige selgemalt edasi [Babüloni](#) linn, kus selle hiilgeaegadel elas enam kui 200 000 inimest. Babüloni valitseja [Hammurapi](#) (1792–1750 eKr) jäädvustas enda ajalukku õiguskodeksiga, millest sai enam kui tuhandeks aastaks sealsete kohtunike õppevahend ning mis on säilinud tänini. Just Babülonis omandasid sinna küüditatud juudid individualistliku eluviisi põhimõtted, mille nad on oma koolisüsteemi kaudu edastanud tänapäeva.

Pärast Babüloni linna langemist kandsid individualistlikku eluviisi edasi [Foiniikia](#) ja [Antiik-Kreeka](#) linnriigid, esmajoones [Ateena](#), seejärel Itaalias [Rooma](#). Rooma impeeriumi langemise järel võtsid individualismi teatepulga üle keskaja alguse Itaalia kaubalinnad. Kõige silmapaistvam nende hulgas oli Veneetsia Vabariik, mis domineeris Vahemerel enam kui tuhat aastat. Itaalialt võttis individualistliku

eluviisi lipukandja rolli üle esmalt Holland, kes rajas oma vabariigi, ning seejärel Suurbritannia, mis kasvas välja Inglismaast ning pani aluse angloameerika kultuurile, „mille kohal pole päike iial loojunud“.

Linnad võimendavad oma elanike ja kogu ühiskonna häid ja halbu omadusi. Erialaoskustest ja kaubavahetusest sündiv rikkus süvendab spetsialiseerumist. Linnades tekkisid teadmisi koguvad ja edasiandvad keskused ning need omakorda panid aluse arhitektuuri ja kaunite kunstide arengule, mille saavutusi me tänini imetleme. Kuid mida enam kasvas heaolu ja tõusis elatustase ning mida enam pakuti meelelahutust, seda väiksemaks jäi elanikkonna iive, sest inimestel oli linnas muudki huvitavat teha kui rahuldada oma ürgseid vajadusi. Perekonna suurus on alati sõltunud elatustasemest. Mida kõrgem on elatustase, seda väiksemaks jääb perekond. Kvantiteet asendub kvaliteediga, kuid iive langeb ning linnaelanike arv hakkab vähenema. Seetõttu peavad linnad, kui nad tahavad püsida, suurendama pidevalt oma elanike arvu maalt tulevate inimeste varal. Seda protsessi on põhjalikult uurinud ja kirjeldanud Saksa ajaloolane ja filosoof [Oswald Spengler](#) (1880–1936) oma raamatus „[Öhtumaa allakäik](#)“ („Der Untergang des Abendlandes“).

Kuid linnad võimendasid arengut ja see muutis nähtavaks inimeste vaimse arengutaseme erinevused. Ühed said asjadest paremini aru, nägid probleeme, olid võimelised neid lahendada ja pakkusid turule üha uusi kaupu ja teenuseid, mis parandasid inimeste toimetulekut ja heaolu. Kuna nende tooteid osteti palju, siis teenisid nad suuremat tulu ja rikastusid. Teised, kes ei suutnud toota või oma toodangut müüa ega raatsinud oma füüsilist või vaimset jõudu arenguhüppe tegemiseks ohverdada, jäid arenguprotsessis edukatest maha, s.t teenisid tulu vähem või ei teeninud üldse mitte. See põhjustas kadedust ja soovi saada osa teiste loodud heaolust ning see pani aluse kuritegevusele ja selle põhjustatud konfliktide kasvule. Seega toob naturaalmajanduslikust kogukonnast individualiseerumise ja spetsialiseerumise abil väljumine endaga kaasa piiritu heaolukasvu, kuid ta loob ühtlasi aluse kõikvõimalikele pahedele (Pandora laegas), mis kogukonna järelevalve alt vabanedes hakkavad vohama. Kasuahnuse põhjustatud konfliktide piiramine ja jätkusuutliku turumajandusliku keskkonna loomine eeldasid ühtse õiguskorra kehtestamist ja see omakorda pani aluse riigi kui institutsiooni tekkele.

RAHA JA PANGANDUS

Nii Smith kui ka Ricardo on rõhutanud, et turumajanduse areng sõltub otseselt selle võimest korraldada kaupade ja teenuste vahetamist. Kaup kauba vastu ehk barterkaubanduses on mõlemat osapoolt rahuldava vahetustehingu teostamine väga keeruline, sest olemuslikult väga erinevate toodete omavahelist hinnasuhet on raske määrata ning nende vahetamine sobival ajahetkel peaaegu võimatu. Proovige osta näiteks perele vajalikku leivapätsi, kui teil on vastu pakkuda lehm.

Efekttiivne vahetusmajandus on võimalik vaid siis, kui võetakse kasutusele universaalne maksevahend, mis on ühtlasi väärtuse mõõt. Selliseks maksevahendiks võib olla ükskõik mis – oluline on vaid see, et turutehingutes osalevad inimesed suudavad selles kokku leppida ja määrata väärtusmõõdu põhimõtted. Maksevahendina on ajaloo jooksul kasutatud peaaegu kõike, millel on mingigi väärtus, ja tihti ka asju, millel endal mingit väärtust ei ole. Kasutatud on loomi ja nende nahku, hästi säilivaid toiduaineid (näiteks Vana-Egiptuses täitis raha funktsiooni teravili ning viljahoidlad olid pankadeks), soola, karploomade koorikuid, vääriskive jms.

Metallide kasutuselevõtt pani aluse maksevahendite täiesti uuele arengutasemele, sest metallist sai teha sobiva suuruse, kuju ja koostisega latte. Sumeris kasutati arveldusühikuna hõbedatilkasid, mis tekkisid sulatatud hõbeda vette valamisel. Standardse vormi ja kujundusega metallmündid võeti kasutusele Väike-Aasias, [Lüüdia Kuningriigis](#) umbes 650 eKr. Sellest ajast alates oli münditud raha peamine maksevahend. Kuid metallmündid on rasked ja nendega on ohtlik ringi liikuda, sest nende röövimine on tulus tegevus. Seetõttu eelistasid paljud jätta mündid hoiule turvalisse kohta ning kasutada nende asemel tšেকে, mille raha hoiustaja neile andis. Rootsist võeti sellised hoiutšekid maksevahendina kasutusele 1661. aastal. Kuna seal oli palju vaske, mis oli suhteliselt odav metall, siis kaalusid suurema väärtusega „mündid“ 15 kilo ja enamgi ning need olid igapäevases kaubandustegevuses kasutamiseks ebamugavad. Probleem lahendati ratsionaalselt: eraisikute poolt asutatud [Stockholms Banco](#) võttis vasekangid hoiule ja andis vastu (hoiu)tšekid, mida seejärel hakati kasutama maksevahendina.

Ajapikku selgus, et vaid iga kümnes tšeki omanik tuli metallmünste välja nõudma. See pani aluse pangandusele ning võimaldas alustada suurepärase, kuid riskantset äri. Pangad väljastasid tšেকে mitu korda suuremas väärtuses, kui neil oli katet, ning nõudsid selle eest „õiglast“ tasu. Oluline oli vaid see, et panga likviidsus püsiks, s.t et tal oleks igal ajahetkel nii palju münste, kui neid konkreetsetel ajahetkedel välja nõuti. Algul anti tšেকে välja 9 korda rohkem, aga ajapikku kasvas isu ja riskijulgus. 2008. aasta finantskriisi ajal selgus, et Belgia pank [Dexia](#) oli ostnud kokku erinevate riikide kohalike omavalitsuste võlakirju (s.t andnud võlgu) 60 korda rohkem ning seetõttu ei suutnud pank hoiustajate nõutud summasid kriisilukorras välja maksta.

Panga võlakirjadest arenes välja paberraha, mis olemuslikult oli riigi valitseja poolt antud garantiiga võlakiri. Selleks, et püsiks USALDUS, tuli asutada „[keskpank](#)“, millel oli ainsana õigus emiteerida valitsuse allkirjaga võlakirju ning mis pidi igal ajahetkel olema võimeline vahetama võlakirjad väärismetallist müntide vastu. Esimene selline keskpank ([Bank of England](#)) asutati Londonis kuningliku dekreediga 1694. aastal. Eraisikud hoiustasid panka 750 000 naelsterlingit ning neil oli õigus iga deponeeritud naelsterlingi kohta emiteerida 10 naelsterlingit. Lisaks kohustas kuningas panka laenama talle isiklikult riigi kulude katteks 250 000 naelsterlingit, mis maksti tagasi maksutuludest. 1945. aastaks oli valitsuse pangavõlg kasvanud 22,5 miljardini.

Valitsuse nõuded väljastada riigivõlgasid põhjustasid Saksamaal I maailmasõja ajal raha kontrollimatu emissiooni ning see omakorda nõrgestas usaldust raha vastu, kuna kaupade hulk turul jäi endiseks. Näiteks sai Saksamaal 1918. aasta jaanuaris ühe kuldmarga (0,35842 g kulla) eest ühe marga, kuid kuus aastat hiljem, 1923. aasta lõpul tuli ühe kuldmarga ostmisel tasuda juba 1 000 000 000 000 Saksa marka ([hüperinflatsioon](#)). Saksa marga väärtus langes 1923. aasta 23. juunist kuni 30. novembrini 100 miljonit korda. Selline areng kordus II maailmasõja lõpul Saksamaal, Ungaris jpt riikides.

Nüüdne olukord on pankade kontrollimatu tegevuse tõttu muutunud veelgi ohtlikumaks. 1971. aastal vabastati dollar kullatagatisest ning 1987. aastal lõpetati kapitali liikumise riiklik kontrollimine. See pani 1990. aastatel aluse finantsspekulatsioonidele ja maksuparadiisidega mängimisele. Kuna võlakirjade jm väärtpaberite emissioon omandas globaalsed mõõtmed, siis kasvasid ka majandus- ja finantskriiside mastaabid. Neist viimane, nn [subprime-võlakirjade](#) (nendega õhutati maksevõimetuid kinnisvarainvesteeringuid Ameerika Ühendriikides) krahhi purustas globaalse rahasüsteemi alused ning paigas võlgades siplevad PIGS riikide (Portugal, Ireland, Greece, Spain) finantssüsteemid kokkuvarisemise äärel. Olukorra päästmiseks alustas Ameerika [Föderaalreserv](#) 2008. aastal

ohjeldamatut [väärtpaberite emissiooni](#), mille käigus FED'i bilanss kasvas kolm korda. Kõige selle eesmärgiks oli majandus käigus hoida ning päästa maailma valitseva finantseliidi ja tavaliste inimeste pensionifondide varad, mis muidu oleks tulnud suures osas maha kanda. Föderaalreserv emiteeris 2008. aasta lõpul 16 kvadriljonit (10^{15}) USA dollarit ja jagas selle pankadele 0% intressiga, lisaks emiteeriti Obama valitsusele 800 miljardit (10^9) dollarit oluliste tootmisettevõtete abistamiseks. Selline summa kataks Eesti järgmise miljardi aasta eelarvekulud nii, et makse poleks vajagi koguda. USA valitsuse enda eelarvekulud olid samal ajal vaid 3000 miljardit (10^{12}) dollarit.

[Euroopa Keskpank](#) (edaspidi EKP) alustas 2009. aastal oma [võlakirjade kokkuostu programmi](#) ja jätkas seda 2012. aastal veelgi suuremas mastaabis. Tänu sellele kasvas EKP bilanss vastavalt 25% ja 75% võrra! Kuigi 2015. aasta lõpuks olid viimase emissiooni võlakirjad suuresti välja lunastatud, alustas EKP samal aastal majanduse elavdamiseks uut võlakirjade sundusliku kokkuostu programmi. 2016. aastal kasvas see veelgi – igal kuul pidid liikmesriikide keskpangad võlakirju ostma kokku 80 miljardi euro väärtuses. Jagades selle summa euroala elanike arvuga ilmneb, et iga siinse inimese kohta emiteeriti igas kuus 235 eurot! 2017. aasta lõpuks tegi see iga euroala elaniku kohta juba 10 000 eurot! Lõppkokkuvõttes kasvas ka EKP bilanss kolm korda, kusjuures kaubakatet sellel ei olnud.

Kuna kõigi nende laenude pealt maksid laenajad pankadele korralikku tasu laenuintressina, siis pole ime, et pankurid rikastusid „valguse kiirusega“ ning pangandusest sai kapitali kontsentreerimise kõige olulisem vahend. Seda, kuidas see on mõjutanud ühiskonna rikkuse jagunemist maailma riikides, võib igaüks uurida rohketest uuringutest ja analüüsides, mida on välja andnud nii teadusasutused kui ka riiklikud statistikaametid. Eriti ilmekad on [OXFAM Internationali](#) raportid.

Kuna kogu rahasüsteem, eriti aga paberraha ja elektrooniline raha, põhineb **usul** ja **usaldusel**, siis jääb üle vaid oodata, millal kaob inimeste usk üleemiteeritud maksevahendisse, millel puudub igasugune kaubakate. Millal algab järgmine kriis ja millises riigis, ei oska vist keegi ennustada, kuid varasematest kogemustest lähtudes teame, et see tähendab massirahutuste ja vägivallapuhangute ning põhjalike ühiskondlike murrangute aega. Kriiside põhjuseks on inimeste soovimatus oma illusoorsest varast loobuda ja leppida sellega, et majanduse taaskäivitamise eelduseks on süsteemist „õhu“ väljalaskmine. Praktikasse rakendatuna tähendaks see, et katteta väärtpaberid ja võlad, mille tagasimaksimine on ebareaalne, tuleb kustutada, järelejäanud aga ümber hinnata nii, et neil oleks reaalne kate. Palju lihtsam oleks üle minna uuele rahasüsteemile, jagades kõigile võrdse summa, mis kataks näiteks 2 kuu jooksvad toimetulekukulud.

ISETEKKELINE KORD JA LOODUD KORD

[Friedrich Hayek](#) (1899–1992) võrdles oma essees „Cosmos and Taxis“ isetekkelist turumajanduslikku korda ning inimese – s.t valitseva eliidi – poolt loodud ja valitsetavat korda. Hayek võttis kasutusele kreekakeelsed sõnad, millest „[kosmos](#)“ tähistas isetekkelist korda ja „[taxis](#)“ inimese poolt loodud korda. Isetekkeline kord on tavaline uurimisobjekt füüsikute ja bioloogide jaoks, kuid paljud Hayeki kaasaegsed majandusteadlased keeldusid sellise nähtuse olemasolu tunnistamast. Selle uurimine sai võimalikuks alles pärast küberneetika kui teadusharu teket 1960. aastatel, kuid praktikas realiseerumiseks tuli oodata virtuaalse digimaailma sündi 20. sajandi lõpul.

Hayek rõhutas, et hoolimata teaduse arengust ei suuda inimene luua kristalle ega keerulisi orgaanilisi ühendeid neid üksikutest aatomitest ise kokku pannes. Küll aga suudavad teadlased keskkonda kujundades panna aluse niisugusele protsessile, et sellised kristallid tekivad vastavalt kujundatud keskkonnas iseenesest. Samasuguseid isetekkelisi protsesse võib looduses näha lõputult. Näitena tõi ta lauale puistatud rauapuru, mille osakesed paigutuvad laua alla asetatud magneti mõjul korrapärastesse ringidesse. Seega – me suudame kujundada keskkonda ja luua olukordi, milles soovitatav tulemus realiseerub, kuid me ei suuda iialgi määrata seda, kuhu iga konkreetne aatom või rauaosake selles protsessis peaks asetuma.

Turumajandus baseerub analoogsel kontseptsioonil: me anname inimestele täieliku vabaduse tegutseda ja midagi ette võtta enda toimetuleku ja heaolu parandamiseks reservatsiooniga, et oma tegevusest tekkinud kahju peab igaüks ise kandma. Hayek leidis, et kuigi kõik inimesed tegutsevad omakasu maksimeerimise eesmärgil (see põhjustab jätkuvalt konfliktseid olukordi), tahavad nad samas maandada riske (need tekivad nendetsamadest konfliktidest), sest seeläbi on võimalik vähendada kulusid, vältida kahju teket ning saada lõppkokkuvõttes suuremat kasu. Oma vigade kaudu õpib inimene, et teiste huvisid arvestav koostöö, altruistlik käitumine ja usaldusel põhinevad majandussuhted on pikas plaanis kasulikumad kui egoistlik ja hetkekasumit maksimeeriv tegevus.

Kõik katsed luua paremat ühiskonda ning suuremat heaolu ühe suure ja targa valitseja juhtimisel, kes teab täpselt, mida, millal ja kui palju iga tema alam peab tegema, on ebaõnnestunud. Katsed luua totalitaarseid – hierarhilistele alluvussuhetele rajanevaid – ühiskondi ja plaanimajandust on samuti lõppenud ebaõnnestumisega. Kirjalikest allikatest teame, et sellist ühiskonnakorda üritas luua juba maailma esimese individualistliku tsivilisatsiooni lõpuaegadel Sumeri [Uri III](#) perioodi valitseja [Ur-Nammu](#) (valitses 2047–2030 eKr). Sedasama üritasid korrata Rooma imperaator [Diocletianus](#) (245–313) ning 20. sajandil mitu valitsejat, eesotsas [Jossif Staliniga](#) (1878–1953). Kõik need ühiskonnad tegutsesid alguses väga hästi, kuid hiljem kaotasid nad teravas konkurentsivõitluses oma positsiooni ning kadusid ajaloo kolikambritesse. Tõsi, suure hulga töörahva meeles säilisid need perioodid veel pikka aega õnne- või „kuldajastuna“.

Inimese loodud korrast võidavad lõppkokkuvõttes vähesed, kuid kaotavad paljud. Plaanimajanduse keskkonnas paraneb lihtrahva heaolu algul tänu kaupade ja tulu ümberjagamisele, kuid see heaolu muudab nad passiivseteks tarbijateks, kes ei taha lõpuks enam midagi teha ega millegagi riskida. Kui varem loodud rikkus otsa saab ja valitseval võimul ei ole enam midagi ümber jagada, siis tekib üleüldine puudus, mis paneb kõiki ellujäämise nimel järelejäanud ressursside pärast võitlema. Konfliktide kasv ja vägivalda levik lõpeb üleüldise kaose ja kodusõjaga, millel pole enam lõppu, kui naabrid või teised territooriumist huvitatud osapooled hakkavad konfliktis osalejaid toetama.

Hayek pooldas siiski avalikku huvi esindavate ametnike piiratud sekkumist turumajanduslikesse protsessidesse, et ära hoida suurema kahju tekkimist, mida põhjustavad inimlik kasuahnus ja lühinägelikkus ning sõjaga kaasnevad epideemiad ja looduskeskkonna kahjustumine. Tema seisukohalt ei vähene inimeste vabadus, kui nende tegevust suunavad neile eelnevalt teada olevad seadused ning neid rakendavad ametnikud ei tegutse meelevaldselt ega omakasust lähtudes.

INDIVIDUALISMI TEGEVUSVÄLI

Kahemõõtmelises ühiskonnakorralduse mudelis märgib mõiste „individualism“ või „individualistlik eluviis“ ühte neljast sotsiaalsest korrast ja seal on domineerivaks

- üksikisiku pürgimus vabaneda kogukonna või riikliku organisatsiooni piirangutest ning parandada isiklikku toimetulekut;
- üksikisiku tahe ennast teostada, oma võimeid arendada ning neid konkurentsikeskkonnas proovile panna.

Individualismi kui egoistliku eluviisi keskmes on materiaalne elusfäär: toimetuleku kindlustamine, elatustaseme tõstmine ja heaolu tagava kapitali maksimeerimine. Mida nutikamalt kasutab isik ära eneseteostuse vabadust ning turumajanduse poolt pakutavaid võimalusi, seda suuremaid tulusid ta teenib. Aga kui tulusid suurendatakse teisi inimesi või elukeskkonda kahjustades, siis põhjustab see niisuguseid reaktsioone, mis mingi aja pärast hakkavad kahjustama ka isiku enda omandit ja olemasolu.

Individualistliku turumajanduse mudeleid eristab üksteisest see, kas majandustegevuse eesmärgiks on kiire rikastumine või püsiva tuluvoo kindlustamine ning milline on üksikisiku eneseteostuse vabaduse aste.

Turumajanduse mudelid võrdsuse teljel

Joonis 11. Individualism põhineb turumajandusel, kuid tal on mitu vormi. Liikudes võrdsuse teljel keskpunktist paremale, s.t egoismi süvenemise suunas, võib eristada sotsiaalse turumajanduse > vabaturumajanduse > kapitalistliku turumajanduse mudelit. Autor: P.Tammert.

Individualismi sektori võrdsuse telg kirjeldab turumajanduslikke mudeleid, mida saab rakendada erinevates kultuurikeskkondades.

Sotsiaalse turumajanduse tunnuseks on vastastikku kasulik koostöö, mille eesmärk on protsessis osalevate ettevõtjate jätkusuutlikkuse kindlustamine vastavalt riigi, ettevõtete või üksikisikute tasandil.

Vabaturumajanduse eesmärk on üksikisiku potentsiaali realiseerimine ja seeläbi spetsialiseerumisest ja turumajandusest võimalikult suure kasu saamine. Kuid omakasust lähtuv vabadus võimendab ebavõrdsust ning polariseerib ühiskonda sisemiselt. Globaalse turumajanduse arenedes tugevneb konkurents ka riikide vahel ning nad peavad tegema valiku, kas leida enesele usaldusväärsed partnerid, areneda koostöös või keskenduda omakasule ning õhutada riikide- ja kultuuridevahelist olelusvõitlust.

Kapitalistlik turumajandus keskendub kasumile ning selle majandusmudeli ideoloogia kandjaid ei huvita, mis saab töolistest, tarbijatest, äripartneritest ja elukeskkonnast pärast äritehingu lõpetamist või sealt lahkumist. Lubatud on kõik võtted ning võitjate üle kohut ei mõisteta. Vähemalt inimesed mitte!

Individualistliku vabaduse kontseptsioonid

Joonis 12. Individualism põhineb eneseteostuse vabadusel ja seda esindavatel ideoloogiatel. Vabaduse teljel alt üles liikumine märgib eneseteostuse vabaduse omandanud inimeste arvu kasvu. Individualismi sektoris esindavad seda keskjoonest ülespoole liikudes positiivse vabaduse kontseptsioon > negatiivse vabaduse kontseptsioon > individualistliku või anarhistliku vabaduse kontseptsioon. Autor: P.Tammert.

Vabaduse teljel esindavad individualismi erinevaid vorme liberalismi kontseptsioonid, mis kõik vastustavad üksikisiku eneseteostuse vabadust piiravaid paternalistlikke jõudusid. Ajalooliselt vanim, **negatiivse vabaduse** kontseptsioon rõhutas üksikisiku eneseteostuse õigust ning vastustas valitseva eliidi eesõigusi (olla väljaspool õigusruumi, mitte maksta makse jms) ja bürokraatia seadusloomest tulenevat ahistamist. Sellest vabaduse kontseptsioonist lähtusid nii vabariiklikku riigikorda kui ka liberaalset majandusmudelit propageerinud isikud ning neid juurutanud liikumised.

Ajalooliselt hilisem, **positiivse vabaduse** kontseptsioon lähtus ühiskonna kui terviku või riigi rahvusvahelise konkurentsivõime aspektist. Kuna terviku tugevus sõltub selle osade tugevusest, siis saadi aru, et mida enam ühiskond ja riik panustab üksikisikute haridusse ja vaba eneseteostuse võimalustesse, seda tugevamaks muutub ta rahvusvahelises konkurents. Igapäevaelus tähendas see, et riigi konkurentsivõime kasvas võrdeliselt hariduse kättesaadavuse ja õpetajate kvalifikatsioonitaseme tõusuga ning avalikku võimu teostavate ametnike võimekusega hoida elukeskkond puhtana ja turvalisena ning piirata elukeskkonda või ühiskondlikku olemist kahjustavate ettevõtjate tegevust. Selle eesmärgi saavutamise eeldas aga tulude piiratud ümberjagamist vabatahtlike annetuste või kohustuslike maksude tasumise vormis, et katta ametnike tegevuskulud ja tagada materiaalses puuduses elavate, kuid vaimselt võimekatele noortele vajalik haridus.

Liberalismi äärmuslikku, üksikisiku täielikku vabadust propageerivat kontseptsiooni esindavad **individualistliku vabaduse** kontseptsioon ja **anarhistlikud** ideoloogiad, mis eitavad riigibürokraatia ja ametnike sunnivõimu olemasolu vajalikkust. Need ideoloogiad leiavad, et inimesed suudavad ise – läbirääkimiste käigus ja rahumeelselt – lahendada kõik omavahelised probleemid ning et välise sekkumise oht vaid kahjustab seda protsessi. Ja nii võib see ka olla, kui ühiskonna liikmed on tõusnud sellisele harituse ja sallivuse tasemele, et nad suudavad ise lahendada omavahelised probleemid ning boikoteerida nii isiklikes kui ka majandussuhetes neid, kes rikuvad kokkulepitud reegleid.

ELITARISM

[Joonis 13](#). Elitarism asetseb kahedimensioonilises ühiskonnakäsituse mudelis all vasakul, s.t see tekib egoistliku meelelaadi ja teisi alistava käitumismudeli tulemina. Autor: P.Tammert.

ELITARISMI MÕISTE

Käesoleva raamatu puhul nimetatakse eliidiks neid inimesi, kes spetsialiseerumise käigus tõusevad isiksuslikule arengutasemele (s.t saavutavad iseseisva mõtlemise võime, on võimelised mõistma põhjuse-tagajärje seoseid ning sellest tulenevalt ette kujutama tuleviku arengustsenaariume), kuid egoismist ajendatuna valivad enesekehtestamise tee. Õpetust, mille järgi osa inimestest on targemad kui teised ning seetõttu on neil õigus maad ja rahvast valitseda, tähistatakse sõnaga „elitarism“. Rahval on selle teooria järgi „õigus“ kuulata endast väarikamate (targemate, rikkamate) võimukandjate nõuandeid ja kohustus täita nende antud korraldusi. Ajalooliselt on valitseva eliidi hulka kuulunud hõimuvanemad, vaimulikud ja sõjapealikud, kes olid oma võimu saavutanud inimeste vahel tülisid õhutades, kogukonda lõhestades ja ühiskondlikku vastandumist võimendades.

[Elitarismi](#) mõiste viitab kihistunud ja hierarhilise alluvuse kaudu organiseeritud klassiühiskonnale, mis sündis ilmselt IV või III aastatuhandel eKr [indogermaani keeli](#) kõnelevates hõimudes, millalgi peale balti hõimude eraldumist. Kõigile neile vertikaalselt spetsialiseerunud hõimudele, mis pärinevad Venemaa stepialadelt alguse saanud hõimust, on iseloomulik nn [kolmikjaotus](#): palvetajad, sõdalased ja töölised.

- Ladina *oratores, bellatoeres, laboratores*;
- Indoiraanii *brahmin/athravan, kshatriyas/rathaestar, vaishyas*;
- Kreeka (Atika) *eupatridae, geomori, demiurgi*;
- Kreeka (Sparta) *homoioi, perioeci, helots*;
- Rooma *flamines, milites, quirites*;
- Keldi *druides, equites, plebes*;
- Skandinaavia *earl, churl, thrall*;
- Anglosaksi *gebedmen (prayer-men), fyrdmen (army-men), weorcmen (workmen)*;
- Slaavi *volkhvs, voin, krestyanin/smerd*.

Tähelepanuväärne on nende gruppide proportsioon kõigi nende rahvaste juures: eliit moodustab vaid 2–3% elanikkonnast, sõdalaste klass ei ületa üldiselt 10–15% ning kõik ülejäänud on töölised, kes toidavad, varustavad ja kindlustavad järelkasvu kahe esimese grupi võimu kindlustamiseks.

Elitarismi terminit kasutatakse siin kapitali eraomandusel põhineva ja selle valitsemisõigust vereliini mööda oma järeltulijatele edasiandva inimgrupi ning nendel põhineva sotsiaalse korra märkimiseks. Kogukondlik hõimuühiskond muutub elitaristlikuks, kui hõimuvanemad võtavad oma kogukonnalt, sõjapealikud aga võõrastelt kogukondadelt ühisomandina kasutusel olnud maa ja muudavad selle enda eraomandiks, mis pärandatakse oma järeltulijatele. Inimestele mitmesuguseid toimetulekuvõimalusi pakkudes, neid omavahel kapitali kasutamise õiguse jm hüvede saamise pärast

konkureerima pannes ning kadedust õhutades oli võimalik lõhkuda nii kogukondlik kui ka hästi organiseerunud individualistlik ühiskonnakorraldus. „Jaga ja valitse“ põhimõtte rakendamine võimaldas väikesel, kuid hästi organiseerunud vähemikul kindlustada oma võimu suurte rahvahulkade üle ning panna nad enda huve ja vajadusi teenima.

Käesolevas kontekstis tähistab „elitarism“ ühte sotsiaalset korda, mis põhineb vertikaalsel spetsialiseerumisel, kapitali kontsentreerimisel ja ühiskondlikul organisatsioonil (riigil), mis kaitseb kapitali omanike eesõigusi ja sellest tulenevat ebaõiglust. Nii elitaristliku kui ka individualistliku sotsiaalse korra liikuma panevaks jõuks on egoism, omakasu taotlemine ja soov suurendada enda võimule allutatud kapitali hulka. Elitarism eristub individualismist sellega, et kapitali hangitakse turumajanduslikke meetodeid kasutamata ning moraali põhimõtteid rikkudes. Mida rängemalt ja julmemalt neid rikutakse, seda kiiremini kapital kontsentreerub ja seda enam eliidi võim kasvab.

ENESEKEHTESTAMINE JA VÕIM

Mõiste „[enesekehtestamine](#)“ märgib käesolevas tähenduses oma soovi pealesurumist teistele inimestele ja nende alistamist enda tahtele, s.t nende vaba eneseteostuse õiguse piiramist või koguni selle elimineerimist.

Mõiste „[võim](#)“ viitab inimese suutlikkusele kehtestada oma tahet ja sundida teisi inimesi endale alluma. Võim tekib inimestevahelistest suhetest sellises olukorras, kus üks inimene mõjutab ennast kehtestades teise inimese mõtlemist nii, et too alistuks temale ja hakkaks tegema midagi, mis teenib alistaja huvisid. Kõige lihtsam on seda saavutada hirmu külvates, vastandumist õhutades ja inimesi omavahel tülli ajades. Kui inimestes süveneb ebakindluse tunne, siis hakkavad nad otsima kaitset nendelt, kes on tugevamad ja targemad ning kes suudavad pakkuda eestkostet. Oluliselt raskem on luua niisugust olukorda, et inimesed lepiksid igapäevaseks toimetulekuks vajaliku vara (maa, raha) eraomandusse minekuga. See osutub võimalikuks vaid siis, kui inimestelt võetakse ära nende iseseisva toimetuleku aluseks olnud vara ning nad muudetakse kapitali omanike sõltlasteks. Selline olukord on saavutatav pettuste ja massilise vägivalla rakendamise abil.

Võimu allikaks on eraomand ja seda valitseva inimese positsioon organisatsioonis. Võimu teostatakse ebaõiglaste majandussuhete ja ebaõiglase organisatsiooni poolt rakendatud sunnimeetmete kaudu. Võim saavutatakse siis, kui sünnijärgselt vaba inimene alistub teise inimese tahtele ja hakkab kas vabatahtlikult või sunni jõul täitma talle peale pandud, kuid temale endale kahjulikke kohustusi. Võim muutub absoluutseks, kui inimesed loobuvad õigusest ise mõelda ega vastuta enam oma tegude tagajärgede eest, s.t nad hakkavad pimesi järgima oma juhte, lootes nende eestkoste ja armulikkuse peale.

Üks inimene võib saavutada teise üle võimu sellega, et lülitab ta enda „toiduahelasse“ ja annab talle selles konkreetse funktsiooni, millega viimane saab kindlustada oma igapäevase toimetuleku. Vastastikusest sõltuvusest hoolimata jääb otsustusvõim siiski võimukandjale, kuna vaid tema teab, kuidas ahelat tervikuna töös hoida. Sellise tööjaotusel põhineva tuluhankimismudeli puhul teevad ahela alumised lülid ära „musta töö“ ning selle ülemine osa naudib ahela tegevusest tekkivaid vilju.

Kui valitsevatest perekondadest tekivad suguvõsad, mille liikmeid seovad veresugulus ja sellel põhinevad suhted, siis hakkab võimustusüsteem laienema ja haarama suuremaid inimgrupe (näiteks Itaalia '[Ndrangheta](#)'). Sugukonna ehk klanni sugulussuhet arvestatakse üldiselt meesliinis. Suguvõsast või sugukonnast areneb militaristliku suunitlusega hõim ja lõpuks kasvab hõimuliitudest välja rahvas, mille liikmeid ühendab peale päritolu veel ühine keel ja kultuur.

Sõjapealike ([warlord](#)) võimu tagas nende võime organiseerida ja juhtida vabadest meestest koosnevaid hõime või jõuke, kes vägivalda rakendades või selle kasutamisega hirmutades sundisid vabu inimesi võõrale tahtele alistuma. Alistamisprotsess algas naabrite terroriseerimisega ning nõudega tasuda andamit (maksu) turvalise elukeskkonna eest. Sõjapealike võimu kindlustumisele aitas kaasa kontsentreeritud rikkuseallika olemasolu. Selleks võis olla suure nõudlusega maavara (soola, hinnalise kivi, metalli jms) kaevandamise koht või hinnalise loodusvara (vee, metsa jms) kasutamise õigus või oluline kaubatee, mille turvalise läbimise eest sai nõuda lõivu tasumist. Viimaseks ja kõige raskemaks lahendiks oli asustatud territooriumi vallutamine ja seal elavate inimeste maksustamine enda igapäevaste toimetulekukulude katmiseks, sest püsiva maksukohustuse kehtestamine eeldas kirjaoskajatest ametnike olemasolu ning bürokraatliku organisatsiooni (militaar- ehk [premodernse riigi](#)) loomist. See eeldas sõdalastelt absoluutsest võimutäiusest loobumist.

Vaimulike (algelt [šamaanide](#)) ülesanne on kogu ajaloo vältel olnud suhtlemine üleloomulike jõududega, arusaamatute nähtuste selgitamise kaudu maailmanägemuse kujundamine ning inimeste isiklikele tervisehädadele ja kogukonnasisestele tülidele lahenduse otsimine. Kirjasõnal põhineva usuorganisatsiooni tekkides jäi selle ülesandeks ka registrite pidamine ning see pani aluse vaimulikule eliidile. Kui need kaks eliidi gruppi hakkasid koostööd tegema, siis pani see aluse töötava elanikkonna vaimse manipuleerimise meetodite juurutamisele. Loodi inimnäoline Jumal, kes oma kõikenägeva silmaga ([vabamüürlaste](#) sümbol) nägi kõike ja kõiki, ning hirmutati allumatuid jumala viha ja igaveste põrgupiinadega. Selline kontseptsioon pakkus suurepäraseid võimalusi töörahva alistamiseks vägivalda rakendamata. Kui ka majanduslikult edukad (seega kõige patusemad) inimesed hakkasid levitatavat usuõpetust uskuma, siis sundis see neid tegema usuorganisatsioonile heldeid kingitusi, et vabaneda pattudest ja pääseda põrgupiinadest. Nii muutusid ka vaimulikud kapitali valitsejateks ning nende mõjuvõim riigis kasvas koos sellega. Kui vaimulikud muutusid domineerivaks jõuks, siis lõppes see [teokraatliku](#) riigikorra kehtestamisega.

Kui valitsev eliit suudab hoiduda liiga suurtest maksunõuetest ja vägivalda kasutamisest ning kehtestada mõõduka õiguskorra, siis võib militaarriik jääda püsima pikaks ajaks. Selle olemuse määrab tava, kuidas avalikku korda hoitakse ja makse kogutakse. Kui seda teostavad sõdalaste grupid, kujuneb välja [feodaalriik](#), nagu oli iseloomulik keskaja alguse Euroopale. Kui korra hoidmine ja maksutulude kogumine delegeeritakse kohalikele hõimuvanematele või valdavalt rikkastest kaupmeestest moodustatud linnanõukogudele (need on huvitatud turvaliste kaubateede olemasolust), siis kujuneb välja [detsentraliseeritud](#) valitsusstruktuur, mis põhineb elitaristliku ja vastavalt siis kas kogukondliku või individualistliku sotsiaalse korra koostööl.

Kui valitsev eliit laseb areneda turumajanduslikel suhetel, siis võimendab see käsitöölise ja kaupmeeskonna ehk kodanluse rikastumist. Mida suuremaks kasvab turg ja mida enam areneb tootmine, seda suuremaks kasvab kodanluse mõjuvõim, kuni kodanlusest moodustub uus iseseisev seisus. Kui kodanluse kõige rikkama osa võimu all olevate varade suurus hakkab ületama seniste maaomanike

rikkust ning domineerima hakkab rahamajandus, siis paneb see aluse uutele arengusuundadele. Senise maa-aristokraatia kohanemisevõimelisemad esindajad säilitavad oma mõjuvõimu, moodustades nende võimu all olevatest varadest varahaldusettevõtte, millele mõnes riigis on pärandimaksude vältimiseks antud heategevuslik vorm (angloameerika õigusruumis „[trust](#)“, Prantsusmaal „[foundation](#)“, Saksamaal „[Stiftung](#)“, Iraanis „[bonyad](#)“, araabia õigusruumis „[wagf](#)“) ja mille juhtideks palgatakse parimad ärijuhid ning mille tulused jagatakse fondi valitseva perekonna liikmete vahel vastavalt olukorrale ja vajaduste muutumisele.

Börsikaubanduse ja avalike aktsiaseltside tekkimine ning kapitali valitsetavate fondide poolt rahvusvahelisele kaubandusele avaldatava mõjuvõimu kasv panevad aluse võlakirjade turu tekkele. Üleminek paberrahale eraldab selle materiaalsest alusest, millel enesel oli mingi väärtus, ning teeb sellest iseseisva kapitalivormi. Paber- ja hiljem virtuaalraha haldamiseks loodud pankade laenupoliitikast saab uus tulude ümberjagamise mehhanism, mis põhineb erapankade laenude emiteerimise (tegelikult krediidi andmisel) ja intresside kogumise õigusel. Sellega seotakse laenu võtja pikaajalise lepingu kaudu väljapääsmatusse võlasuhtesse ning pannakse alus perioodiliselt korduvatele likviidsuskriisidele. Kuna kontroll kapitali üle koondub üha kiirenevas tempos väikese inimgrupi kätte, siis paneb see aluse uut tüüpi eliidile – [finantsoligarhiale](#), mille liikmed teostavad võimu rahaliste suhete kaudu ja kujundavad seeläbi kogu ühiskonna arengut.

Modernses riigis, kus järjest rohkem inimesi omandab hea hariduse ning hindab tarku juhte, areneb edukate eraettevõtete juhtide ja äriülikoolide professorite varal uut tüüpi, mittepärilik eliit, mille liikmeid nimetatakse [meritokraatideks](#). See võim lähtub mõjuvõimust ehk [autoriteedist](#) (lad „auctoritas“ – ‘väärikus, mõjuvõim’). Nimetatud juhul puudub sunnivõim, kuid oma positiivse eeskuju, karisma, võimekuse ja tunnustatud teadmistega suudavad sellesse gruppi kuuluvad inimesed mõjutada rahvahulki ning suunata neid tegutsema oma soovide kohaselt. See ilmneb inimeste lojaalsusena ning valmidusena ustavalt ja truult teenida oma eeskuju ja innustajat.

Igapäevases kõnepruugis nimetatakse eliidiks sageli rahva kultuurilist identiteeti kandvaid haritlasi. Sellist eksitavat sõnakasutust tuleks siiski vältida, kuna eliidi võimutäius lähtub tema poolt vallatavast kapitalist või võimust riikliku organisatsiooni üle ning selle ärakasutamise oskus määrab omaniku positsiooni ühiskondlikus organisatsioonis. Haritud, kuid ilma isikliku kapitalita inimesed saavad elitaristlikus ühiskonnas olla vaid võimukandjate nõustajad, kes parimal juhul mõjutavad valitsejate otsuseid ning seeläbi ka arengut, kuid seda vaid kaudselt, oma teadmiste ja loomingu kaudu. Nende inimeste tähistamiseks sobib kasutada sõnu „haritlased“ ja „[intelligents](#)“ ning nii saab nende suhtes vältida eksitavat mõistet „eliit“.

VALITSEJA

Kui inimene saab võimu suure hulga inimeste üle tänu oma tarkusele ja otsustusvõimele, siis tõstetakse ta nende **valitsejaks**. Vanaaja ja keskaja alguse germaani hõimud valisid endale [kuninga](#) (vanaskandinaavia „konungr“, taani „konge“, sks „König“, alamsaksa „könnig“, hollandi „koning“, norra „konge“, rootsi „kung“). Kui kuningal õnnestus oma võim pärandada, siis sai temast [monarh](#) (kreeka „μόναρχος, μόνος“ – ‘üks’ – ja „αρχός“ – ‘valitseja’). Monarhia tunnuseks on pika aja jooksul

väljakujunenud tavad, mis ilmnevad üldiste käitumisreeglitena, õukonnarituaalidena, vastastikuste õiguste ja kohustuste süsteemina jms kujul.

Kui võimu taotleb isik haarab võimu pettuse või vägivallega, siis tõuseb ta isevalitsejaks. Valitsusvormina nimetatakse seda [autokraatiaks](#). Kui valitsusvõim põhineb hirmul, siis nimetatakse valitsejat [türanniks](#) (kreeka „τύραννος“) või [despoodiks](#), islami kultuurikeskkonnas aga [kaliifiks](#) või [sultaniks](#).

Militaariigi sünnist alates kuni uusajani välja on võimu laiendamise ja kindlustamise instrumendina kasutatud abielupoliitikat. Võimukandjate abiellumise korral oli väga oluline roll abielulepingul, millega määrati osapoolte õigused ja kohustused nii abiellumisel kui ka hilisemal, võimu teostamise perioodil. Selliste abielude õnnestumine või ebaõnnestumine on aegade jooksul mõjutanud paljude rahvaste ja riikide saatust ning täiesti ootamatult muutnud rahvusvahelisel tasandil valitsevaid võimusuhteid. Selliste abielude sõlmimisel oli väga oluline roll kandidaadi sugupuul, s.t kes olid tema esivanemad.

1865. aastal avastas Tšehhi munk [Gregor Johann Mendel](#) (1822–1884) looduses toimiva [pärilikkuse](#) mehhanismi. Inglise loodusuurija [Charles Darwin](#) (1809–1882) uuris loodusliku valiku fenomeni ja lõi selle põhjal [evolutsiooniteooria](#). Nendest lähtudes soovitas Inglise psühholoog [Sir Francis Galton](#) (1822–1911) oma 1869. aastal ilmunud teoses „[Hereditary Genius](#)“ („Pärilik geniaalsus“) alustada inimrassi parandamist, ühendades abielu kaudu targad mehed ja rikkad naised. Sellega pandi alus eugeenikale (rassi geneetilise pärandi parandamise õpetusele). Galton tuletas selle termini kreekakeelsest sõnast „εὐγενής“ ('hea sünnipära'). [Eugeenika](#) kaudu loodeti edendada selliseid inimlikke omadusi, mida üleüldise arusaama järgi peeti headeks. Selliste omaduste hulka arvati hea tervis, elujõud, kohanemisvõime, võimekus, julgus ja viisakus. Eesmärgiks oli luua selline rahvas, kes oleks arukam, keskendumisvõimelisem, kaugelenägelikum ning poliitiliselt tasakaalukam. Vastavalt teooriale tuli rahva võimekamale osale pakkuda majanduslikke stiimuleid ja teenuseid, mis aitaksid kaasa arengule ja paljunemisele. Samal ajal tuli piirata rahva arenemisvõimetu osa (vaimse puudega inimesed, parandamatult haiged, kahjulike himudega vallatud jt) arvukust ja paljunemist, seda liikumis- ja abiellumisvabaduse piiramise, steriliseerimise, abortide jms võtetega. Rassi parandamise õpetus leidis palju poolehoidjaid kogu maailma ning eriti rahvuskultuuri kaitsvate poliitikute hulgas, kes muretsesid nii rahva tervise (karskust, tervislikku toitumist ja liikumist propageerivad organisatsioonid) kui ka oma keele püsimise pärast (haridusorganisatsioonid).

Eugeenikute mõju oli eriti tugev 20. sajandi alguse Lääne- ja Põhja-Euroopas, Ameerikas ja Jaapanis, kuid 1929. aasta börsikrahh hävitas eliidi paremuse müüdi, kuna paljud nende hulgast valisid suitsiidi ning suur osa endisest eliidist seisis nüüd kõrvuti tööliklassi esindajatega supisabades. Ida-Euroopas ja Baltikumis, sh ka Eestis, tugevnes eugeeniline liikumine I maailmasõja järel. Kõige kaugemale arenes rassi puhastamise ja aarja rassi loomise poliitika Saksamaal II maailmasõja eel ja selle ajal. [Adolf Hitler](#) (1889–1945) arvas oma raamatus „[Mein Kampf](#)“ („[Minu võitlus](#)“), et haigustest vaba rassi aretamisele kulub 600 aastat), kuid sakslaste poolt juutide jt mitteaarja rahvaste suhtes toimepandud genotsiid kahjustas eugeenika mõistet niivõrd, et selle kasutamisest loobuti teadusmaailmas täielikult. Puudega inimeste steriliseerimine jätkus siiski ka pärast II maailmasõda Nõukogude Liidus, Tšehhoslovakkias, Soomes, Rootsis jmt riikides kuni 1970. aastate lõpuni.

ELIIT JA KLASSIÜHISKOND

Ühiskonna jagunemisel kaheks ebavõrdseks grupiks – ülikuteks ja inimesteks – ning elitaristliku sotsiaalse korra kehtestumisel loetakse eliidiks vaid neid inimesi, kellel on piisavalt vara jõudeeluks. Kõik ülejäänud on „tööloomad“, kelle ülalpidamise ja elukorraldusega eliit tegelebki. Igaühel peab olema oma koht valitsusvõimu teostava isiku toiduahelas.

Mõiste „[klassiühiskond](#)“ märgib hierarhiliselt korraldatud ühiskonda, milles inimese positsiooni määrab tema sünnipära. Klasse võib olla kaks või enam. Kõige esimene ja kõige kauem püsinud klassiühiskond on hindude [kastisüsteem](#), mis on ka kõige jäigem, sest inimese saatus sõltub täielikult sellest, millisesse kasti ta sünnib, ning ühest kastist teise liikumine on olnud praktiliselt võimatu. Kastisüsteem kehtib mitmes tänapäeva India osas. Hindi aladel tähistatakse seda sõnadega „jatis“ ja „quoms“. Ajaloolise jäänukina esineb seda ka Nepal, Sri Lanka, Indoneesias ja Rwandas. India islamiusu aladel märgitakse kastisüsteemi sõnaga „biradaris“, see on domineeriv Jeemeni [zaidiidide](#) kogukonnas ning Aafrikas Nigeerias, Kamerunis ja Elevandiluurannikul.

Antiik-Kreeka, Rooma ja keskaegse Euroopa klassiühiskond ei olnud nii jäik ning liikumine ühest klassist teise oli võimalik, kuigi mitte sagedane nähtus. Kõige lihtsam oli tõusta tööliste klassist sõdalaste klassi, kõrgemasse ülikute klassi oli võimalik liikuda sõjaväljal osutatud vaprusel ja juhioskuste demonstreerimisega kriisiolukorras ning valitsejale osutatud teenete (enamasti raha laenamise) eest tiitli ja ametikohta ostmise kaudu. Kõrgemast klassist väljalangemise põhjuseks oli peamiselt [hedonism](#) – naudingutele andumine koos [hasartmängurluse](#) ja joovastavate ainete tarbimisega, mis lõppes võimu aluseks olnud kapitali kaotusega –, harvemini valitseja reetmine või kohustuste täitmata jätmine. Pehmem klassisüsteem valitseb Aafrika lääneosas, Gambias, Ghanas, Guineas, Libeerias, Senegalis, Sierra Leones, aga ka Ida-Aafrikas Rwandas ja Burundis ning Somaalias. Keskaja Euroopas arenes klassisüsteem kõige selgepiirilisel välja Prantsusmaal ja Hispaanias, kus eristati ilmalikku ja vaimulikku eliiti.

Keskaja lõpul kujunes Euroopas välja **seisuslik ühiskonnakord**, mille põhjustas individualistliku turumajanduse areng ning linnakodanluse rikastumine, mis suurendas selle mõjuvõimu valitseja silmis (maksutulud). Varasemale klassisüsteemile lisandus nüüd uus mõjukas kiht – linnakodanlus, kes haaras ühiskonnas initsiatiivi ja hakkas vedama majanduslikku arengut, kuid kellest sai ka põhiline maksukoormuse kandja. Ilmselt seetõttu hakatigi Prantsusmaal kodanlasi nimetama kolmandaks seisuseks (*tiers état*). Eestis võeti 1920. aastal Asutava Kogu otsusega vastu „[Seisuste kaotamise seadus](#)“.

Klassiühiskonna olemasolu alused kadusid siis, kui individualistlik eluviis koos vastavat sotsiaalset korda kandva kodanlusega hakkas majanduses domineerima, seadusandlik võim läks üle demokraatlikult valitud parlamendile ning pärilik eliit kaotas riigivõimu poolt kehtestatud eesõigused.

Elitarismi teoreetikud

Kuna elitarism ja klassiühiskond pole loomulikud elukorralduse viisid, siis on valitsejate teenistusse asunud haritlased püüdnud ikka ja jälle luua teooriaid, mis õigustaks ühtede inimeste võimu teiste üle. Elitarism vastustab inimeste vabaduse ja võrdõiguslikkuse põhimõtet ning leiab, et demokraatia, rahva enesemääramise ja omavalitsuse õigus on utopia, mida rumalate inimeste massiühiskonnas ei ole võimalik ellu viia. Ka demokraatia ja kapitalism pole elitaristide arvates ühildatavad, kuna kapitali juhtimise

võime ja oskus rahvahulkadega manipuleerida on antud vähestele. Elitarism põhineb arusaamal, et võim lähtub inimeste suutlikkusest juhtida ja valitseda majanduslikke ja poliitilisi institutsioone.

Itaalia insener, sotsioloog, majandusteadlane ja filosoof [Vilfredo Pareto](#) (1848–1923) arvas, et eliidi tunnuseks on vaimne üleolek ning et sellised inimesed on parimad igas eluvaldkonnas. Itaalia ajakirjanik, politoloog ja ametnik [Gaetano Mosca](#) (1858–1941) kirjeldas eliiti hästi organiseerunud vähemikuna ja lihtrahvast organiseerumata massina. Saksa sotsioloog [Robert Michels](#) (1876–1936) sõnastas oligarhia raudse seaduse, mis väidab, et edukas on vaid spetsialiseerunud ja vertikaalsel tööjaotusel põhinev organisatsioon, mida juhivad mõningad eriti võimekad üksikisikud. Saksa-Briti sotsioloog, politoloog ja filosoof [Ralf Gustav Dahrendorf](#) ehk lord Dahrendorf (1929–2009) leidis oma raamatus „[Reflections on the Revolution in Europe](#)“ („Mõtteid Euroopa revolutsioonidest“), et parteid on muutunud „teenuse pakujateks“, kes valimiskampaania ajal müüvad oma nägemusi, kuidas edendada riigi majandust, ning häältega ostetud valitsusvõimu saamisel viivad neid ellu. Sellisest järeldusest tulenevalt tegi ta ettepaneku registreerida parteid tavaliste äriettevõtetenä, mis müüvad avaliku poliitika teostamise teenust.

Ameerika Ühendriikides on aktiivselt uuritud eliidi mõju poliitikale. Politoloog [Elmer Eric Schattschneider](#) (1892–1971) kritiseeris teravalt pluralistlikke teooriaid ning väitis, et tegelikult kujundavad demokraatlikus ühiskonnas poliitikat kõige haritumad ja suurema sissetulekuga isikud ning et massid on sellest protsessist kõrvale jäänud. Sotsioloog [Charles Wright Mills](#) (1916–1962) väitis oma raamatus „[The Power Elite](#)“ („Võimueliit“), et tegelik võim on riigis läinud tänu protsesside ratsionaliseerimise ja efektiivistamise püüdele kitsaste ning omakasupüüdlike poliitikute, kapitalistide ja ametnike gruppide kätte. Sotsioloog ja ametnik [Floyd Hunter](#) (1912–1992) uuris kohaliku tasandi võimusuhteid ning kirjeldas oma teoses „Regional City“ („Piirkondlik linn“) kohalike ärimeeste, poliitikute ja ametnike vahelisi hierarhilisi võimusuhteid. Sotsioloog ja psühholoog [George William Domhoff](#) (s 1936) jätkas Hunteri tööd ning analüüsis oma teoses „[Who Rules America?](#)“ („Kes valitseb Ameerikat?“) kohalikku ja üleriigilist otsustusprotsessi ning jõudis järeldusele, et rahvusvahelisi kontserne ja pankasid valitsev väike eliit määrab tegelikult Ameerika Ühendriikide poliitika sisu. Filosoof ja politoloog [James Burnham](#) (1905–1987) väitis oma raamatus „The Managerial Revolution“ („Juhtimisrevolutsioon“), et kõige enam mõjutavad poliitika sisu suurettevõtete juhid, kuna kapitalistid ja poliitikud ei osale tegelikes majandusprotsessides. Politoloog [Thomas R. Dye](#) (s 1935) nentis nii raamatus „Top Down Policymaking“ („Ülalt alla kulgev poliitiline otsustamine“) kui ka hilisemates töödes, et avalik poliitika ei lähtu mitte „rahva tahtest“, vaid valitseva eliidi konsensusest, ning seda kujundavad Washington DC-s lobistavad mittetulunduslikud fondid, *think tank*’id, erihuvidelised grupid ja advokaadibürood. Politoloog [Robert David Putnam](#) (s 1941) järeldas oma uuringutest tulenevalt, et poliitiliste otsuste langetamise protsessis on kõige mõjuvõimsama positsiooni omandanud haldusjuhtimise spetsialistid, kellel on tugevad erialased teadmised nii juhtimise kui ka psühholoogia alal. Politoloog [George A. Gonzalez](#) (s 1966) kirjeldab oma raamatus „[Corporate Power and the Environment](#)“ („Korporatsioonide võim ja keskkond“) keskkonna- ja energiapoliitika kujunemist ning eliidi rolli selles. Majandusteadlane Martin Giles ja politoloog [Benjamin I. Page](#) (s 1939) analüüsisid 1779 poliitilise otsuse langetamise protsessi ning tegid järelduse, et peaaegu kõik uurimise all olnud otsused olid langetatud ärieliidi huvidest lähtudes ning rahva avalik huvi ei suutnud nende vastuvõtmist väärata.

ELITARISMI TEGEVUSVÄLI

Elitarismi kui sotsiaalse korra vorm tekib ja püsib kahe jõu kombineerudes, kusjuures seda liikuma panevad jõud on

- **ebavõrdsust süvendav majandusmudel**, milles tulu ja vara koondub väikese grupi inimeste valdusse või ühiskonnakorralduse vorm, mis võtab üksikisikutelt ja rahvastelt nende vara ja alistab nad, et omandada nende töö viljad;
- **vabadust piiravad organisatsioonid**, mis kaitsevad vähemuses oleva, kuid enamikku valitseva eliidi eesõigusi ja loovad süsteeme, mis panustavad rahvahulkade alistamisele ja nende eesmärgipärasele tegevusele suunamisele.

Elitaristlik ühiskonnakorraldus muutub domineerivaks, kui seni üksikisiku vabadust tunnustanud kogukonnad ja üksikisikud loobuvad hirmu ja ebaõiglaste majandussuhete survele oma vabadusest ja alistuvad ülemvõimu taotlejate tahtele. Kui rahvas hakkab pimesi järgima oma juhte ning loobub iseseisva mõtlemise õigusest või kaotab selle üldse, siis on tee vähemuse ülemvõimule avatud ning demokraatliku ühiskonnakorralduse alused kadunud.

Võrdsuse telje ebavõrdsuse kinnistamise meetodid

Joonis 14. Elitarism põhineb egoistlikku kasuahnust teenival majandusmudelil või ühiskonnakorralduse vormil, mis kontsentreerib kogu vara väikese valitseva eliidi valdusse ning teeb kõigist ülejäänutest lõpuks varatud. Autor: P.Tammert.

Elitarismi sektori (eba)võrdsuse telje osi eristab üksteisest valitseva eliidi olemus ja rahva vaesuse aste.

Majanduslik sõltuvus on kõige pehmem elitarismi vorm, mille korral valitseb pidevalt muutuv, omavahel konkureeriv ja arenev võimekate inimeste klass [meritokraatia](#) (tarkade valitsus). Selle elitarismimudeli puhul on inimesed olemuslikult vabad, kuid majanduslikult oma tööandjatest sõltuvad. Sõltuvus tekitatakse väikeste töötasude ja suurte elamiskulude või tarbimishindade kombinatsiooniga.

Võlakohustusel põhinevas ühiskonnas, kus kogu kapital ehk toimetulekuallikad on koondunud päriliku eliidi ehk [aristokraatia](#) valdusse, on inimese elu oluliselt raskem. Selles majandusmudelil seotakse inimesed maarendi või rahalise võlaintrissi tasumise kohustusega nii, et nad jäävadki püsivalt võlgnikeks ja nad ei suuda sellest kunagi vabaneda. Kuigi olemuslikult on nad vabad inimesed, seob võlasuhe nad varalise suhte kaudu kapitali omanikuga ja muudab nad sisuliselt nende kasutusse antud kapitali päraldiseks. Võlasuhtesse astudes kaotab inimene iseotsustamise õiguse ja on sunnitud teenima kapitali omanikku senikaua, kuni ta pole tasunud võlast tulenevaid kohustusi.

Varatu, s.t eraomandita inimese elu on [oligarhide](#) poolt valitsetavas ühiskonnas on haletsusväärne. Kuna sellised inimesed sõltuvad täielikult oma peremeeste, tööandjate või heategijate armust, siis pole neil mingit sõnaõigust ei isiklikes asjades ega neile peale pandud töökohustustes, samuti on nad kaotanud igasuguse õiguse avaldada arvamust ja osaleda ühiskondlike otsuste langetamise protsessis.

Enesekehtestamise meetodid vabaduse teljel

Joonis 15. Elitarism saavutab oma eesmärgi, rakendades inimeste alistamisel üksikisiku eneseteostuse vabadust järjepidevalt piiravaid meetmeid, mida võib jaotada järgmiselt: majanduslikud meetmed > vaimsed meetmed (religioon) > füüsiline vägivald. Autor: P.Tammert.

Vabaduse piiramise telje osasid eristab see meetod, mille abil üksikisikute vabadusi piiratakse.

Majandusliku alistamise puhul piirdub süsteem kapitalist tulenevate suhetega, kusjuures neid eristab ekspluateerimise meetod ja selle ulatus.

Vaimseks alistamiseks rakendatakse usuorganisatsioone ja maailmavaatelisi õpetusi, mis sisendavad inimteadvusesse hirmu jumala kõikenägeva silma ja põrgulike kannatuste ees, mis saavad osaks sõnakuulmatutele. Inimese ja tema looja vaheline suhtlemine monopoliseeritakse ja kuulutatakse organisatsiooni esindajate (vaimulike) ainuõiguseks. Koos sellega omandatakse õigusemõistmise monopol ja inimeste mõttemaailma valitsemise õigus, milles on oluline roll pihitoolil.

Füüsiline vägivald ja surmahirm on viimased vahendid, mida rakendatakse inimeste vabaduseiha mahasurumiseks ja nende alistamiseks. Kui ka sellest ei piisa, siis jääb alistajatele maine vara, mis varem kuulus tapetud inimestele ja hävitatud hõimudele ja rahvastele.

BÜROKRATISM

Joonis 16. Bürokratism asetseb kahedimensioonilises ühiskonnakäsituse mudelis all vasakul, s.t selle rajavad altruistlikult mõtlejad (ühiskonna kui terviku huvidest lähtuvad) riigiametnikud, kes vähemalt algul püüavad parandada riikliku institutsiooni jätkusuutlikkust. Autor: P.Tammert.

BÜROKRAATIA MÕISTE

Bürokraat ehk ametnik on üks spetsialiseerumise vormidest, see tekkis individualistliku sotsiaalse korra keskkonnas. Sellele panid aluse need isiksusliku arengutaseme saavutanud inimesed, kes suutsid ületada enesest punguva egoistliku mõttelaadi ning kelle tulevikunägemus ületas isikliku perspektiivi. Vaadeldes kogukonda ühe tervikuna ning tunnetades sootsiumidevahelisest konkurentsist tulenevaid ohtusid, mõistsid nad altruismi rolli ühiskonna jätkusuutlikkuse kindlustamisel. Ametniku elukutse sündis erapooletutest õigusemõistjatest, kes turumajanduslikus keskkonnas hakkasid mõistma õigust kasuahnusest pimestatud ja seetõttu üksteisega tülli läinud inimeste vahel.

Mõiste „bürokratism“ viitab spetsialiseerumisel põhinevale ja riiklikult organiseeritud ühiskonnakorraldusele, milles täitevvõimu teostav ametnikkond normeerib ühiskonna õiguskorda oma huvidest lähtudes. Ametniku kui avaliku huvi esindaja roll tekkis individualistlikus turumajanduse keskkonnas ning koos sellega kujunes ka ühtse õiguskorraga territoorium, mida hakati nimetama riigiks. Ühiskonnale on tava sama, mis üksikisikule harjumus. Sootsiumi poolt omaks võetud tavast saab traditsioon, kollektiivsetest kommetest arenevad välja bürokraatlikud institutsioonid – ametid, ministeeriumid ja inspeksioonid – ning valitsemiskord. Bürokratism muutub ühiskonna arengut määravaks jõuks siis, kui elukutselised ametnikud hakkavad seadusi kirjutades ning seadusandlikku võimu (parlament) endale allutades ühiskonna arengut suunama.

Etümoloogiliselt tuleneb sõna „bürokraatia“ esimene pool prantsuskeelsest sõnast „bureau“, mis tähendab kalevit, s.o riidematerjali, millega kaeti kirjutuslaudu. Sõna teine pool tähendab võimu ja nii viitab mõiste tervikuna ametnike valitsemisele. Ideoloogiat käsitleva terminina saab see politoloogias laiendi -ism, seega siis „bürokratism“.

Bürokratism hakkas arenema peale riikliku institutsiooni sündimist ning selle põhjuseks oli käsitöölistest ja kaupmeestest moodustunud linnriigi vajadus tagada turumajanduslikes suhetes kord. Kuna ametnikud pidid olema erapooletud ning esindama ühiskonna avalikku ehk ühishuvi, siis pidi see ühiskond tagama neile püsiva sissetuleku ja kokkulepitud heaolutaseme. Hiljem laienes nende tegevus ka täitevvõimu valdkonda.

Valitseva tava kohaselt kuuluvad riigibürokraatia vastutusalasse järelevalve teostamine õigusnormide täitmise üle, õigusemõistmine ning õiguskorra rikkujate karistamine. Bürokraatliku korra edukus sõltub sellest, kas ühiskond on valmis ametnike kehtestatud reegleid tunnustama ja neid järgima. Arusaadavalt koostatud, kehtestatud õiguskorda hästi kaitsevad ja ühiskonnas ette tulevaid probleeme efektiivselt lahendavad seadusandlikud sätted võetakse kiiresti omaks. Ebaõiglust suurendavat või seda kinnistavat ja tavapärasest eluviisi takistavat õiguskorda saab aga kehtestada vaid sunnivõimuga, s.t koostöös elitaristliku valitsusvõimu esindajatega.

Kui ametnikud hakkavad ühiskonna arengut juhtima ja üksikisikute käitumist oma huvidest lähtudes määrama, siis muutub bürokratism riigis domineerivaks jõuks. Sageli ei ole seejuures võimalik aru saada, kes juhib ja mida taotletakse. Bürokratliku ühiskonnakorralduse tugevnemise tunnused on järgmised:

- ühiskondlikud, avalikud arutelud kantakse üle suletud komisjonidesse;
- iga ühiskondliku probleemi lahendamiseks kehtestatakse uus seadus;
- ettevõtlust hakatakse piirama ja ametnike huvidele alistama litsentside väljastamise kaudu;
- üksikisikute tegevus normeeritakse ja normide täitmise kontrollimiseks luuakse üha kasvav järelevalve süsteem;
- kuritegudega tekitatud kahju kompenseerimise kohustus asendub kurjategijate karistamise ja nende vanglates riikliku ülalpidamise tavaga;
- bürokratliku organisatsiooni kulude katmiseks hakatakse suurendama üleüldist maksukoormust.

Bürokratismile, nagu ka militaristlikele organisatsioonidele, millest see bürokratlik organisatsioon [Preisi kameralismi](#) vormis välja kasvas, on omane selge hierarhiline struktuur, impersonaalsed suhted, standardiseeritud rituaalsed protseduurid ning selge tööjaotus. Mõiste „tsiviilteenistus“ (Eestis ka „[avalik teenistus](#)“) viitab selle militaristlikule algupärale, rõhutades samas selgelt, et tegemist on mittesõjaväelise teenistusega. Siinkohal tuleb siiski märkida, et ammu enne Euroopat arenes Hiina paternalistlikkus ühiskonnas tao filosoofia, budistliku religiooni ja Konfutsiuse õpetuste koosmõjul välja bürokratlik riigikorraldus, mis kindlustas sealse valitsuskorralduse püsimise läbi mitme aastatuhande.

Saksa juristi ja filosoofi [Max Weberi](#) (1864–1920) arvates sobib bürokratlik juhtimismudel suurtele ja riigi seisukohalt olulistele organisatsioonidele (sõjavägi, politsei, ministeeriumid, kohalikud omavalitsused, raudtee jne) just vastutuse selge jaotuse, standardiseeritud suhtluskorra ja välispidise kontrollitavuse tõttu. Bürokratia mõju ühiskonna ja riigi arengule oli erakordselt positiivne uusaja algul, industrialiseerimise, suurettevõtete ja masstootmise domineerimise perioodil. Sotsiaalselt muutub bürokratism arengut pidurdavaks jõuks, sest selle soov kõike ühtlustada, normeerida ja üleüldisele kontrollile alistada hakkab takistama üha mitmekesisemaks muutuva majanduse ning ühiskonna arengut.

Niisuguses ühiskonnas, kus domineerib mõni individualismi või elitarismi kapitalistlik äärmusvorm (monopolism või totalitarism), süvenevad ühiskonnasisene ebavõrdsus ja ebaõiglus. Sellest tulenevad pinged võivad põhjustada allasurutud ja eksploateeritava rahvahulga algatatud vägivaldse revolutsiooni või panna aluse hõimudevahelisele kodusõjale. Vaid bürokratlik riigikord suudab sellist arengut vältida ja ühiskonnas tekkinud pinged maandada. Bürokratismi peamine tegutsemismeetod on avalikkusele antud lubadus taastada kord ja piirata ebavõrdsust (mitte ebaõiglust!) rikkuse ümberjagamise kaudu. Riigi alamatelt nõutakse vastutasuks vabatahtlikku kehtestatud korrale alistumist ning kapitali valitsevate isikutega peetavatesse läbirääkimistesse sekkumata jätmist. Kuna läbirääkimine ja kokkulepete täideviimine on olemuslikult erinevad tegevused, mis eeldavad erinevaid vaimseid oskusi, siis eristuvad teineteisest poliitiku ja ametniku elukutse. Riigilt palka saavad poliitikud ja ametnikud hakkavad täitma rolli, mida seni teostas traditsiooniliselt pärilik eliit.

VAESUS

Kuigi igapäevase toimetuleku probleem on kõigil aegadel olnud aktuaalne, pole tänini suudetud kokku leppida vaesuse üheti mõistetavas definitsioonis. Naturaalmajanduslikes kogukondades sõltub inimese toimetulek eelkõige maa olemasolust ja tema enese töökusest. Spetsialiseerumisel põhinevas turumajanduslikus keskkonnas oleneb inimese majanduslik positsioon sellest, kui edukas on ta oma tööjõu müümisel või töö viljade vahetamisel. Kui kapitalistlik mentaliteet muutub domineerivaks, majandussuhted ebaõiglaseks ning kasvab ekspluateerimine, siis hakkab kasvama enesega mitte toimetulevate inimeste hulk. Vaesuse probleemi süvendab ja kinnistab elitaristlik valitsuskord, mis võtab pettuse ja vägivallega inimestelt nende töö viljad ja toimetuleku aluseks olnud vara ning sunnib neid tegema tööd vaid minimaalset toimetulekut tagava tasu eest. Turumajanduslikus ühiskonnas arvatakse inimene vaeste hulka kuuluvaks, kui tal kulub 60% või enam sissetulekust toidule.

Vaesust võib määratleda erinevalt, olenevalt sellest, kas probleemi vaadeldakse inimese enda või ühiskonna seisukohalt. Kui lähtepunktiks on inimene, siis eristatakse järgmisi vaesuse astmeid.

- **Absoluutne vaesus** tähendab suutmatust hankida eluks vajalikke ressursse – puhast joogivett, toitu, riideid, peavarju ning arstiabi. Ajutine absoluutne vaesus võib tekkida loodusõnnetuse või kliimamuutuse, sh ikalduse mõjul, mis jätab inimesed ilma toidust, puhtast joogiveest ja lõpuks ka eluasemest. Püsiva absoluutse vaesuse põhjuseks on ebaõiglased majandussuhted, mis võtavad inimestelt toimetulekuks vajaliku maa ja muud toimetulekuallikad, harvemini inimese enda soovimatus tööd teha ja oma konkurentsivõimet parandada või võimetus areneda ja muutuva keskkonnaga kohanduda.
- **Suhteline vaesus** on mõiste, mida modernsetes riikides nimetatakse tegelikult vaesuseks. See viitab keskmisest oluliselt vähem tulu teenivatele inimestele, kes ei saa tarbida sama palju kui teised. Suhteline vaesus on alati olemas olnud ja see ilmneb igas turumajanduslikus ühiskonnas, milles inimeste elukvaliteeti hinnatakse nende tarbimisvõime järgi. Nobeli preemia laureaata, bengali päritolu India-Inglise-Ameerika majandusteadlane ja filosoof Amartya Kumar Sen (s 1933) on defineerinud sellist vaesust „elementaarse eneseteostuse ja ühiskondlikest hüvedest osasaamise võimaluse puudumisena“.

Vaesuse vaatlemisel modernse riigi seisukohalt võib eristada kahte selle tekke põhjust.

- **Subjektiivne vaesus** johtub soovimatusest tööd teha ehk oma füüsilist või vaimset jõudu millegi saamiseks ohverdada. Selline käitumismudel saab alguse perekonnast, ilmneb koolis suutmatusena ennast vaimselt pingutada ning jätkub hiljem võimetusena teha tööd oma toimetulekukulude katmiseks. Kõlab küll paradoksaalselt, kuid subjektiivsed vaesed on sageli kõigist kõige egoistlikumad ja ahnemad inimesed, kes tahaksid saada palju, kuid ei ole valmis selle eest midagi vastu andma. Need on inimesed, kes teisi jalge alla tallates tormavad odavmüügi kampaaniatele ja on esimesena kohal, kui midagi tasuta jagatakse. Subjektiivseid vaeseid võib ära tunda nende valjuhäälselt kurtnemisest ühiskonnas valitseva ebaõigluse üle. Seda osa elanikkonnast nimetatakse halvustavalt „rahvarämpsuks“ ning ühiskond, kus selliseid inimesi haletsetakse ja neile „võrdseid tarbimisõigusi“ nõutakse, määrab end hukule.
- **Objektiivne vaesus** võib tekkida vanemateta jäämise ja orvuna üleskasvamise, õnnetuse või haiguse tõttu invaliidistumise, vanaduse tõttu töövõime kaotamise, üksikvanema võimetuse tõttu toimetulekuks vajalikke kulusid katta jms põhjustel. Objektiivne vaesus võib johtuda ka ebaõiglasest riigikorrast, mille puhul suurel osal inimestel puudub võimalus saada haridust ja elada tervislikult, need on aga eduka toimetuleku olulisimad eeldused. Sellised inimesed on tõeliselt hädas ja nende võimalused enda olukorda parandada on piiratud või olematud. Kui maailm tahab olla humanne, siis püütakse selliseid inimesi oma materiaalsete võimaluste kohaselt aidata. Pikaajalise arengu seisukohalt on siiski oluline see, kuidas hädasolijat abistatakse – kas jagades raha ning parandades tarbimisvõimalusi või pakkudes

õppimis- ja toimetulekuvõimalusi, et inimesed saaksid ise leida oma tee ja neile sobiva eneseteostuse viisi.

Kõigile võrdsete õppimisvõimaluste pakkumisega ja endale sobiva toimetulekumudeli valimise võimaldamisega saab vaesusesse langemist efektiivsemalt piirata. Kuid see, mida ja kui palju inimene õpib, sõltub temast endast, ning see, kuidas ta ennast teostab, sõltub tema valmidusest oma tahtejõudu rakendada. Bürokratliku organisatsiooni ülesanne on tagada igaühele võimalus õppida ja hoida elukeskkond sellisena, et kõik saaksid elada tervena, ning piirata ebaõiglasi majandussuhteid ja kuritegusid, kasutades selleks maksudest laekunud eelarvetulusid ning riiklikku sunnijõudu.

EGALITARISM

Mõiste „egalitarism“ (ingl „egalitarianism“, „equalitarianism“, „equalism“) tuleneb prantsuskeelsetest sõnadest „égal“ ('võrdsus') ja „égalitaire“ ('võrdsustav, võrdsusele suunatud'). Poliitilise mõistena, s.t ism-liitelisena, märgib see võrdsustamise poliitikat.

Egalitarism on nii filosoofiline kui ka ühiskondlik-poliitiline teooria, mis otsib vastuseid inimühiskonnas võrdsuse ja võrdsustamisega seotud küsimustele. Egalitaristlik ideoloogia laieneb üldjuhul koos bürokratliku valitsusvõimu tugevnemisega, sest ametnikud ei suuda või ei taha arvesse võtta kõiki elust ja keskkonnast tulenevaid erisusi. Palju lihtsam on koostada normatiive ja registreid ning pidada arvestust eeldusel, et kõik arvestusalused ühikud on ühesugused.

Bürokratism muutub iseseisvaks ühiskondlikuks korraks ja saavutab domineeriva positsiooni siis, kui pärilik eliit on võimult kukutatud ning demokraatliku ühiskonnakorra arenedes tekib elukutseliste ametnike ja poliitikute liit. Totaalse demokraatiaga ühiskonnas, kus domineerib ülalpeetava mentaliteet, leiab suurt poolehoidu selle liidu pakutav vastutusvaba elu, mida lubatakse vastutasuna selle eest, et riigi alamad ei sekku valitsejate tegevusse. Ühiskondliku spetsialiseerumise käigus võtab bürokratism endale vastutuse kogukonna toimetuleku ja ühiskonna jätkusuutlikkuse eest ning jätab inimestele vaid „heaolu nõudmise“ õiguse. Suurem osa rahvast ei suuda nii ahvatlevale ettepanekule vastu panna ja rajab sellega nõustumisel aluse nii ametnike ülemvõimule kui ka egalitaristlikule (rikkusi ümberjagavale) poliitikale.

Bürokratliku korra nõrkuseks on see, et bürokraadid ise otseselt midagi ei tooda. Bürokratlik organisatsioon saab ümber jagada vaid

- seda toodangut ja sellest tekkivat tulu, mis on loodud üha efektiivistavas individualistlikus turumajanduslikus keskkonnas;
- seda toimetuleku ja majandustegevuse aluseks olevat vara – s.t kapitali –, mille on haaranud enda valdusse kapitalistlikku mentaliteeti esindav eliit.

Juhul, kui bürokratliku valitsuskorra esindajad suudavad eliidi omanduses oleva kapitali ümber jagada nii, et võimalikult paljud inimesed saavad toimetuleku võimaluse ja nende heaolu kasvab, siis on bürokraatia oma tegevuses edukas, vähemalt mõnda aega. Kuid tootmistevõimuses sekkudes ja tootmisest tekkivat tulu intensiivselt ümber jagama hakates võtab see inimestelt, kes on võimelised seda protsessi käigus hoidma ja paremaks muutma, stiimuli seda ka edaspidi teha. Nii „kuivatatakse tuluallikas“, millest väljavoolavat rikkust bürokraatia ümber jagab. See nõrgestab ametnike organisatsiooni võimutäiust ja põhjustab lõpuks selle hävimise. Kõik katsed apelleerida filantroopiale, s.t

mõttele abistada hädas olijaid omakasupüüdmata, kukuvad läbi, sest keegi ei mõtle enam teiste abistamisele, kui tema enda toimetulekuvõimalused on hävitatud.

Moraalne egalitarism kaitseb seisukohta, et kõik inimesed on oma sünnihetkel võrdsed. Sellest tulenev inimõiguste kontseptsioon sätestab, et kõigil inimestel on ühesugused loomupärased põhiõigused, mis ei sõltu soost, rassist, usutunnistusest ega kodakondsusest. Seda põhimõtet tunnustati rahvusvaheliselt 1948. aastal ÜRO-s vastuvõetud „Inimõiguste ülddeklaratsiooniga“. Egalitarismi kõige otsesemaks vastandiks on elitarism, mis peab ebavõrdsust, vähemiku eesõigusi ning sünnipärast, rassist, keelest või usutunnistusest tulenevat diskrimineerimist loomulikuks nähtuseks.

Õiguslik egalitarism lähtub eeldusest, et ühiskond koosneb üksikisikutest ja et ühiskonda mõjutavate otsuste langetamisel tuleb arvestada selle liikmete arvamus. Põhimõtteliselt on kõik inimesed seaduse ees võrdsed (nn õigusriigi kontseptsioon). See, kas seadused tegelikult ka võrdsuse suurendamisele kaasa aitavad, sõltub suuresti sellest, kas need inimesed oma õigust kasutavad. Üksikisikute võrdsuse põhimõtte sätestas esimest korda [Bill of Rights](#) („Õiguste deklaratsioon“), mille võttis 1686. aastal vastu Ühendkuningriigi parlament ning mille õiguslikku kehtivust kinnitasid monarhi staatuses olevad kaasvalitsejad William ja Mary.

Loosungi „Vabadus, võrdsus, vendlus“ all toimunud Prantsuse revolutsiooni ajal, 1789. aastal Rahvusliku Asutava Kogu poolt vastuvõetud ja kinnitatud „[Déclaration des droits de l'homme et du citoyen](#)“ („Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsioon“) sätestas küll kõigi meeskodanike (pr „l'homme“, ingl „men“) võrdsed õigused, kuid jättis naised („la femme“, „women“) välja! Indoeuroopa keeltele omasest sugusid eristavast tavast johtuvalt järgis sama põhimõtet ka 1776. aastal vastu võetud [Ameerika Ühendriikide iseseisvusdeklaratsioon](#). Seal aga keeldusid mõned saadikud, kellest tuntuim oli Pennsylvania esindaja [John Dickinson](#) (1732–1808), sellele alla kirjutamast, nõudes sõna „men“ asendamist sõnaga „person“ ('isik, inimene'). Diskrimineeriv sõnakasutus jätkus sellest hoolimata ka Ameerika 1787. aasta konstitutsiooni tekstis.

Majanduslik egalitarism propageerib põhimõtet, et kõigil inimestel peab olema võrdne võimalus enda ja oma pere toimetuleku tagamiseks. Juba Hiina mõtleja [Xu Xing](#) leidis aastal 315 eKr, et õigluse printsiibi järgi peaks samasugustel kaupadel olema kõikjal ja alati sama hind, hoolimata nende tootmiskulude ja kvaliteedi erinevustest ning turu nõudluse-pakkumise vahekorra. Kõigi aegade vältel on kapitalismi ja eraomandi vastustajad nõudnud võrdsust inimeste kasutuses oleva maa osas (see on kogukondliku eluviisi aluseks). Tööstusrevolutsiooni järel asuti nõudma spetsialiseerumisel põhinevas tootmistegevuses tekkiva lisaväärtuse ja äritegevusest sündiva kasumi võrdset jaotamist protsessi osalejate vahel. Siinkohal tasuks märkida, et [Karl Marx](#) ei nõudnud kunagi kapitali ega tulude võrdset jagamist tööliste vahel.

Sotsiaalne egalitarism on välja kasvanud majanduslikust egalitarismist ning nõuab võrdsust tarbimisel. Selle nõude esitas Ameerika filosoof ja poliitiline aktivist [Thomas Paine](#) (1737–1809) oma 1795. aastal ilmunud raamatus „[Agrarian Justice](#)“ („Agraarõigus“). Tänu tööviljakuse ennenägematule kasvule ja samal ajal tulude jagunemise ebavõrdsuse süvenemise tõttu hakati 20. sajandil üha intensiivsemalt otsima tootmisprotsessis loodud tulude õiglasema jaotamise ning inimeste vaesema osa tarbimisvõime parandamise meetodeid. Isegi osa kapitaliste sai aru, et tootmine muutub mõttetuks, kui tarbijatel ei ole ostude tegemiseks raha. Heaoluühiskonda rajav bürokratism püüdis probleemi lahendada maksukoormuse suurendamise ja sotsiaalhoolekandesüsteemi laiendamise kaudu.

Individualistliku turumajandusega ühiskondades hakkas võrsuma „põhi- või kodanikupalga“ idee, mida 20. sajandi lõpul arendas edasi majandusteadlane [Milton Friedman](#) (1912–2006) oma negatiivse tulumaksu kontseptsiooniga.

Kuid 1990. aastatel ilmnas, et globaliseeruv majanduskeskkonnas ei suuda oma tulubaasi kaotavad riigieelarved – kapitali vaba liikumise ja maksude tasumise vältimise teenust pakkuvate „[maksuparadiiside](#)“ tõttu – katta hoolekandeks vajalikke kulusid. Samuti sai selgeks, et tarbimise võrdsustamist taotlev süsteem ei ole jätkusuutlik, kuna üha kasvav osa inimestest soovib küll tarbida, kuid mitte tootmisprotsessis osaleda. Uue lahendina pakuti välja loodus- või energiaosakute kasutuselevõttu ning nende võrdset jagamist kõigi inimeste vahel. Ettepaneku iva seisneb selles, et kogu riigi taastuv loodusvara või energeetiline potentsiaal tuleks jagada inimeste arvuga ning kasutada seda turumajanduslikes suhetes rahaühikuna. Kuid ka selle lahendi puuduseks on oht, et vaid taastuvat loodusrikkust ümberjagav süsteem ei stimuleeri inimesi tootmises osalema.

Religioosne egalitarism on heategevuse vormis omane paljudele usuorganisatsioonidele, kuid see piirub tavaliselt võrdsuse suurendamise taotlusega vaid sama religiooni esindajate hulgas ning kutsub rohkem või vähem avalikult üles ekspluateerima kõiki teiseusulisi või uskmataid. Erandiks on selles osas vaid [sikhide](#) religiooniõpetus, mis nõuab üleüldist ja kõikehõlmavat võrdsust, olenemata soost, usust ja rassist.

Kokkuvõtteks võib öelda, et lihtsustatult käsitletuna tähendab egalitarism üleüldise ja totaalse võrdsuse taotlemist, mida aga tegelikult ei ole võimalik saavutada, sest

- inimesed sünnivad erineva geneetilise pärandiga, nende tahtejõud, töövõime ja materiaalsele või vaimsetele väärtustele orienteeritus on suuresti erinev;
- inimeste eneseteostuse võimalusi mõjutavad tugevasti perekondlik taust ja sõprusringkond ning sellest tulenevad materiaalsed võimalused, sotsiaalsed kontaktid jms;
- eripalgelised elukeskkonnad pakuvad toimetulekuks ja eneseteostuseks erinevaid võimalusi;
- inimeste soovid ja vajadused ning eneseteostamise viisid on erinevad ning nende vaimse arengu tase võimendab seda ebavõrdsust määramatus ulatuses veelgi.

Egalitaristlik poliitika kahjustab inimeste võimet ja valmidust ennast majandusliku heaolu taotlemisel pingutada. Samas võib julgelt väita, et ebavõrdsus ei kasva ebalooslikult suureks, kui ametnikud on haldusvõimekad ja suudavad demokraatlikult valitsetavas riigis hoida avalikest huvidest lähtuvat ja õiglasi majandussuhteid kinnistavat õiguskorda. Kuid iga katse rikkuse ümberjagamist võimendada ja täielikku võrdsust kehtestada langeb populismi ja lõpeb ametnike büroo poolt kehtestatud diktatuuriga.

AMETNIK JA TEMA VÕIM

Mõiste „[ametnik](#)“ või „ametiisik“ märgib haldusvõimu teostava valitseja või valitsuse teenistuses olevat ja kantseleis (büroos) ametikohustusi täitvat töötajat, kes võib olla palgaline või saada tulu ja toimetulekuks vajalikke vahendeid määratud tuluallika või varakogumi haldamisest. Ametniku roll sündis vanaaja individualistlikul tööjaotusel põhinevas ühiskonnas. Algul esindas ametnik templit, mis oli linnriigi ühiskonda ja majandussuhteid edendav institutsioon.

Ametniku institutsioon kasvas välja kunagise kogukondliku ühiskonna hõimupealiku ja individualistliku ühiskonna kohtuniku rollist, kuid selle mõjukus hakkas kiiresti kasvama individualistlikus linnriigis, kus ametnik pidi lisaks inimeste olme- ja majandustülide lahendamisele hakkama korraldama ka turusuhteid. Koos spetsialiseerumise süvenemise ja riikluse arenguga kasvas ka ametnike hulk ning nendest moodustus bürokraatlik organisatsioon, mille kanda langes peale õigusemõistmise ka avaliku ruumi haldamine ning riiklike suhete korraldamine.

Muistsele Egiptusele iseloomulik klassiühiskond põhines vertikaalsel tööjaotusel, milles ametnikel oli kirjutajatena äärmiselt oluline koht, sest ilma maksuregistriteta ja varaarvestuseta oleks kogu süsteem kokku varisenud. Nii Sumeris, vanaaja Egiptuse kuningriikides kui ka Hiina impeeriumis koolitati ametnikke templikoolides ning paljud neist said kõrgete ametnikena rikkaks. Egiptuse hauakambritest ja hauapanustest on leitud palju teavet nende ühiskondliku tegevuse ja ülesannete kohta. Veelgi rohkem on saadud informatsiooni ametnike tegevuse kohta Mesopotaamia savitahvlitelt.

Ametniku institutsioon levis Kreeka ja Rooma templikultuuri kaudu keskaja Euroopasse, kus seda ülesannet täitsid [roomakatoliku kirikuorganisatsiooni](#) vaimulikud. [Kanoonilises õiguses](#) hakati ladina päritolu sõnaga „[officialis](#)“ (‘ametnik’) märkima piiskopi teenistuses olevat kohtuvõimuga kirikuõpetajat (vikaari), kes lahendas tsiviilvaidlusi ning oli oma koguduse juhiks ja hingekarjaseks.

Ametniku keskne tööülesanne on olnud sündmuste ja andmete registreerimine, kogutud andmete arhiveerimine ning järelevalve riigi alamatele ja organisatsiooni liikmetele määratud kohustuste täitmise üle. Bürokraatliku organisatsiooni hoolde on kogu ajaloo vältel jäetud kingituste, annetuste ja maksutulude kogumine, laekunud varade üle arvepidamine ning olemasolevate vahendite jaotamise ja kasutamise korraldamine. Elitaristlikes ühiskondades lisandus neile veel kroonikate kirjutamine ja nende säilitamine. Ilmaliku ametniku roll sündis keskaja Inglismaal ilmaliku valitseja – kuninga – ning kiriklikku organisatsiooni esindavate piiskoppide vahel maksutulude pärast peetud võimuvõitluse tulemusena. Ainsuses väljendatud ametiisiku („official“) mõiste ilmus esimest korda kroonikasse Inglismaal 1314. aastal, pärast kuningavõimu teenistuses oleva ning ilmalikest ametnikest koosneva organisatsiooni asutamist. Algul oli ametiisiku rolli kandmine valitseva eliidi eesõigus, aga [Inglise Vabariigi](#) ajajärgul, aastatel 1649–1660 läks see haritud keskklassi kätte ning sai palgatööks, mida tasustati riigieelarvesse laekunud maksutuludest.

Ilmalik valitsusasutus, mis haldas sõjaväeliselt organiseeritud ministeeriumide kaudu kõiki riigielu valdkondi, loodi [Preisimaal](#) 18. sajandil protestantliku revolutsiooni järel, [Friedrich Wilhelm I](#) valitsusajal (1713–1740). Just tema ajal hakati rääkima sõjaväest, millel on oma riik. Ja see – algul kõigi Saksa riikide seas kõige vaesem – ühendas lõpuks erinevad vürstiriigid üheks suureks Saksamaaks.

Saksa sotsioloog ja jurist [Max Weber](#) (1864–1920) on oma teostes uurinud põhjalikult ametnike ja bürokraatliku organisatsiooni rolli. Tema uuringuid kokku võttes võiks ametnikku määratleda kui isikut,

- kes peab suhtlema riigi alamatega ametlikult tunnustatud riigikeeles;
- kes on isiklikult vaba ja kelle määrab ametisse vastav haldusvõimu teostav isik;
- kes peab oma tegevuses olema erapooletu ning ohverdama isiklikud huvid, kui need satuvad ametikohustustega vastuollu;
- kes tegutseb umbisikulistele, seadustega antud volituste alusel;
- kes on oma tegevuses lojaalne valitsusvõimu kandvale isikule;
- kelle konkreetne ametikoht ja karjäär sõltuvad tema kompetentsist;
- kes teeb administratiivset tööd täiskohaga;
- kes saab oma töö eest palka ning kellel on võimalik oma eluajal teha karjääri;
- kes on karjääri lõppedes kindlustatud vanaduspensioniga.

Bürokraatia mõjuvõim hakkas tugevnema siis, kui Euroopas loodi suured territoriaalriigid. Modernses riigis jäi ametnikele oluline turegulaatori roll. Domineerivaks jõuks töusid ametnikud alles sotsiaalriigis. Bürokraatia võimutäius sõltub ühiskonna mentaliteedist. Mida tugevamaks muutub rikkuse ümberjagamise ja varalise võrdsuse kehtestamise nõue, seda laialtlevikumaks ja kõikehõlmavamaks kasvab ametnike võim.

Võim viitab inimese suutlikkusele panna teised inimesed enda tahte järgi tegutsema. Võimusuhe peitub igas inimsuhtes ja igasuguses grupisiseses käitumises. Üksikisiku mõjuvõim ilmneb tema andes veenda teisi inimesi oma tahet täitma ning selline oskus tuleneb tema isiklikest omadustest ja sotsiaalsest staatusest. Koos riiklikus hierarhias oleva positsiooniga omandab ametnik ametivõimu ehk autoriteedi – õiguse nõuda inimestelt riikliku sunni ähvardusel teatud käitumismudeli järgimist või sellist tegutsemist, nagu nad muidu ei tahaks. Väarikust või mõjuvõimu tähistav sõna „[autoriteet](#)“ on tuletatud ladinakeelsest sõnast „auctoritas“, selle saksa keelne vaste on „Herrschaft“, mis märgib nii saksa kui ka härrast, aga samal ajal ka valitsust ja võimu.

Max Weber eristas autoriteedist tulenevalt kolme tüüpi võimu:

- ratsionaal-õiguslik ametivõim lähtub territoriaalriigi seadustest jm õigusaktidest ning selle järgimise kohustuse kindlustab riiklik sunniaparaat;
- traditsiooniline ametivõim tuleneb kultuuritavadest ja sissejuurdunud harjumustest ning see antakse üle ühelt põlvkonnalt teisele (näiteks pärandatav valitsemisõigus või ametikoht);
- karismaatiline ametivõim johtub isikuomadustest ja selle taga on rühmavaim („[egregor](#)“), seetõttu viidatakse selle puhul sageli „Jumalalt saadud võimule“.

Kaasaegses bürokraatias usub organisatsiooni meeskond (s.o ametnikkond) valdavalt kehtestatud reeglite õiguspärasusse ning seega ka juhi ametikohale määratud isiku õigusesse jagada käsk. Vastutasuks oma töö eest saavad ametnikud palka, mille suurus sõltub nende hierarhias saavutatud positsioonist ja mis peab motiveerima neid määratud ülesandeid täitma. Kuna bürokraatlik ühiskonnakord põhineb tööjaotusel ja ametniku ametikohale määramise aluseks on pigem kompetents kui isiklik ustavus, siis on selline riiklik organisatsioon osutunud kõige efektiivsemaks riigivõimu teostamise vahendiks.

BÜROKRATISMI TEGEVUSVÄLI

Bürokratismi kui sotsiaalse korra konkreetne vorm tekib kahe jõu kombinatsioonina, kusjuures liikumapanevateks jõududeks on

- **võrdsustav (egalitaarne) poliitika**, millega õigustatakse materiaalse rikkuse ümberjagamist ja varalist võrdsust, et suurendada ühiskonna kui riikliku terviku sotsiaalset kapitali ja jätkusuutlikkust;
- **vabaduse piiramise meetod**, mis lähtub eeldusest, et üksikisikud loovutavad oma vabadused eesthoolduse eest bürokraatlikule organisatsioonile ja seda esindavatele ametnikele.

Konkreetsed bürokratismi vormi ja selle valitsuskultuuri tegevusvälja määrab see, milline vabaduse piiramise meetod ja võrdsuse suurendamise kontseptsioon valitakse.

Võrdsuse suurendamise poliitikad

Joonis 17. Egalitaristlik poliitika süveneb ja inimeste (tarbimis)võrdsus kasvab, kui võrdsuse teljel liigutakse keskpunktist vasakule. Egalitaristliku ühiskonnakorralduse mudelit esindavad vastavalt heaoluriigi poliitika > hoolekanderiigi poliitika > ideoloogilise võrdsustamise poliitika. Autor: P.Tammert.

Bürokratismi vorme eristab võrdsuse telje sektoris tulu ja varade ümberjagamise ulatus.

Heaoluriigi poliitika on kõige pehmem humanistlikust ideoloogiast lähtuv poliitika, mida teostavad [sotsiaaldemokraatlikud](#) parteid. Praktikas realiseeriti see 20. sajandi lõpus mitmetes Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides.

Hoolekandepoliitika on ajalooliselt kõige vanem ning see sündis Inglismaal peale seda, kui kuningas [Henry VIII](#) (1491–1547) likvideeris katoliku kiriku organisatsiooni ja saatis laiali kõik usulise heategevusega tegelenud kloostrid. Tema tütar [Elizabeth I](#) (1533–1603) pidi ühiskonna kriisi lahendamiseks kehtestama seaduse sunniga kogukondadele kohustuse hoolitseda oma hädaliste eest. Töökohustusel põhinevate hoolekandeesutuste võrgustiku rajasid ka [kalvinistliku](#) religiooniga riigid.

Võrdsustamise poliitikat hakkasid juurutama kommunistlikud riigid, kus töölisklassi diktatuuri nime all haarasid võimu parteibürood. Samasugusesse äärmusse jõudsid ka islamiriigid, kus ühiskonda hakkasid valitsema vaimulikud kohtunikud, kes õigusemõistmisel lähtusid sõna-sõnalt pühakirjas öeldust. Samas suunas liiguvad ka täielikku võrdsust nõudvad radikaalsed liikumised (rohelised, feministid jts), mis mõjutavad märkimisväärselt poliitilisi arenguid paljudes Euroopa riikides.

Vabaduse piiramise meetodid

Joonis 18. Bürokratistliku sotsiaalse korra poliitikad sunni tugevnemise järjekorras: fiskaalpoliitika > õiguspoliitika > terroripoliitika. Autor: P.Tammert.

Vabaduse telje osasid eristab [paternalistliku](#) poliitika valdkond, mida kasutatakse üksikisikute vabaduse piiramiseks. Kõige pehmem meetod on [fiskaalpoliitika](#), mida rakendades muudetakse ebasoovitavad asjad ja käitumised täiendava maksukohustuse abil vähem tasuvaks ning soovitatavad tegevused riigieelarveliste dotatsioonidega tulusamaks.

Oluliselt karmim ja seeläbi ka vabadusi piiravam on [õiguspoliitika](#), mille puhul panustatakse seadusandlikele piirangutele, järelvalve tugevdamisele ja karistuste karmistamisele.

Äärmuslikuks vabaduse piiramise meetodiks on hirmu õhutav vägivald, mida rakendab bürokraatiat esindav organisatsioon ([KGB](#), [Gestapo](#), [Stasi](#) jms) oma riigi inimeste vastu suunatud [terrorina](#).

KOLMAS TELG

Joonis 19. Kolmemõõtmelises ühiskonnakäsituses lisandub kahele senisele teljele (võrdsus ja vabadus) veel kolmas telg, vendlus, mis olemuslikult on mittemateriaalne nähtus ning viib inimarengu kui ka ühiskondlike probleemide käsitlemise vaimumaailma tasandile. Vendluse teljel liikuma panevateks emotsioonideks on jumalik (vaimne) armastus ja inimlik (materjalistlik) kurjus. *Autor: P.Tammert.*

MURRANGUTE AEG

Joonis 20. Planeedi atmosfääri temperatuur, CO₂ sisaldus ja tolmuosakeste arv muutuvad perioodiliste tsüklitena, kusjuures tsükli pikkuseks on u 120 000 aastat. Uurimistöö põhineb Antarktika uurimisjaamas Vostokis jää süvapuurimisel saadud andmetel. Kuna atmosfääri temperatuur ja CO₂ sisaldus olid tõusnud sama kõrgele ka 120 000, 240 000 ja 330 000 aastat tagasi, siis on raske uskuda, et ka tookord oli selles süüdi inimtegevus. Seda diagrammi vaadates tekib mõte, et nende perioodiliste muutuste põhjuseid tuleb otsida kosmosest. Ja kui inimesi milleski süüdistada, siis vaid selles, et temperatuur pole langenud nii nagu eelmistel kordadel, vaid on jäänud püsima kõrgele tasemele. Allikas: Wikipedia, Climate change.

Planeedil Maa elav inimkond on jõudnud kristliku ajaarvamise järgi 21. sajandi alguses tõeliselt murrangulisse aega, sest korraga on toimumas palju fundamentaalseid muutusi. Inimeste arv on kasvanud nii suureks, et see on hakanud kahjustama looduse loomulikku arengut (liikide massiline väljasuremine) ning seetõttu on kogu praegust geoloogilist ajastut hakatud nimetama [antropotseeniks](#). Egoismist sündinud tarbimisühiskonda juhivad ahnusest õhutatud inimesed, kes väärtustavad vaid kasumi suurust ja uputavad maailma prügisse. See, kas ka kliima soojenemise on põhjustanud inimtegevus või on antud juhul tegemist mingi suurema tsükliga, mille käigus nii Maa atmosfääri temperatuur, CO₂ sisaldus kui ka tahkete osakeste hulk perioodiliselt muutuvad, pole selge. Viidatud diagrammi vaadates ilmneb, et igale sellisele soojenemisele on järgenud väga kiire jahtumine. Sellest lähtudes võiks inimkonda süüdistada [jäaja](#) alguse edasilükkamises, mitte aga kliima soojenemise põhjustamises. Kuid ka see pole kindel, sest kosmoloogiliste uuringutega on selgunud, et Päikesesüsteem on sisenenud kunagi ammu selles kohas plahvatanud tähest ([supernoovast](#)) mahajäänud tähtedevahelisse pilve ([Local Bubble](#)), mis on täidetud küll väga hõreda kuid ümbritsevast keskkonnast siiski oluliselt soojema gaasiga.

Veelgi suurem oht inimkonnale on aga eluks vajalike ressursside kahanemine ja nende lõppemise oht. [Rooma Klubile](#) aluse pannud raamatus „[Limits of Growth](#)“ („[Kasvu piirid](#)“) kirjeldasid selle autorid inimkonna tulevikustsenaariume. Seda 1972. aastal ilmunud raamatut täpsustati hiljem korduvalt ning selle viimases, 2017. aasta väljaandes esitatud tulevikuprojektsioonid ütlevad, et 2020-ndatel aastatel algavad dramaatilised muutused, mis kestavad sajandi lõpuni ning mille tulemuseks on inimeste arvu dramaatiline kahanemine. Halvemal juhul tähendab see suurte rahvasterännete ja sõdade ajastut, parema juhul aga kuni 80-aastast majanduslikku allakäiku, mis johtub turu kahanemisest. Ja see protsess algab rahasüsteemi kokkuvarisemisest usalduse kadumise tõttu, sest juba 2009. aastal antud hinnangu järgi oli 85% väärtpaberitest katteta. Protsessi võib käivitada majanduskriis, millele paneb aluse kas

Ameerika Ühendriikide ekstravagantse presidendi [Donald Trumpi](#) (s 1946) algatatud kaubandussõda või mõne suure majandusriigi (Itaalia, Ameerika Ühendriikide või Hiina) võlakriis. Murranguliste sündmuste mastaapi võimendab veel ebaõiglane (kapitalistlik) majanduspoliitika, mille tulemina on suurem osa nendest väärtpaberitest koondunud 1% Maa elanikkonna valdusse.

Lisaks sellele oleme me tehnoloogilise arengu, õigemini [neljanda industriaalse revolutsiooni](#) käigus sisenemas sügavasse kultuurikriisi. Selle põhjustab senise tähtkirjal põhineva informatsiooni talletamise ja vahetamise viisi asendumine digitaalsest infotöötlustest välja kasvanud ning piltidel ja kõnel põhineva informatsiooni vahetamise ja salvestamisega. Võrdluseks võib tuua, et analoogne murrang toimus esimesel aastatuhandel eKr, kui [kiilkirjal](#) põhinev [Mesopotaamia](#) kultuur hävis ja selle asemele tõusis [Foiniikia-Kreeka tähtkirjal](#) põhinev informatsiooni talletamise meetod, mida me kasutame tänini. Tookord tähendas üleminek peaaegu 400 aasta pikkust kaost piirkonnas, mis seni oli olnud maailma arengumootoriks ning arenguliselt mahajäänud piirkonnaks on see jäänud tänini. Kas sama võib korduda lääne kultuuriga, kui arengumootoriks tõuseb piltkirjal põhinev idamaine kultuur.

Materialistliku maailmavaate süvenemisest ja seniste, ühel või teisel viisil õiguskorda hoidnud religioonide allakäigust on sündimas veel üks kriis. Suur osa inimkonnast on tänapäeval veendunud, et universum piirdub selle kosmose osaga, mis on moodustunud atomaarsest [mateeriast](#) (tegelikult u 4% universumi massist). Universumi ülejäänud osa (u 21% [tumeainet](#) ja 75% [tume-energiat](#)) on inimkonnale ja selle juhtivatele teadlastele jäänud mõistatuseks.

Eelöeldule lisandub veel [energia jäävuse seadust](#) rikkuv arusaam, et mingit muud (loe: vaimset) maailma pole olemas, et inimese isiksuslik alge ilmub tühjusest ja lahustub peale tema füüsilise keha surma olematusesse. Seega on inimese maine eksistents ainulaadne ja kordumatu sündmus. Kuna materialistlik teadus ei suuda tuvastada atomaarsest maailmast väljapoole jääva universumi ning selle vaimuenergia ja -aine olemust ega seda tõestada, siis on ta asunud selle olemasolu eitama Väites, et inimese maine elu on hindamatu väärtusega ja inimesel endal puudub igasugune õigus otsustada, kui kaua ta sellel planeedil tahab viibida, oleme loonud endale tõelise [põrgu](#), milles on määrav roll surmahirmul (tegelikult toimetulekukindlusel). Materialistlikust maailmanägemusest lähtudes väidavad paternalistliku ideoloogia esindajad, et inimene on neile antud subjekt, millega nad võivad teha mida tahavad, ning et inimesel endal pole õigust nende tahet vastustada. Humanistid (ideoloogia, mis on oma kontseptsioonilt juba materialistlik) on taas veendunud, et kuna inimelu on ülima väärtusega, siis ei ole inimesel endal õigust teha suitsiidi ega nõuda eutanaasiat isegi siis, kui selle materiaalse elu poolt pakutavad võimalused on lõpuni ammendunud. Tänu meditsiini ennastsalgavale tegevusele on meil nüüd järjest kasvav hulk puudega inimesi (kellest paljude käitumine meenutab rohkem liikumisvõimetud taime või vaid emotsioone väljendava looma oma) ja vanureid, kelle hooldamisele kulub üha suurenev osa ühiskonna käsutuses olevatest vahenditest. Nii oleme pannud aluse veel ühele kriisile, mille põhjus on hoolekandeks vajalike ressursside nõudluse kasvu jätkumine, kuid enesega toimetulevad inimesed keelduvad selleks vajalikke ressursse andmast (s.t nad ei ole nõus maksukoormust suurendama ega ka ise palgatöö kõrvalt kaugel asuvate lähedaste heategevuslikku hooldamisse panustama).

Eespool kirjeldatud sotsiaalse korra teooriast lähtudes võib väita, et üks arengutsükkel on täis saanud. See tsükkel algas naturaalmajandusliku kogukonnaga ning arenes spetsialiseerumise kaudu individualismi, elitarismi ja bürokratismi. Spetsialiseerumisest sündinud ja vabas majanduskeskkonnas

arenenud innovatsioon avardas materiaalses elukeskkonnas ennast realiseerinud ühiskonna arengupiire, kuid nüüd tundub, et oleme jõudnud selle maailma piirideni. Siit siis ka küsimus: kuhu edasi?

ÜHISKONNAKÄSITUSE KOLMAS DIMENSIOON

[Buffalo ülikooli](#) füüsik [Dejan Stojkovic](#) ja tema kolleegid püüdsid 2010. aastal modelleerida arvutitel universumi tekke protsessi ning avastasid [ürgveidruse](#), mille järgi meie universumile aluse pannud Suure Paugu järel toimus areng ühemõõtmelises dimensioonis, sirgjoonena. Alles hiljem kasvas sellest välja teine mõõde (tasapind) ning veelgi hiljem kolmas mõõde (meie praegune ruum). Tänu ruumi ekspansiivsele kasvule alanes temperatuur ja algas mateeria moodustumine ning tekkisid gravitatsioonijõud. Lisaks andis mudel huvitava ennustuse – nimelt on meie kolmemõõtmeline ruum paisunud nii suureks, et see põhjustab neljanda mõõtme tekkimise! Buffalo füüsikutest läks veelgi kaugemale Inglise kosmoloog [Stephen Hawking](#) (1942–2018) oma raamatus „[Universum pähklikoores](#)“, milles ta tutvustab lugejaskonnale 11-dimensioonilist (*sic!*) universumit, milles [superstringid](#) moodustavad terveid universeid.

Kirjeldades inimühiskonna arengut sotsiaalse korra ja riikluse arenguvormide põhiselt, võime hoomata mitmedimensioonilist arengut. Materiaalses maailmas (kahedimensioonilises mõõtkavas) käivitas arenguprotsessi spetsialiseerumine ja sellest tulenev võime toota samast lähtematerjali kogusest järjest rohkem ja järjest parema kvaliteediga tooteid. Töövõime kasvu tõttu tekkiv ülejääk ja sellest moodustuv rikkus pani (ja paneb ka tänapäeval) inimesed proovile ja selle käigus ilmnud nende isiksuslikud omadused ja hingesügavusse peitunud olemus.

Käesolev ühiskonnakäsituse eripära peitub selles, et see lähtub inimesest ja tema arengust. Spetsialiseerumine ja sellest väljakasvanud individualiseerumine avasid isiksusliku arengu tee, millel iga isiksuslikule arengutasemele jõudnud inimene pidi valima kas eneseteostuse või enesekehtestamise tee. Kolmandal aastatuhandel eKr algas inimkonna arengus uus järk, mille käigus inimmeel eraldus universumi alateadvusest (kui kasutada [Ken Wilberi](#) raamatus „[Eedenist alates](#)“ esitatud mõtet) ja algas isiksusliku inimese areng. Mitu religiooni nimetab seda eraldumist „pärispatuks“.

Isiksuslikku, egoistliku meelelaadi arengut võime me kõige paremini täheldada laste miniateadvuse arengu käigus ja see kulmineerub nende puberteedieas. Samalaadset arengut võime täheldada ka inimühiskondade arengus eraldumisele järgnenud nelja tuhande aasta pikkusel ajajärgul. Määravat rolli mängisid seejuures esimesena isiksusliku arengutaseme saavutanud inimesed, kes valisid enesekehtestamise ja teiste alistamise tee (panid seeläbi aluse elitaristlikule sotsiaalsele korrale) ning jätsid kasutamata võimaluse anda oma panus ühiskonna kui terviku arendamisse. Seetõttu võiks ühedimensioonilise käsituse puhul nimetada vasakpoolseteks ehk reformistideks kõiki neid inimesi ja ideoloogiaid (kuid vaid oma aja ja koha taustal), mis püüdsid kujundada ühiskonda ümber selliselt, et turumajanduslikus keskkonnas suureneks isiksuslikule arenguteele asunud inimeste eneseteostuse vabadus. Modernistliku riigivormi läbinud ja sotsiaali riigi arengutaseme saavutanud ühiskondade jaoks on kõik oma programmi realiseerinud ideoloogiad (vabariiklased, liberaalid, sotsialistid, kommunistid ning sotsiaaldemokraadid) muutunud konservatiivseteks, sest nad tahavad peatada arenguprotsessi ja viia ühiskonda tagasi sellisesse aega, kui nende ideoloogia oli edumeelne.

Käesoleva teose autor lähtub arusaamast, et inimliku olemise mõtteks on inimese isiksuslik areng ja selle olemise eesmärgiks on kogemused, mida ta omandab innovatiivse tegevuse kaudu. Eespool kirjeldatud kahedimensiooniline käsitlus on selles kontekstis ennast ammendanud, sest puhtalt materialistliku arengu raames pole võimalik näidata enam ühtegi uut sotsiaalset korda, mis aitaks kaasa isiksuslikule arengule, ega sellest tulenevat arenguteed. Seetõttu tuleb senisele mudelile lisada kolmas dimensioon. Kuna areng algas kooperativistliku sotsiaalse korraga ning arenguvektor liigub spiraalselt, siis peaks tsükli täitumisel uus sotsiaalne kord lähtuma kooperativismist ja jätkuma individualismi sektoris, kuid areng peaks nüüd tõusma uuele tasandile ja jätkama seal edasiliikumist.

Vabadus, võrdsus, vendlus

Sõnade kombinatsioon „Liberté, égalité, fraternité“ kinnitati [Suure Prantsuse revolutsiooni](#) ajal 1789. aastal [markii de La Fayette'i](#) (1757–1834) ettepanekul ja [Generaalstaatide](#) (Rahvakogu) otsusega Esimese Vabariigi ametlikuks deviisiks. Algses ettepanekus oli veel neljaski sõna („Vabadus, võrdsus, vendlus või surm“), kuid viimane sõna jäeti lõpuks siiski välja, kuna see tulenes revolutsioonilisest deviisist „Ela vabana või sure“. Kuna [Maximilien de Robespierre'i](#) (1758–1794) valitsus põhjendas oma totaalset terrorit mõttega „Vabaduse vaenlastel pole vabadust“ ja võttis selle poliitika elluviimiseks kasutusele giljotiini, siis suhtub tänapäeva Prantsuse ühiskond äärmiselt valuliselt igasugustesse isiksusliku arengu vabaduse piirangutesse.

Prantsuse 1789. aasta [Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsioonis](#) selgitati vabaduse, võrdsuse ja vendluse sisu järgmiselt.

- **Vabadus** tähendas võimalust teha kõike, mis ei kahjusta teiste inimeste õigusi.
- **Võrdsuse** mõistega vastustati esmajoones valitseva eliidi eesõigusi, eriti aga õigust mitte maksta makse. Võrdsuse põhimõtte sätestas, et seaduse ees on kõik inimesed võrdsed, s.t inimestel on sõltumata nende päritolust ühiskonna ees võrdsed kohustused!
- **Vendluse** mõiste sisu selgitati 1795. aasta III põhiseaduses kodanikuõiguste ja -kohustuste osas järgmiselt: „Ära tee teistele seda, mida sa ei taha ise kogeda, tee teistele jätkuvalt seda head, mida sa tahad sulle osaks saavat.“ Kuna revolutsioonijärgne keisririik ega kuningriik ei tunnistanud seda deviisi, siis said need riigi ametlikeks tunnussõnadeks alles 1880. aastal, peale Prantsuse III Vabariigi väljakuulutamist.

ÜRO poolt 1948. aastal vastu võetud [Inimõiguste ülddeklaratsiooni](#) esimene artikkel ütleb:

*„Kõik inimesed sünnivad vabadena ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt. Neil on mõistus ja südametunnistus ning nende suhtumist üksteisesse peaks kandma **vendluse vaim**.“*

Prantsusmaa eeskujul lisas selle deviisi 1950. aastal oma põhiseadusesse ka India. Neid kolme sõna on kasutanud oma tunnusena ka Taani [Sotsiaaldemokraatlik Partei](#). Suurbritannia [Liberaaldemokraatliku Partei](#) põhikirjas on sätestatud, et selle partei põhiväärtusteks on vabadus, võrdsus ja kogukond („community“), ning need sõnad on trükitud ka iga parteiliikme kaardile. Saksa riigi hümnis sisalduvad juhtsõnad „üksmeel, õiglus ja vabadus“ („Einigkeit und Recht und Freiheit“). Saksa sotsiaaldemokraadid on tõlgendanud seda järgmiselt: „Vabadus on alandavatest sõltuvustest vaba olek ning võimalus õigluse ja solidaarsuse nõudmiste piires vabalt areneda ... Õiglus teeb teoks üksikisiku vabaduse, andes talle ühiskonnas ühesugused õigused ja samaväärsed võimalused ... Solidaarsus väljendab kogemust ja arusaama, et inimestena saame vabade ja võrdsetena üheskoos elada vaid siis, kui tunnetame üksteise

ees vastutust ja aitame üksteist. Solidaarsusel on meie jaoks üldinimlik tähendus, seetõttu ei tohi see riigipiiril otsa saada.“

Paljud ühiskonna arengu üle juurelnud ja inimkonna püsima jäämise pärast südant valutavad filosoofid on väljendanud mõtet, et meie tänapäevases maailmas on need põhimõtted realiseerunud ositi, üksikutes valdkondades. Neid mõtteid sotsiaalse korra teooriaga sidudes võiks need kokku võtta niimoodi.

- Individualistliku turumajanduse esindajad nõuavad ettevõtlus**vabadust**, millele kapitalistliku orientatsiooni esindajad lisavad nõude taotleda vabalt kasumit ja õigust piiramatult rikastuda ... isegi siis, kui see põhineb pettustel ja vägivallal ning hakkab kahjustama terve kogukonna või ühiskonna toimetulekut ja ellujäämist.
- Bürokratlik sotsiaalriik tahab maksu- ja sotsiaalhooldussüsteemi kaudu **võrdsustada** inimeste tulud ning haridussüsteemi kaudu standardiseerida inimeste teadmised, arvestamata inimeste tegelikke võimeid ja huve ning nende individuaalse eneseteostuse vajadust.
- Elitaristliku valitsuskultuuri kandjad nõuavad **vendlust** ja ülistavad kollektivistlikku ühiskonnakorraldust. See tähendaks vertikaalset tööjaotust, s.t ühed teevad tööd, et teised saaksid neid juhtida ja valitseda. Eliit tuleb vabastada maksukohustustest ning õiguslikust vastutusest, sest kui tegutseda avalikest huvidest lähtudes, võib ju ikka minna midagi valesti ja osa ühiskonnast peab seeläbi kannatama, kuigi „taheti vaid head“. Sellise „vendluse“ probleem peitub aga selles, et eliit peab oma eesmärgi saavutamiseks valitsema õigusemõistmist ja see omakorda muudab võimatuks elitaristliku valitsuskultuuri aluseks olevate ebaõigluste majandussuhete tunnustamise ja sellest tuleneva ebaõigluse piiramise. Tulemuseks on, et oma kasuahnusega liiale läinud eliidi esindajad (omad) jäävad kohtus süütuks ning võõrad mõistetakse oma eesõigusi ära kasutades süüdi.

[Antroposoofiale](#) aluse pannud Austria filosoof, sotsiaalreformaator ja esoteerik [Rudolf Steiner](#) (1861–1925) pakkus sellise halastamatu ühiskonnakorralduse asemel oma lahendi, milles

- **vabadus** peaks valitsema vaimusfääris, s.t igaühel on õigus ja vabadus õppida ning areneda nii palju, kui tal selleks on võimeid ja tahet, et seeläbi ennast teostada ja olla ühiskonnale kasulik;
- **võrdsus** peaks valitsema õiguskorras, s.t kõik inimesed on seaduse ees võrdsed, olenemata nende perekondlikust päritolust, sõpruskonnast ja organisatsioonidesse kuuluvusest;
- **vendlus** peaks valitsema majandussfääris, s.t majandustegevuse mõte on inimeste igapäevaste eluliste vajaduste rahuldamine ja ühiskonna kui terviku toimetuleku kindlustamine.

Inimkonna senine ajalugu on selgelt tõestanud, et inimestevahelise vendluse idee juurutamine puhtalt materialistlikul maailmavaatel põhinevas ühiskonnas on praktiliselt võimatu.

Vendluse dimensioon

Materialistlikus maailmas piirdub vendlus verevendlusega, mis lähtub kas sõna otseses mõttes veresugulusest (perekond, hõim), ühises võitluses valatud verest või selle ohverdamist sümboliseerivast rituaalist.

Kuid vendluse fenomeni võib vaadelda ka transtsendentse psühholoogia aspektist, mille sisu võtab eriti hästi kokku Ken Wilber oma raamatus „Eedenist alates“. Algelses, naturaalmajandusliku kogukonna arengufaasis oli inimene osa teadvusliku universumi maagilisest alateadvusest. Enne kui inimesest saab isiksus, peab ta teadvustama ennast iseseisva ja sõltumatu subjektina ning omandama teadmisi sellisel määral, et ta suudaks iseseisvalt eristada head halvast, õppima nägema enda ees avanevaid arenguteid

ning nendest tulenevaid mõjusid, mida need avaldavad nii temale endale kui ka teda ümbritsevale keskkonnale.

Eraldudes maagilisest alateadvusest, alustab isiksuslikule arenguteele asunud inimene pikka ja rasket eneseteostuse teed, mille lõpul saabki temast iseseisev isiksus. Seda protsessi kirjeldab hästi lause: „Vaid noored ja surnud kalad ujuvad allavoolu!“ Isiksuslikule arenguteele asumine tähendab iseseisvat mõtlemist, tavakultuuri ja käibetõdede sobivuse pidevat kontrolli muutuv asukeskkonnas ning valikute tegemist „hea“ ja „halva“ vahel. Isiksus ei taha enam alluda valitsevate autoriteetide tahtele. Ta alustab võitlust, et vabaneda alistavast ülemvõimust, ja taotleb oma asjade üle otsustamisel suveräänsust. Tema tähelepanu keskmesse tõuseb õigluse küsimus.

Iseseisvumise protsess algab tänapäeval puberteedieas, kui noored vastustavad oma vanemate nõudeid ja tahavad ise langetada ennast puudutavaid otsuseid, et eksimustest saadud isiklike kogemuste kaudu õppida tundma tegelikku elu ja selle piire. Alles peale totaalse vastandumise etapi läbimist hakkab inimene otsima mõttekaaslast ja teiste isiksustega koostöötamise võimalusi. See paneb aluse isiksustevahelisele koostööle ja ühistegevusele ning õpetab inimest suhtuma sallivalt teistesse isiksustesse, kuna ta saab teadlikuks nende motivatsioonist. Sellise arenguetapi saavutamisele viitab see, et inimese tähelepanu keskmesse tõusevad armastuse, halastuse ja teiste teenimise küsimused.

Uus etapp isiksusliku arengu teel algab siis, kui inimene teadvustab ennast kui loodud igavest vaimolendit ja hakkab arutlema eksistentsiaalsete küsimuste üle. See avab tee vaimumaailmas valitseva tõe, ilu ja headuse printsiipide mõistmisele. Kogedes ennast jumalikus vaimumaailmas igavese, kuid jätkuvalt areneva isiksusena, tekib inimesel võimalus ületada materiaalse maailma piiratus ja tunnetada isiksuslikku surematust. Tervikisiksuse arengutaseme tunnuseks on see, et ta hakkab nägema meie universumis valitsevat tõe, ilu ja headust. Wilberi kontseptsiooni järgi ühineb harmoonilise isiksuse taseme saavutamisel inimvaim iseseisva olendina universumi üliteadvusega, mis tähendab arengu käigus saadud kogemuste üleandmist enda Loojale.

Teine allikas, mis põhjalikult selgitab materialistlikule teadusele tundmatu universumi olemust ja ülesehitust, on „[Urantia raamat](#)“. Seda on nimetatud viiendaks ilmutuseks, mille vaimse maailma esindajad on inimkonnale annetanud, ja see on kirja pandud aastatel 1924–1942 Ameerika Ühendriikides (autor on jäänud tundmatuks). [Raamat](#) jaguneb neljaks osaks.

1. osa selgitab jumala ja jumalikkuse olemust, kirjeldab keskse ja superuniversumi struktuuri, seal elavate vaimsete olendite ülesandeid ja nende omavahelisi suhteid ning annab ülevaate inimese olemusest.
2. osa kirjeldab materia vorme, annab ülevaate kohaliku universumi tekkeloost ja selle ülesehitusest ning seal elavate vaimsete olendite olemusest ja tegevusest, sh [Luciferi](#) mässu ja egoismi põhjustest.
3. osa kirjeldab planeedi Maa sündi ja esialgset arengut, inimkonna teket ja selle arengut, selgitab abielu institutsiooni sisu ja religiooni arengulugu ning selle ühiskondlikku rolli, vaatleb inimliku reaalsuse tasandeid ja selle vaimseid toimemehhanisme ning selgitab lõpuks inimese ning Looja-Jumala suhet. Selles osas on toodud ka näide ühiskonnakorraldusest ühel teisel planeedil.
4. osa annab väga põhjaliku ülevaate Kristus Miikaeli Jeesuse-missioonist, tema maisest elust ja õpetustest ning nende tagamaadest.

„Urantia raamat“ koosneb 196 kirjast (u 2000 lehekülge, 6,2 miljonit tähemärki) ning iga kirja on selles oma allkirjaga kinnitanud erinevatest vaimse maailma sfääridest pärinevad vaim-olendid. Käesoleva raamatu autorina pean veel lisama, et „Urantia raamatu“ sisu kattub märkimisväärses ulatuses

ja meile teadaoleva universumi osas teadusliku maailmavaate esindajate poolt esitatud uurimistulemustega, kuid lisaks sellele räägib ta veel sellistest aineolekutest ja fenomenidest, mida meie teadusmaailm ei tunne. „Urantia raamatule“ viitamine käesolevas kontekstis on põhjendatud, kuna see osutus ainsaks allikaks, mis annab rahuldava selgituse vendluse mõistele ja armastuse rollile meie maailmas ning selgitab nende mõju inimese arengule.

„Urantia raamat“ kirjeldab **vendlust** kui universaalsesse eksistentsi kuuluvate isiksuslike olendite vaheliste suhete fakti. Looja ning tema poolt loodud isiksuste vendlus kujutab endast osa ja terviku paradoksi. Vendluse olemus muutub inimeste jaoks mõistetavaks alles siis, kui inimene saab teadlikuks vaimsest dimensioonist ning enda isiklikust suhtest Loojaga. „Urantia raamatu“ järgi andis ta inimesele kui loodud arengulisele olendile täieliku eneseteostuse vabaduse, kuid koos sellega tuli ka isiklik moraalne vastutus oma tegude tagajärgede eest. Inimene hoomab vendluse olemust alles siis, kui ta teadvustab vaimumaaolma olemasolu ning tunnustab Looja ja enda vahelist isiklikku suhet. Isiklik ja otsene suhe Loojaga on moraaliolendite universumi reaalsus, sest kõik, kellele on annetatud isiksus, on hõlmatud universaalse isiksuseringluse mõjuvälja. Isiksus palveldab Jumalat esmalt sellepärast, et ta on olemas, siis sellepärast, et tema on meis (salajase järelevaataja ja [mõttekohandaja](#) vahendusel), ning lõpuks sellepärast, et meie oleme temas. Kuna vendlus on universaalne, siis ilmneb see kõigi isiksuste vahelises suhtes, mitte üksnes inimese ja Looja suhtes. Vendlus on terviku reaalsus ning väljendab seetõttu terviku omadusi, erinevalt ennast materiaalse maailmaga piiravate inimeste reaalsusest.

Mitte keegi ei saa vältida seda kasu või kahju, mis tekib suhtest teiste inimestega. Üksikisik naudib heaolu ja kannatab koos tervikuga (perekond, rahvas, riik, planeet Maa, universum). Iga heategu toob kasu kõigile ning iga kuritegu suurendab kõigi kannatusi. Terviku liikumine sõltub selle osade tegevusest. Osa ja terviku arengu kiirus sõltub kosmilisest vendlusest. Keegi ei saa võtta, ise midagi andmata. Isiksusliku arengu teel õpib inimene kõigepealt tervikule lojaalne olema, siis armastama, siis teadvustama oma Loojast tulenevat sünnipära ja sellest tekkivat seost ning alles siis saavutab ta täieliku vabaduse seisundi, mis ilmneb materiaalse oleku piirangute kadumises. Täielikku eneseteostuse vabadust saab inimene nautida alles siis, kui ta on saanud teadlikuks Looja poolt kehtestatud reeglitest, neid tunnustanud ja need omaks võtnud ning kui ta hakkab tegutsema neid järgides.

Loodud olendi surelik teadvus lähtub tegevusest, liigub tähenduseni ja sealt edasi väärtuseni. Looja teadvus lähtub mõtte väärtusest ning kulgeb sõna tähenduse kaudu teo faktini. Kõiksest Loojast saab alguse sünnipära ja sellest tuleneb kõikne – universumi isiksuste vaheline – vendlus.

Armastus

Vendluse telje liikumapanevateks tunneteks on [armastus](#) ja kurjus. Tavapäraseks kõneviisis märgib sõna „armastus“ kahe inimese vahelise kiindumuse suhet. Antiik-Kreeka filosoof Platon eristas kolme armastuse vormi: [eros](#) (erootiline armastus), *filia* (vennalik armastus) ja *agape* (jumalik armastus). Ladinakeelsest sõnast *amō* arenes sõna *amore* (romantiline armastus).

Hiina materialistlikus maailmavaates domineeris [konfutsionalistlik](#) sõna *ren*, mis märkis heatahtlikku armastust, mis keskendus inimsuhetele ning seostus perekonna ja sugukonnaga. Filosoof [Mozi](#) (u 470 – 391 eKr) üritas tuua Hiina kultuuris universaalse armastuse mõistet, millega ta tahtis laiendada seda mõistet kõigile inimestele. Ka iidse Jaapani kultuuris seostus armastuse mõiste põhiliselt

inimsuhetega, eriti aga emaarmastusega. India kultuuris seostus armastus esmajoones seksuaalsuhtega, kuid hiljem laienes see ka sellisele meeleseisundile, mida tekitavad kultuurilised nähtused. Sama võib väita ka islamieelse Pärsia kultuurikeskkonna kohta. Islami maailmanägemuse järgi ühendab armastus kõiki usklikke ning kõikehõlmava armastuse allikaks on jumal [Al-Wudud](#). [Sufistide](#) õpetuse järgi on aga armastus jumalik olemusvorm, mida inimene tunnetab oma südames.

[Algkristlikes](#) õpetustes oli armastus kesksel kohal. Piibli Matteuse ja Markuse [evangeeliumi](#) järgi õpetas Jeesus neile, et Jumalat tuleb armastada kõigest südamest, meelest ja hingest ning et oma lähedasi tuleb armastada sama palju kui iseennast. [Pauluse esimeses kirjas korintlastele](#) rõhutab ta, et

„Armastus on pikameelne, armastus on täis heldust; ta ei ole kade, armastus ei suurustle, ta ei ole iseennast täis; ta ei ole viisakuseta, ta ei otsi omakasu, ta ei ärritu, ta ei pea meeles paha; ta ei rõõmutse ülekohtust, aga ta rõõmutseb ühes tõega; tema vabandab kõike, usub kõike, loodab kõike, sallib kõike! Armastus ei hävi ilmaski! Ent nüüd jääb usk, lootus, armastus, need kolm; aga suurim neist on armastus!“

Kõige põhjalikumalt käsitleb armastuse teemat eespool nimetatud „Urantia raamat“, milles on sõna „armastus“ kasutatud 674 korda. Võrdluseks on sõna „vabadus“ seal kasutatud vaid 259 korda. Selle raamatu järgi tähendab sõna **armastus „soovi teha teistele head“**. Armastus on religiooni olemus ja tõusva kultuuri läte. Kuid religioon, mis taotleb armastust hirmu õhutades, on nagu majandus, mis teenib kaaskondseid kasumit kogudes. „Urantia raamatu“ sõnum 20. sajandi inimestele oli see, et on aeg vabaneda isekast egoismist, mis on seni olnud liikumapanev jõud paljude rahvaste jaoks. Tõsi, sellisele arengule on suuresti kaasa aidanud mõjuvõimsa Luciferi algatusel vaimumaailmas toimunud mäss, mille tõttu planeet Maa ja paljud teised saatusekaaslased isoleeriti jumaliku armastuse allikast.

Eelöeldust hoolimata on igal inimesel vabadus pöörduda oma meeles ja mõttekohandaja vahendusel Looja poole, kes on talle annetanud isiksusliku alge. Materiaalse reaalsusega piiritletud inimese jaoks tähendavad TÕDE, ILU ja HEADUS jumaliku reaalsuse täielikku ilmutust. Järgides universumi alprintsiipe saab iga inimene nautida jumaliku armastuse vilju: intellektuaalset rahulolu, sotsiaalset arengut, kõlbelist rahuldust, vaimset rõõmu ja kosmilist tarkust. **Armastus** selle sõna tõelises tähenduses märgib **tervikisiksuste vastastikust lugupidamist, sõltumata nende olemusest ja arengutasemest**. Tõde on vabastav ilmutus, kuid armastus on suurim vaimureaalsus. Inimliku arengu lõplik eesmärk on inimestevahelise vendluse saavutamine ja jumalikule armastusele avanemine.

Alljärgnevalt mõningad väljavõtted „Urantia raamatu“ algusosa kirjadest.

„Jumal on armastus“, seepärast on alati tema ainsaks isikuliseks hoiakuks universumi asjadesse jumalikku kiindumust väljendav reaktsioon. Isa armastab meid piisavalt tugevasti, et annetada meile oma elu. „Ta laseb oma päikest tõusta kurjade ja heade üle ja laseb vihma sadada õigete ja ülekohtuste peale.“ ... Oma loomult on Jumala armastus isalik kiindumus, seepärast ta mõnikord „karistab meid tõesti selle hea otstarbega, et me saaksime osa tema pühadusest“. Pidage isegi oma ränkade katsumuste ajal meeles, et „kõikides meie kannatustes kannatab tema ühes meiega“. ... Armastuse kogemine on väga suures osas otsene reageerimine tundele, et sind armastatakse. ... Kuid Jumala armastus on arukas ja kaugelenägev vanemlik kiindumus. Jumalik armastus toimib üheskoos jumaliku tarkusega ning Kõikse Isa täiusliku olemuse kõikide teiste lõpmatute joontega. Jumal on armastus, kuid armastus ei ole Jumal. ... Mõnikord tunnen lausa piina, kui pean inimomase sõnalise sümboli armastus abil kirjeldama jumalikku kiindumust, mida taevane Isa tunneb oma universumilaste vastu. Ehkki see termin tähistab tõepoolest inimese kõrgeimat arusaama surelikest austus- ja kiindumussuhetest, märgib ta üsna sageli ka väga paljut inimsuhetes sisalduvat läbinisti

madalat, mille kohta oleks täiesti sobimatu tarvitada ükskõik missugust nendest sõnadest, mida kasutatakse, et tähistada elava Jumala võrreldamatut kiindumust oma universumiolenditesse! ... Kui inimene kaotab silmist isikulise Jumala armastuse, saab jumalariigist pelk headuseriik. Jumaliku olemuse lõpmatule ühtsusele vaatamata iseloomustab kõiki Jumala isiklikke suhteid oma olenditega eeskätt armastus. (Kiri 2:5:1–12)

Õiglane meel viitab sellele, et Jumal on universumi moraaliseaduse läte. Tõde esitleb Jumalat ilmutajana, õpetajana. Armastus aga annab kiindumust ja ihkab seda ka vastu saada, otsides mõistvat osadust — niisugust, nagu on olemas vanema ja lapse vahel. Õiglane meel võib tähistada jumalikku mõtlemist, kuid armastus on isalik suhtumine. Ekslik oletus, nagu ei sobiks Jumala õiglane meel ja taevase Isa omakasupüüdmatu armastus omavahel kokku, eeldas Jumaluse olemusliku ühtsuse puudumist ja viis otseselt lepitusdoktriini väljaarendamisele, mis on nii Jumala ühtsuse kui ka tema vaba tahte filosoofiline solvamine. ... Kui Jumal pöördub isiksusliku maailma poole, leitakse ta olevat armastav isik; vaimsesse maailma pöördudes on ta isikuline armastus; usukogemuses on ta mõlemat. Jumala tahtemaailmast pärinevat tahet tähistab armastus. Jumaliku tahtevabaduse aluseks — aluseks kõiksele suundumusele armastada, osutada armu, näidata üles kannatlikkust ja jagada andeksandmist — on Jumala headus. (Kiri 2:6:5, 9)

Praeguse ajastu religioosne väljakutse on heidetud neile vaimse taibuga ettenägelikele meestele ja naistele, kelle pilk on suunatud tulevikku ning kes mõistavad tungida vaimsete asjade olemusse, kes sõandavad kosmilise tõe, universumi ilu ja jumaliku headuse avardunud ning oivaliseks tervikuks ühendatud kontseptsioonidest luua uue ja kõitva elufilosoofia. Niisugune uus ja õiglane nägemus kõlblusest tõmbab enda poole kõike head inimmees ja kutsub ligi kõike parimat, mis sisaldub inimese hinges. Tõde, ilu ja headus on jumalikud reaalsused ning vastavalt sellele, kuidas inimene vaimse elu astmestikul kõrgemale tõuseb, saavad need lgavikulisuse ülimald tunnuslikud omadused ikka rohkem ja rohkem kooskõlastatuks ja ühendatuks Jumalas, kes on armastus. ... Tõde on seostav, ilu ligitõmbav, headus tasakaalustav. Ja kui need tõelisuse olemusse kuuluvad väärtused kooskõlastuvad isiklikus kogemuses, on tulemuseks ülev armastus, mida reguleerib tarkus ja tasakaalustab ustavus. Kogu universumi hariduse tõeline eesmärk on tõhustada maailmade üksiku lapse kokkukuuluvust tema avarduva kogemuse ulatuslikumate reaalsustega. Inimtasandil on reaalsus piiritletud, kõrgematel ja jumalikel tasanditel lõpmatu ja igavene. (Kiri 2:7:9, 12)

Surelik inimene ei suuda kuidagi aru saada taevase Isa lõpmatusest. Piiritletud meel ei suuda tungida niisuguse absoluutse tõe või fakti tähendusse. Kuid seesama piiritletud inimolend saab tegelikult tunda — kogeda selle sõna otseses tähenduses — niisuguse lõpmatu Isa ARMASTUSE täit ja vähendamata mõju. Sellist armastust saab tõeliselt kogeda, ja kuigi on nõnda, et kogemuse kvalitatiivne laad on piiramatu, piirab selle kogemuse kvantiteeti rangelt inimese vaimse vastuvõtlikkuse võime ja sellega seonduv suutlikkus Isa omalt poolt vastu armastada. Lõpmatute omaduste piiritletud hindamine ületab suuresti loodud-olendi loogiliselt piiratud võimed; see õnnestub ainult tänu tööigale, et surelik inimene on loodud Jumala näo järgi — tema sisimas elab lõpmatuse fragment. Seepärast sisaldubki inimesele kättesaadavaim ja parim võimalus Jumalale ligineda just armastuses ning see võimalus teostub armastuse kaudu, sest Jumal on armastus. Ning kogu selline ainulaadne suhe on kosmosesotsioloogia tegelik kogemus, Looja ja tema loodud-olendi suhe — see on Isa ja lapse vastastikune kiindumus. (Kiri 3:4:6, 7)

Isa soovib, et kõik tema olendid suhtleksid temaga isiklikult. Tal on Paradiisis paik, kus ta võtab vastu kõik need, kelle ellujäämiseseisund ja vaimne olemus seda võimaldavad. Seepärast võtke oma filosoofiasse nüüd ja igaveseks tõdemus: igaühel teie seast ja kõigil meist on võimalik Jumalale läheneda, Isa juurde jõuda — tee on valla, jumaliku armastuse jõud ning jumaliku juhtimise teed ja vahendid teevad ühiseid jõupingutusi, et aidata iga universumi igal seda väärival meelel jõuda Kõikse Isa paradiislikku ligidusse. (Kiri 5:1:8)

Palveldamine toimub palveldamise enda pärast; palves sisaldub isikliku ehk loodud-olendi huvi element — see ongi palveldamise ja palve suur vahe. Tõeline palveldamine on täiesti omakasupüüdmatu ega sisalda mingeid isikliku huvi osiseid, me palveldame Jumalat lihtsalt selle pärast, et peame teda selliseks, nagu peame. Palveldamine ei tähenda millegi palumist või millegi ootamist. Me ei palvelda Isa, sest loodame

sellise harduse eest midagi vastu saada. Me osutame niisugust kiindumust ja kummardame teda sellises palvelduses, sest see on loomulik ja iseeneslik reaktsioon, mis johtub Isa võrratu isiksuse, tema armastusest kantud olemuse ja imetlusväärsete omaduste äratundmisest. (Kiri 5:3:3)

Arenevate religioonide moraal kihutab inimesi Jumala otsinguil tagant, kusjuures motiveerivaks jõuks on hirm. Ilmutuslikud religioonid meelitavad inimesi armastuse Jumalat otsima sellelt pinnalt, et nad ihaldavad saada temasarnaseks. Kuid religioon pole pelk „absoluutse sõltuvuse” ja „ellujäämiskindluse” passiivne tunne, see on elav ja dünaamiline jumalikkuse saavutamise kogemus, mis põhineb inimkonna teenimisel. (Kiri 5:4:1)

Te ei saa oma kaaslasi tõeliselt armastada üksnes tahte abil. Armastus sünnib vaid siis, kui saate oma naabri motiividest ja tunnetest täielikult aru. Tähtis pole mitte niivõrd täna kõiki inimesi armastada, kuivõrd õppida iga päev veel üht inimolendit armastama. Kui te hakkate iga päev või iga nädal veel ühest kaasinimesest aru saama ning kui see on teie võimete piir, siis muudate te kindlasti oma isiksust sotsiaalsemaks ja tõeliselt vaimsemaks. Armastus nakkab ja kui inimlik andumus on arukas ja tark, on armastus vihkamisest haaravam. Ent tõeliselt nakkav on vaid ehtne ja isetu armastus. Kui iga surelik võiks saada tugeva kiindumuse objektiks, täidaks see healoomuline viirus inimkonna tundeküllast emotsioonidevoogu peagi sel määral, et armastus hõlmaks kogu tsivilisatsiooni ja see tähendaks inimestevahelise vendluse teostumist. (Kiri 100:4:6)

Kurjus

Armastuse vastandiks on kurjus. Kristlikus usutunnistuses nimetatakse kurjuseks igasugust tegevust või mõtet, mis on vastuolus selle maailma loonud ja inimesele isiksusliku alge annetanud Jumala tahtega. Baha'i dualistlikus käsituses pole armastust võimalik tunnetada ilma sellele vastanduva kurjuseta. Judaismis ja islamis pole absoluutse kurja mõistet, sest Jumal lõi maailma, ning kõik selle, mida tajutakse halvana, on põhjustanud loodusprotsessid või inimeste ebaseaduslik käitumine või kasutu tegevus. Budism peab kurjuse allikaks egoismi ning sellest lähtuvat iha, viha ja pettekujutlusi. Hinduism lähtub kurjuse hindamisel õigluse kontseptsioonist ja mõistab hukka vaid halvad teod.

Tänapäeval nimetatakse „kurjuseks” teadlikult pahatahtlikku, inimsuhteid ja ühiskonda lõhkuvat käitumist. Kurjuse allikaks on tihti inimesele (tavaliselt lapsepõlves) osaks saanud ebaõiglus ja kannatused, mis õhutavad temas soovi kätte maksta enda piinajatele ja seda vaikides või heakskiiduga pealt vaadanud inimestele. Kuid kurjuse allikaks võib olla ka egoistlik ahnus või võimujanu ja sellest tulenev vajadus rahuldada oma himusid. Kurjuse äärmuslikuks vormiks on teiste sadistlik piinamine ja tapmine.

Kurjus ilmneb inimeses kadeduse, õeluse ja vihana. Pahatahtlik kadedus väljendub soovis, et teist, kadetsejast edukamat inimest tabaksid õnnetused, mis põhjustaksid talle materiaalseid kaotusi ja hingelisi kannatusi. Piibli järgi on kadedus üks seitsmest surmapatust. Sõna „õelus” viitab aktiivsele tegevusele, mille eesmärgiks on intriigide punumine kellegi vastu ning tema hea nime kahjustamine või koguni talle materiaalse kahju tekitamine. Viha sunnib inimest aktiivsele tegevusele, mis väljendub füüsilises kokkupõrkes ja võitluses.

Lisakasu saamise ja enda heaolu suurendamise soovist ajendatud egoistlik käitumismudel on olnud tehnoloogilise ja majandusliku arengu liikumapanevaks jõuks ning see on loonud maailma, mida me nimetame modernseks. Positiivse märgi võib panna teiste inimeste alistamisele suunatud tegevusele, kui selle eesmärgiks on madalal vaimsel arengutasemel olevate (s.t loomalistest instinktides ajendatud), harimatute inimeste tsiviliseerimine ja neile rahumeelse kooselu tava õpetamine. Kui aga egoismist

lähtruva tegevuse eesmärk on teiste töö viljade omastamine ja kui alistava käitumise abil tahetakse rahuldada isiklikke himusid ning nautida enda üleoleku tunnet, siis muutub see kurjuseks.

Alljärgnevalt mõningad sellised väljavõtted „Urantia raamatust“, mis räägivad kurjusest.

*Jumal on õiglase meelega, järelikult on ta ka õiglane. Kõikse Isa õiglust ei saa mõjutada tema loodud-olendite teod ja tegemised, „sest meie Issand Jumal ei ole ebaõiglane, ta ei eelista ühte teisele ega saa teda kingitustega ära osta“. ... Kuid kasutu on saata Jumala poole lapsikuid palveid, et ta muudaks oma muutumatuid korraldusi, nii et saaksime vältida tema tarkade loodusseaduste ja õiglase vaimsete käskude õiglasi tagajärgi! „Ärge eksige — Jumal ei anna ennast pilgata, sest mis inimene iganes külvab, seda ta ka lõikab.“ Tõsi on aga see, et isegi siis, kui pahategude viljade lõikamisel teostub õiglus, leevendab seda jumaliku õiglust alati halastus. Lõpmatu tarkus on too igavene vahekohtunik, kes otsustab, millises vahekorras õiglust ja halastust igal üksikul juhul rakendada. **Jumala valitsuse vastu suunatud pahategude ja tahtliku vastuhaku eest on kõige karmimaks (ja tegelikult vältimatuks) karistuseks oma eksistentsist ilma jäämine** selle valitsuse alamana. Täieliku ja tahtliku patustamise lõpptulemus on häving. Lõppkokkuvõttes on sellised patuga samastunud isikud ennast ise hävitanud, kurjusele andumine muudab nad täiesti olematuks. Seesuguse loodud-olendi tegelik kadumine lükkub aga alati niikauaks edasi, kuni tolles universumis kehtiv õigusemõistmine on lõpule viidud. ... Puhtakujuline kurjus, täielik eksimine, tahtlik patustamine ja lahjendamata pahe tähendavad oma olemuselt automaatselt enesetappu. Niisugused kosmilisele ebareaalsusele viitavad suhtumised võivad universumis püsida vaid armust johtuva sallivuse tõttu, ja püsida ajutiselt: niikaua kuni õiglast kohtuotsust langetavate universumitribunalide õiglust jagavad ja õigust mõistvad mehhanismid astuvad tegevusse. (Kiri 2:3:1–5)*

Vendlus kujutab endast kõikide universaalsesse eksistentsi kuuluvate isiksuste vahelise suhte fakti. Mitte keegi ei saa vältida seda tulu ega neid karistusi, mida võib lõpptulemusena kaasa tuua suhe teistega. Osa saab kasu või kannatab koos tervikuga. Iga üksiku inimese hea pürgimus toob kasu kõikidele ning iga üksiku eksimus või kurjus suurendab kõigi inimeste kannatusi. Tervik liigub samamoodi nagu osagi. Osa edeneb samuti nagu tervik. Osa ja terviku suhtelised kiirused määravad ära selle, kas terviku inerts pidurdab osa või kannab teda edasi kosmilise vendluse hoog. (Kiri 12:7:11)

ARENEVAL inimesel on raske pahe, eksimuse, patu ja kurjuse mõju ning tähendust täielikult mõista. Inimene ei suuda kohe tajuda, et täiuse ja puudulikkuse vastandamises peitub potentsiaalne pahe, et tõe ja vale vastandamine loob segadusseajavaid eksimusi, et vaba valiku jumalik annetamine tekitab lõppkokkuvõttes patu ja õigluse lahknevad maailmad, et järjekindel jumalikkuse poole püüdlemine viib jumalariiki, seevastu selle pidev tagasilükkamine viib kurjuse valda.

Jumalad ei loo pahet ega luba ka pattu ja mässu. Potentsiaalne pahe eksisteerib ajaliselt universumis, kus täiuse tähendustel ja väärtushinnangutel on eri tasandeid. Patt esineb potentsiaalselt kõigis maailmades, kus ebatäiuslikele olenditele on antud võime hea ja kurja vahel valida. Eksimuse võimalus peitub juba tõe ja ebatõe, fakti ja vale vastandlikkuses. Tahtlik kurja valimine on patt; tõe põikpäine tagasilükkamine on eksimus; järjekindel püüdlemine patu ja eksimuse poole on kurjus. (Kiri 54:0:1–2)

Pattu võib käsitleda mitmeti, kuid universumifilosoofia seisukohalt on patt teadlikult kosmilisele reaalsusele vastupaneva isiksuse suhtumine. Viga võib pidada väärarusaamaks või reaalsuse moonutuseks. Pahe on universumireaalsuste osaline teostamine või väärkohandamine. Kuid patt on sihikindel vastuseis jumalikule reaalsusele – vaimse progressi teadlik takistamine –, kurjus aga äratuntud reaalsuse avalik ja järjekindel trotsimine, mis näitab isiksuse koostlagunemist peaaegu kosmilise hullumeelsuse piirini.

(755.1) 67:1.5 Viga tõendab intellekti vähest terasust; pahe tarkuse vähesust; patt otsest vaimuvaesust; kurjus seevastu näitab, et isiksus on kaotanud kontrolli enda üle. (Kiri 67:1:4–5)

Kurjuse esinemine piiritletud maailmas näitab, et iga Jumalaga samastumata indiviidi reaalsus on vaid ajutine. Loodud-olend saab universumites tõeliselt reaalseks alles siis, kui ta end Jumalaga samastab. Piiritletud isiksus ei ole end ise loonud, kuid superuniversumi valikuvabaduses määrab ta ise oma saatuse. (Kiri 118:7:5)

Kurjus on tahtlik, sihi- ja järjekindel üleastumine jumalikust seadusest, Isa tahtest. Isa armastusega loodud isiksuse ellujäämise kava ja Poja halastava päästmishoolekande jätkuva tagasilükkamise mõõt on kurjus. (Kiri 148:4:5)

Aga mu poeg, sa peaksid teadma, et Isa ei vaeva meelega oma lapsi. Inimene toob endale tarbetud vaevad kaela sellega, et keeldub ikka ja jälle jumaliku tahte parematel teedel käimast. Pahes on vaev potentsiaalselt olemas, kuid suure osa sellest on tekitanud patt ja kurjus. Selles maailmas on toimunud palju ebatavalist ja pole sugugi ime, et kannatuste ja vaevade nägemine ajab kõiki mõtlemaid inimesi kimbatusse. Ent ühes võite kindlad olla: Isa ei saada kannatusi meelevaldse karistusena väärtegude eest. Pahest tingitud ebatäiuslikkus ja puudulikkus on loomumased, patu eest saabuv karistus vältimatu, kurjuse hävitavad tagajärjed armunud. Inimene ei tohiks süüdistada Jumalat vaevades, mis tulenevad loomulikult teel elust, mida ta soovib elada. Inimene ei tohiks kaevata ka nende kogemuste üle, mis kuuluvad paratamatult tema ellu selles maailmas. Isa tahe on, et surelik inimene töötaks järjekindlalt ja püsivalt oma maapealse seisundi parandamise heaks. Arukas püüdlikkus võimaldab inimesel paljudest oma maistest õnnetustest jagu saada. (Kiri 148:5:3)

Tahtliku ja teadliku kurjuse takistamiseks ning sellest tekitatud kahju piiramiseks on sootsiumil õigus nõuda tekitatud kahju heastamist. Ja kui kuriteo toimepanija sellest keeldub, siis ei jää sootsiumi liikmetel üle muud kui võtta temalt tegevusvabadus – eraldada ta ühiskonnast –, või kui selleks ei ole piisavalt ressursse, siis ta hukata, s.t saata välja sellest, materiaalsest maailmast. Sama põhimõtet kuulutab ka „Urantia raamat“, milles rõhutatakse, et nendelt inimestelt, kes on teadlikult ja pahatahtlikult töötanud Jumaliku armastuse välistamise nimel ning kes on keeldunud oma tegude kahetsemisest, võetakse peale kohtuotsuse langetamist õigus olemasolule.

PERSONALISM

[Joonis 21](#). Personalistlik sotsiaalne kord väljub kahemõõtmelisest ruumist ja paneb aluse arengule kolmandas, s.t vaimses dimensioonis. Selle arengu liikumapanevaks jõuks on eneseteostuse vajadus ja selle aluseks on vabadusel põhinev demokraatlik ühiskonnakorraldus ning turumajandusest lähtuv majanduskeskkond. Autor: P.Tammert.

ISIKSUSE ARENG

Looma eristab taimest see, et tal on meeleeelundid ja aistingutel põhinevad tunded, mida kasutades loob ta teda ümbritsevast keskkonnast enesele meelepildi. Tänu sellele saab ta tunnetada elukeskkonda, selles peituvaid ohtusid ja võimalusi ning tõmmata oma juured maa seest välja ja hakata iseseisvalt liikuma. Vaid sügavas unes olles langeb loom (ja inimene) taas „taime seisundisse“, mida võiks nimetada piltideta uneks.

Inimest eristab teistest loomadest mõtlemine. Meelemaailmas on mõtte tunnetest vabastatud teadmiskild, mis kannab ümbritsevast reaalsusest saadud informatsiooni. Neid kilde kogudes ja üksteise kõrvale ladudes moodustub meelepilt, mis võimaldab inimesel mõista minevikus toimunud sündmusi ja nendevahelisi seoseid. Mängides meeles läbi erinevaid olukordi, võime kogeda reaalsust ise selles oma füüsilise kehaga osalemata. Veelgi enam, modelleerides toimuvaid protsesse ja liikudes mööda selle alusel tekkivaid arengutsenaariume, võime kujutleda tulevase arengusuundi ning sõnastada ideid, mis hakkavad maailma muutma.

Spetsialiseerumine pani aluse turumajandusele. Turumajanduslik konkurents kiirendas miniteadvuse arengut, suurendas teadmisjahu ning pani aluse teadmiste kogumise ja edastamise tavale. Uuendustest lähtuv tehniline areng suurendas tööviljakust, kuid ühiskonna arengut hakkas kujundama egoism, sest mis mõtet on pingutada ja riskida, kui sellest pole kasu? Inimühiskonna arengus tähendas see Pandora laeka avamist. Sellest paikusid välja [luciferlikud jõud](#), mis ilmsid enesekehtestamise vajadusena.

Esimestel isiksusliku arengu teele asunud ja iseseisva mõtlemisvõime saavutanud inimestel oli vabadus valida, kas rakendada oma võimeid altruistlikult või egoistlikult. Altruistidest kujunesid legendaarsed hõimujuhid, keda rahvas mäletas veel sadu aastaid hiljem. Egoistid alistusid himudele, oma võimeid ära kasutades koondasid nad ustavatest meestest väeüksuse ning vägivalda rakendades hõivasid seni kogukondadele kuulunud varad. Nii tekkisid lääniisandad ning pandi alus klassiühiskonnale ja militaariigile.

Turumajanduslikes ühiskondades jätkus individualistlik areng ning edukad olid sellises keskkonnas need käsitöölised ja kaupmehed, kes oskasid oma asja ajamisel teha koostööd. Tsunftidest arenesid tööjaotusel põhinevad manufaktuurid ning nendest omakorda masinaid kasutavad tehased. Tööstusrevolutsiooni tekitatud vajadused panid aluse üleüldisele haridussüsteemile, millest arenes välja kutse- ja tehnikaülikoolide võrgustik. Tänu iseseisvale ettevõtlusele ja haritusele kasvas isiksusliku arengu teele asunud inimeste hulk. Mida suuremaks kasvas nende inimeste hulk, kes olid kursis ühiskonnas toimuvate protsessidega ja mõistsid neid mõjutavaid tegureid, seda suuremaks kasvas üksikisikut alistavale ühiskonnakorrale osutatav passiivne või aktiivne vastupanu.

Tänapäeval algab isiksuse areng lapsepõlves enda peegelpildi äratundmisega. Sellele järgneva eneseteadvustamise käigus loobub laps kolmandas isikus rääkimisest ja hakkab ennast väljendama minavormis. Järgmine oluline etapp on aja, s.t sõnade „eile“ ja „homme“ ehk mineviku ja tuleviku mõtestamine ning käesoleva ajahetke väärtustamine. Kuid ajalise mõõtme tähendust teadvustatakse alles siis, kui saadakse aru põhjuse-tagajärje seosest seda isiklikult kogedes. Teadmisi ja oskusi omandades satub laps nendest vaimustusse ning tahab neid kõigile demonstreerida. Puberteedi ajal hakkab ta kaitsma enda suveräänsust ja seetõttu tekivad tal teravad vastuolud otsustusõiguse pärast.

Inimene tõuseb isiksuse tasandile alles siis, kui ta suudab selles maailmas iseseisvalt orienteeruda ning saavutab majandusliku sõltumatuse. Selline inimene ei allu tööandjate ega „poliitiliste autoriteetide“ manipulatsioonidele (s.t domineerivate isiksuste avaldatud arvamustele) ega turumajanduse reklaamimaailma ahvatlustele. Iga isiksus on ainulaadne ning ta on võimeline teda ümbritsevat reaalsust ümber kujundama, kusjuures tema teadmiste ja oskuste arengul ei ole piire. Arenguvõimeline minateadvus loob „virtuaalse isiku“, mis valitseb temale kuuluvat vara juriidilise isikuna.

„Urantia raamatu“ järgi taotlevad inimesed esmalt võimu, seejärel hakkavad nad väärtustama suveräänsust ning lõpuks nõudma õiglust. Isiksuse arengutasemele jõudnud mõistavad, et oma võimeid kasutades saavad nad pakkuda kaaskondsetele armastust ja neid teenida, s.t teistele head tehes kindlustada ka enda heaolu. Ning vaimsesse maailma jõudnud tervikisiksused näevad Universumi aluseks olevat TÕDE, ILU ja HEADUST. (0:1:17)

PERSONALISMI MÕISTE

Sõna „[personalism](#)“ viitab idealistlikule filosoofilisele õpetusele, mis kirjeldab ühelt poolt Jumala kui maailma looja unikaalsust ja teiselt poolt isiksusliku inimese erilisust, mis ilmneb eriti selgelt, kui võrrelda teda loomadega. Selle õpetuse keskmes on isiksusliku eneseteadvustamise protsess, mis toimub inimmees inimese eneseteostuse käigus saadud kogemuste läbitöötamisel. Õpetuse lähteideeks on järgmised arusaamad:

- iga isiksus on unikaalne,
- vaid isiksustel on olemas vaba tahe,
- ainult isiksus on tõeline inimene.

Personalismi filosoofilisele koolkonnale on oma mõttearendustega aluse pannud Vene religiooni- ja poliitikafilosoof [Nikolai Aleksandrovitš Berdjajev](#) (1874–1948) ning Prantsuse teoloog ja esseist [Emmanuel Mounier](#) (1905–1950). Selle mõttesuuna arendamisel on kujunenud mitu koolkonda.

- [Berkley ülikooli](#) moraalifilosoofi [George Holmes Howisoni](#) (1834–1916) uurimuste alusel kujunes California koolkond.
- Bostoni koolkonnale pani aluse sealse ülikooli filosoof ja teoloog [Borden Parker Bowne](#) (1847–1910), keda esitati üheksal korral Nobeli kirjanduspreemia kandidaadiks.
- Katoliiklikule koolkonnale pani aluse Poola filosoof [Karol Wojtyła](#) (1920–2005) oma teosega „[Love and Responsibility](#)“ („Armastus ja vastutus“). Temast sai hiljem paavst Johannes Paulus II.

Personalismi kui sotsiaalse korra teke algab siis, kui arenenud isiksuse tasemele jõudnud inimeste hulk saavutab ühiskonnas sellise määra (u 20%), et nad ei saa enam ennast teostada teisi alistades ja neid ära kasutades. Kui isiksused on enda vabaduse säilitamiseks sunnitud tunnustama teiste isiksuste eneseteostuse vabadust, peavad nad alustama läbirääkimisi ning rakendama demokraatliku otsustamise põhimõtteid. Sellega algabki personalistliku korra areng.

PERSONALISMI TEGEVUSVÄLI

Nagu eespool juba nimetatud, siseneb isiksustel põhinev ühiskond oma arenguga kolmandasse – vaimse vendluse – dimensiooni, kuid tema teised küljed jäävad endiselt materiaalsesse maailma. Seetõttu kujundavad personalistlikku korda kolm jõudu.

- Vabaduse teljel paikneb selle sotsiaalse korra tegevusväli vaba eneseteostuse poolel.
- Võrdsuse teljel peaks praegu enamikus riikides domineerivast olukorrast lähtudes toimuma nihe paremalt vasakule. Kooperativismi sektoris tähendab see üleminekut esindusdemokraatialt delegeerivale- ning hiljem otsedemokraatialle ning individualismi sektoris kapitalistlikult mudelilt sotsiaalse turumajanduse mudelile.
- Vendluse teljel tähendab see kurjuse elimineerimist, jumaliku kõikehõlmava armastuse idee tunnustamist ja selle järgimist ning selle poolt pakutavate hüvede vastuvõtmist.

Personalistliku sotsiaalse korra arengu tunnused on järgmised:

- minateadvuse omandanud ja arenenud isiksuse tasemele jõudnud inimesed eralduvad paternalistlikku eestkostet pakkuvatest organisatsioonidest ja lahkuvad neid valitsevate isikute mõjuvõimu alt;
- riik tunnustab üksikisiku eneseteostuse vabadust ja sellest tulenevalt läheb vastutus üksikisiku toimetuleku, tegevuse ja selle tagajärgede eest valitsuselt üle üksikisikule;
- ühiskond jaguneb isiksusliku arengu tasemele jõudnud inimesteks ja nendeks, kes ei ole seda saavutanud, viimased jäävad valitsusvõimu teostavate organisatsioonide eestkoste alla.

Arenenud isiksuse tasemele jõudnud inimesed loobuvad palgatööst, loovad oma ettevõtte, tegutsevad vabade ettevõtjatena ([*freelancer*](#)) või töötavad partnerluse põhimõttel ühisomanduses olevates ettevõtetes. Kuna sellised kasumit taotlevad äriühingud, mis maksavad tööjõu eest vaid miinimumtasu, ei leia uues majanduskeskkonnas enam palgatöölisi, siis asendatakse neis lihttöö tegijad robotitega.

Modernsetes riikides võib muutus toimuda suhteliselt rahulikult, loomuliku arengu käigus. Kuid uuele sotsiaalsele korrale ülemineku eelduseks on riigi põhiseadusliku õigussüsteemi ja halduskorralduse, samuti rahandussüsteemi põhjalik uuendamine. Viimase muutmine osutub tõenäoliselt väga raskeks, et mitte öelda võimatuks, sest valitsevast süsteemist isikliku kasu saajad ei loobu sellest vabatahtlikult.

Väikese bürokraatliku ladviku poolt valitsetavates sotsiaalriikides toimub üleminek ühiskonnas tekkiva kataklüsmina, millele paneb aluse seni riigi abirahast elatunud inimeste mäss. Rahutuste põhjuseks on ümberjagatavate varade lõppemine. Need valitsejad, kes ei taha oma ülemvõimust

loobuda, peavad olema valmis „Araabia kevade“ taolisteks ülestõusudeks ja põhirahvusest eristuvate vähemusrühvuste iseseisvumispürgimusteks, nagu see on ilmnunud näiteks katalaanide iseseisvusvõitluses. Ja kui valitsejad on valmis senise valitsuskorra säilitamise nimel rakendama vägivalda, siis kasvavad rahutused kodusõjaks ja ühiskond langeb lõpuks tagasi militaariigi vormi.

Rahumeelne üleminek uuele sotsiaalsele korrale saab toimuda vaid siis, kui isiksuslike inimeste osakaal on ühiskonnas ületanud kriitilise piiri ning kui nad suudavad tänu omavahelisele koostööle maandada vanast elukorraldusest kinni hoidvate konservatiivide ühiskonda lõhestava mõju.

Areng kooperativistlikus sektoris

Joonis 22. Personalistlik sotsiaalne kord peab eemalduma esindusdemokraatiast ning üle minema delegeerivaks demokraatiaks, mis pakub kõigile isiksustele võimaluse otsustusprotsessis kaasa rääkida (kui teema neid puudutab) ja jätab ülejäänud inimestele võimaluse toetada mingit huvigruppi rahaliselt, juhul kui need inimesed leiavad, et see suunab poliitikat neile sobivas suunas. Otsedemokraatiale üleminek eeldab, et kõik inimesed on jõudnud arenenud isiksuse tasemele ning neil on piisavalt vaba aega ja vaimset võimekust, et jälgida ühiskonnateemalisi arutelusid ja sõnastada mingis arutelu all olevas küsimuses oma arusaam. Autor: P.Tammert.

Võrdsuse teljel eeldab üleminek personalistlikule sotsiaalsele korrale altruistliku mõttelaadi tugevnemist. Ühiskonnakorralduses tähendab see, et õiguskorda sätestavas otsustusprotsessis **suureneb kodanike osalus**.

Sotsiaalse olendina sõltub iga üksiku inimese toimetulek ühiskonnast ja selle korraldusest. Territoriaaliigi vormi valinud rahvad loovad oma õiguskorra, mis lähtub nende elukeskkonnast ja ajalookogemustest tulenevast tavakultuurist, maailmanägemusest või religioonist ning see vormistatakse valitseva rahva keeles. Sellega luuakse keskkond, mis määrab iga üksikisiku õigused ja kohustused ning tema võimalused tagada enda ja oma lähedaste toimetulek ning suurendada nende heaolu. Kõik territoriaaliigid konkureerivad omavahel ettevõtlike ja kapitali valitsevate inimeste pärast, sest rikkuse allikas on ainult ja üksnes inimeste töö ning selle viljad. Riigi arengu määrab see, kuidas need viljad protsessis osalejate vahel jagunevad, sest eneseteostuse vabadust väärtustavad inimesed on valmis ennast pingutama ja loovalt tegutsema vaid siis, kui nad saavad sellest isiklikult kasu.

Esindusdemokraatias loovutavad inimesed otsustusõiguse enda poolt valitud esindajatele. Sisuliselt põhineb see demokraatia mudel keskaegse feodaalühiskonna traditsioonidel, sest võidavad need, kellel on rohkem mõtlemisvõimet, kuid sõnakuulelikke hääletajaid (dresseeritud võitlejaid). Võitjad valitakse esindusorganisse, kuid parimad neist tahavad enesele oma kuningriiki, mida suveräänina valitseda! Kasutades ära saadud volitust, võtavad nad endale täitevvõimu teostava ministri ametikoha ning suunavad poliitikat mõjuvõimsate kapitaliomanike huvidest lähtudes ja muudavad seadusandliku institutsiooni kummitempliks. Kuid arenenud isiksuse tasemele jõudnud inimesed tahavad ise osaleda õiguskorda ja avalikku ruumi sätestavate seadusandlike eelnõude sisu kujundamises, ja kui nende osakaal ühiskonnas kasvab, siis satub see demokraatia mudel kriisi.

Sobivaks lahendiks võiks olla **otsedemokraatia**, kuid see eeldab iga ühiskonnaliikme pidevat ning aktiivset osalemist aruteludes ja otsustusprotsessides. See eeldab omakorda, et inimesed on jõudnud arenenud isiksuse tasemele ning neil on protsessis osalemiseks piisavalt aega ja vaimujõudu. Kui aga

suurem osa ühiskonnast on hõivatud oma igapäevase toimetuleku probleemidega ning ei ole oma harimatuse tõttu võimeline nägema arutelu objektiks oleva otsuse tagajärgi või pole neil inimestel vaesusest tuleneva ajapuuduse tõttu selleks piisavalt ressursi, siis ei toimi otsedemokraatia isegi sel juhul, kui hääletustel osalemine muudetakse sunduslikuks ja nendest kõrvalehoidjaid hakatakse karistama.

Avaliku huvi tuvastamiseks ja selle õiguslikuks sätestamiseks sobib niisuguses ühiskonnas, mille liikmete mõtlemisvõime ja valmidus otsustusprotsessis osaleda kasvab, **delegeeriva demokraatia** mudel. Selle mudeli eelduseks on, et inimesed jagunevad huvigruppideks ning iga selline huvigrupp valib enda hulgast seadusandlikusse institutsiooni võrdse hulga esindajaid. Huvigrupi moodustumise aluseks võib olla ühine huvi, maailmavaade, ideoloogia vms, mis ühendab inimesi ja võimendab nende soovi tegutseda koos.

Kohalikul tasandil seostub ühishuvi territoriaalse elu korraldusega, s.t turvalise elukeskkonna, infrastruktuuri olemasolu ja sotsiaalsete teenuste kättesaadavusega. Iga territoriaalne ühendus valib enda hulgast (ühest valimisringkonnast) kaks esindajat (kes kontrollivad vastastikku teineteist) kohaliku omavalitsuse volikokku, mis peaks olema nii suur (60–100 inimest), et korruptiivsed grupihuvid ei pääseks võimule. Eesti oludes oleks sobivaks omavalitsuse suuruseks maakond, mis oleks jaotatud võrdset arvu inimesi hõlmavateks ringkondadeks (külakogukonnad on Eesti oludes liiga väikesed).

Kuna ühe valimisringkonna puhul on valijate kogum teada, siis on neil õigus kutsuda oma esindaja juhul, kui tema tegevus valijaid enam ei rahulda, igal ajahetkel tagasi. See sunnib kogukonna esindajaid oma valijatega aktiivselt suhtlema (internetifoorumi vormis oleks seda lihtne korraldada), et tuvastada kogukonna ühine arvamus ning vajaduse korral saada volitus, mis tugevdab veelgi esindaja läbirääkimispositsiooni. Kui lahend on kogukonna jaoks ebasoodus, siis peab esindaja oma valijatele selgitama, miks on langetatud just selline otsus. Selline tegevuspõhimõte hariks valijaid, maandaks otsustusprotsessis tekkivad pinged rohujuure tasandil, suurendaks otsuste ratsionaalsust ning sünnitaks täiesti uut tüüpi rahvaesindaja, kes oskaks (ja tahaks) mõista oma valijate vajadusi ning suhtuks nendesse empaatiaga.

Riigi tasandil moodustuksid huvigrupid ilmselt majandushuvide alusel, elukutsete kaupa. See tähendaks, et tekiks õpetajate, meditsiinitöötajate, ettevõtjate, ametnike jt esindusorganisatsioonid, mida tuleks nimetada valitsusvälisteks organisatsioonideks (VVO, NGO – *non-governmental organization*), mitte MTÜ-deks. Iga selline huvigrupp saaks Riigikokku saata nii mitu inimest, kui palju on erialakomisjone. Soovijate arvu piiramiseks võiks kehtestada korra, et iga VVO peab ise maksma oma esindajatele õiglast töötasu ja katma organisatsiooni halduskulud. Selleks sobiv tulubaas tekiks, kui iga maksumaksja määraks oma tulumaksudeklaratsioonis, millisele VVO-le ta annetab 1% tema poolt tasutud tulumaksust. Riigikokku saaksid sellisel juhul saata oma esindajaid vaid need VVO-d, mis suudavad annetustest saada niisuguse summa, millega katta eespool nimetatud kulud.

Selline valitsuskorraldus tagaks valijatele võimaluse – kuid mitte kohustuse – osaleda aktiivselt aruteludes ning mõjutada otsustusprotsessi. Kui valijaid ei rahulda oma esindaja tegevuse tulemus, siis on neil õigus kutsuda oma esindaja igal ajal tagasi. Ja kui VVO kui terviku tegevus üksikut maksumaksjat ei rahulda või tema huvid muutuvad, siis on tal õigus suunata 1% oma tulumaksust mõnele teisele VVO-le. Nii tekib tõhus tagasisidesüsteem ja valijatele jäävad mõjutusvahendid, mille kaudu nad saavad oma elukeskkonna kujundamisel pidevalt osaleda. Valijate enda tegevuse tulemuslikkus aga sõltub nende

veenmis- ja koostöövõimest. Kui määrata valitud esindajate tööperioodiks kuni 7 aastat, sest seitsme aasta jooksul ammenduvad iga inimese uuenduslikud mõtted, siis välistaks see ühtlasi elukutseliste poliitikute, või mis veel hullem, uue valitseva eliidi tekkimise.

Koos otsustusprotsessiga tuleks muuta ka riigi valitsemise korda ning kehtestada [Charles de Montesquieu](#) (1689-1755) sõnastatud [võimude lahususe](#) nõue. See tähendaks, et rahva poolt valitud esindajad jääksid tegutsema seadusandlikusse [institutsiooni](#) ning neil ei oleks õigust minna teostama täitevvõimu. Kohtuvõim muutuks aga sõltumatuks ja ennast ise kohtulõivude kaudu rahastavaks institutsiooniks. Seadusandliku institutsiooni ülesandeks jääks õiguskorra kehtestamine, poliitiliste eesmärkide sõnastamine, eelarve koostamine ja selle haldamine (s.t rahandusministeerium peaks olema parlamendi haldusalas). Haldusvõimu peaksid teostama elukutselised spetsialistid, kellele antaks avalikust huvist lähtuvate probleemide lahendamiseks ülesanne (määratledes täpselt selle tulemuse, mille nad peavad saavutama) ja selle teostamiseks vajalik raha. Ka riigieelarvest palka saavate ametnike üle järelevalvet teostavad organisatsioonid peaksid olema allutatud seadusandlikule institutsioonile.

Vabaduse telje mõõtkavas domineerib tänapäeva demokraatlikus otsustusprotsessis **enamusdemokraatia**, mille tegevusloogika põhineb maailmavaatelisel vastandumisel ja ideoloogilisel võitlusel. Iga partei püüab konkureeriva erakonna tegevust piirata või koguni tekitada olukorda, kus selle tegevus lõpeks. Kui ühiskonna põhiosa ei saa vähese harituse tõttu millestki aru, siis peavad hääletusprotsessis võitu taotlevad poliitikud pakkuma oma valijatele lihtsaid ja kõitvaid lubadusi (järgides stiili „vähendame maksukoormust ja suurendame riigieelarvest toetusi ...“), mida aga tegelikkuses pole kunagi võimalik täita. Kui sellises demokraatia mudelis tekivad selgelt eristuvad (ideoloogilised) huvigrupid ja ühiskond polariseerub vastanduvateks osadeks, siis muutub olukord keeruliseks. Kui neid osi jääb järele kaks ja nende suurus võrdsustub, siis saabub ühiskonnas kriis ning süveneb kodusõja puhkemise oht. See omakorda kahjustab kogu ühiskonna heaolu ning hävitab territoriaalriigi globaalse konkureerimise võime.

Kuna delegeeriv demokraatia lähtub huvigruppidest, siis ei saa see tegutseda enamusdemokraatia põhimõttel. Mõelgem näiteks, mis juhtuks, kui õpetajad või ametnikud arste ahistades võtaksid neilt kõik tegevuseks vajalikud vahendid või kui arstid võtaksid vahendid põllumeestelt. Kuna sellised otsused kahjustaksid otsuse langetajaid endid, jättes nad ilma arstiabi või toiduta, siis peavad protsessis osalejad üle minema **leppedemokraatia** põhimõttele, alustama pikka läbirääkimisprotsessi (mõnikord nimetatakse seda pahatahtlikult lehmakauplemiseks) ja otsima kompromissi, mis rahuldaks kõiki osapooli. Selles protsessis kaotavad kõik, kuid nii vähe, et see ei kahjusta nende toimetulekut ja pakub võimalust üheskoos edasi tegutseda.

Konsensusdemokraatiani jõuab ühiskond alles siis, kui enamik ühiskonna liikmeid (vähemalt 80–90%) on jõudnud arenenud isiksuse tasemele. See tähendab, et inimesed ei vaja enam tööandjaid, kes ütleksid, mida nad toimetulekuks vajaliku raha saamise eest peavad tegema, ega selliste ametnike paternalistlikku hooldust, kes sätestavad keelatud tegevuste nimekirja ja karistavad seda eiravaid inimesi. Selline patsifistlik (rahuarmastav) ühiskonnakorraldus saab tekkida vaid globaalses ulatuses, sest nii kaua, kuni mõni rahvas või riigijuht unistab teise rahva valduses oleva loodusvara või teiste inimeste toodetud tööviljade omandamisest, pole konsensusdemokraatia põhimõttele üleminek võimalik.

Kokkuvõtteks. Kui territoriaalriigi valitsemine viia üle delegeeriva leppedemokraatia ja võimude täieliku lahususe põhimõttele, siis paneks see aluse järgmistele positiivsetele muutustele:

- esindus- ja enamusdemokraatiast loobumine teeks lõpu parteide „feodaalarmee“ tegevusloogikale ning avaks tee ühiskonna heaolu suurendamisele;
- kaoks vajadus kulutada hiiglaslikke rahasummasid valimiskampaaniatele ja avaliku arvamuse uurimisele;
- juhul kui täitevvõim kaotaks seadusloome õiguse ning parteijuhid ei saaks enam ministri ametikohal olles seadusandliku organi liikmetega manipuleerida (kummitempli fenomen), siis kahaneksid poliitilise korruptsiooni võimalused järsult;
- poliitikast kaoks populismi baas, s.t kandidaatide vajadus anda riigieelarve eraldistest elatuvate valijate hulgale häälte saamiseks selliseid lubadusi, mida tegelikkuses pole võimalik täita;
- kaoks võimalus ühiskonda lõhestada ning maailmavaateliselt polariseerunud ühiskonnaga manipuleerida;
- paraneksid eneseteostuse võimalused nendel, kes on erialaselt kompetentsed, ja väheneksid nendel, kes suudavad ausa näoga rahvale valetada;
- väheneks uue päriliku eliidi tekke oht.

Meenutades siinkohal „targa parve“ fenomeni, võiks delegeerival demokraatial põhinev ühiskonnakorraldus pakkuda sootsiumile paremaid jätkusuutliku arengu võimalusi. Demokraatlikku valitsuskorraldust edendaks veelgi **sotsiokraatia** nime all tunduks saanud otsustusprotsess, mille puhul esmalt tuvastatakse probleem ja alles siis hakatakse sellele lahendusi otsima. Kui lahendus on olemas, siis viiakse see ellu, ja kui tekib mitu konkureerivat lahendust, siis hääletatakse ja võidab see lahendus, mis saab enim hääli. Vastuhääletus on välistatud, sest see lõhestaks kogukonda ja pakuks pahatahtlikku võimalust takistada muudatuste läbiviimist.

Areng individualistlikus sektoris

Joonis 23. Personalistlikule sotsiaalsele korrale ülemineku vältimatu eeldus on, et inimesed suudavad ohjeldada eneses egoistlikku kasuahnust. Personalismi arengutee alguses peab ühiskond rakendama sotsiaalse turumajanduse mudelit, et pakkuda igaühele, kes tahab areneda ja kes on valmis selle nimel pingutama, maksimaalseid eneseteostuse võimalusi (s.t võimalust õppida, elada tervislikult ja saada enda majandustegevusest kasu). Vabaturumajanduse mudelit saab rakendada alles siis, kui isiksuslike inimeste määr ühiskonnas on ületanud 50% piiri. Autor: P.Tammert.

Võrdsuse teljel eeldab personalistlikule sotsiaalsele korrale üleminek egoistlike ajendite nõrgenemist majandustegevuses. Meenutagem siinkohal, et turumajandus lähtub spetsialiseerumisest ja põhineb vahetustehingul, mille eesmärgiks on tulu saamine. Kui müüjale laekunud tulud ei kata tema tegevuskulusid, siis kaotab ta oma vabaduse aluseks oleva vara (eraomandi) ning muutub kellegi sõltlaseks või orjaks. Seejuures ei ole vahet, kas see juhtub kellegi kasuahnusest põhjustatud pettuse tõttu või altruistlikust soovist teisi aidata.

Egoismist lähtuva **kapitalistliku majandusmudeli** järgija hindab vaid kasumi suurust ning ta ei huvitu selle saamisest tehtud tehingute olemusest ega nende tagajärgedest. Igapäevases elus tähendab see, et tehingud toimuvad kapitaliomaniku huvidest lähtudes ja ebaõiglastel alustel, tegevuskeskkonda kahjustades. Sellises olukorras koonduvad tulu ja vara üha kitsama ringi isikute valdusse ning kasvavad kapitali haldavate isikute võimalused turuga manipuleerida. See omakorda tähendab, et üha suurem osa inimestest muutub oma tööandjate või kapitali laenajate sõltlasteks. Kui ebavõrdsed turusuhted ja

kapitali jaotus kinnistuvad, siis põhjustab see ühiskonna kihistumise ja avab tee turumajandusliku korra kaotamisele.

Nagu [John Locke](#) juba 17. sajandil märkis, on turumajanduse liikuma panevaks jõuks õigus ise otsustada ja ise oma töö vilju eraomandusena nautida. See on võimalik vaid siis, kui igale turuosalisele on tagatud võrdne võimalus hankida turult majandustegevuseks vajalikke vahendeid ning müüa seal oma töö vilju. Kuna aga alati leidub inimesi, kes tahavad tulu ümber jagada ja võtta teistelt ära neile kuuluvat vara, siis tuleb turumajanduslike vabaduste kaitsmiseks rakendada riiklikku sunnivõimu ja hoida ära pahatahtlikud katsed piirata turu vabadusi.

Vabaturu majandusmudel pakub igaühele maksimaalset eneseteostuse võimalust, kuid see, kuivõrd iga inimene suudab (ja tahab) olemasolevaid võimalusi kasutada, jääb tema enda otsustada. Ning kuna inimeste päritolust tulenevad võimed ja tahtejõust tulenev suutlikkus on suuresti erinevad, siis on nende tegevuse tulemuslikkus väga erinev. Kuid selles majandusmudelis ei saa võitjad, erinevalt kapitalistlikust turumajandusest, jääda kunagi puhkama ega omandatud rikkuse pakutavaid hüvesid nautima, sest turumajanduslikud protsessid jätkuvad. Uued tehnilised leiutised ja tehnoloogiad loovad uusi võimalusi ning need, kes jäävad vanast kinni hoidma, võivad kaotada kõik, mis neil on.

Kõige altruistlikum on **sotsiaalse turumajanduse mudel**, mis väärtustab ettevõtte või riigi turumajanduslikus keskkonnas konkureerimise võime edendamisel esmajoones kogukonna kui terviku või seda esindava riigi majandusedu ja seab selle jätkusuutlikkuse kindlustamise vajaduse kõrgemale üksikisikute võrdsest õigusest tarbida. See tähendab, et avalikku huvi esindavatel ametnikel pole mitte üksnes õigus piirata üksikisikute tegevusvabadust, juhul kui nad ohustavad oma tegevusega ühiskondlikku korda või kahjustavad elukeskkonda, vaid ka nende teenitud tulu ümber jagada, kasutades selleks maksu- ja eelarvesüsteemi võimalusi. Pakkudes soovijatele võimetekohast haridust ja maksimeerides nende eneseteostuse võimalusi, tugevdab ühiskond pidevalt oma konkurentsivõimet ja parandab oma liikmete toimetulekuvõimalusi. Need aga, kes ei suuda midagi õppida ja ei taha midagi teha, jäävad ametnike eestkoste alla, s.t neile pakutakse minimaalseid toimetulekuvõimalusi piiratud tegevusvabaduse oludes.

Vabaduse telje mõõtkavas kujundavad turumajanduslikku keskkonda kolm vabaduse kontseptsiooni ja neid esindavad ideoloogiad.

Negatiivse vabaduse kontseptsioon eitab eliiti esindavate ametnike õigust piirata ettevõtjate tegevusvabadust ja sekkuda majandusprotsessidesse. Sotsiaalse turumajanduse mudeli puhul tähendab see maksusüsteemi kaudu vahendite kogumist ja riigieelarvesse laekunud vahendeid kasutades turvalise ja tervisliku elukeskkonna loomist ning abirahade jagamist neile, kes tahavad ennast arendada ja suudavad seeläbi ühiskonnale midagi vastu pakkuda.

Vabaturumajanduse mudelis laieneb üksteise huve arvestav tegevus globaalsele tasandile, kuid samal ajal tugevneb riikidevaheline konkurents. Kapitalistliku turumajanduse mudelis tahetakse maksimeerida omakasu ja seetõttu algab olelusvõitlus, milles jäävad ellu vaid kõige tugevamad ja alatumad.

Positiivse vabaduse kontseptsioonist lähtuv maailmavaade tunnustab riigi huve esindavate ametnike õigust sekkuda majandusprotsessidesse. Sotsiaalse turumajanduse mudelis tähendab see, et ettevõtlikud inimesed teevad vastastikku kasulikku koostööd, nõuavad kõigilt turuvabaduse põhimõtete

järgimist ning piiravad tehingute tegemist selliste isikutega, kes kahjustavad oma tegevusega äripartnerite toimetulekut.

Vabaturumajanduse mudeli puhul piirdub ametnike tegevus õigusruumi kujundamisega ning nende sanktsioneerimisega, kes on oma tegevusega rikkunud turuvabadust või kahjustanud teiste inimeste vara või toimetulekut ning seeläbi ka kogu ühiskonna konkurentsivõimet. Kapitalistliku turumajanduse mudelis ametnikud korrumpeeruvad ja hakkavad tegema koostööd kapitali omanikega omakasust lähtudes. Sellisele arengule loob aluse ühiskonna häälestus ja ametnike töötasu väiksus.

Individualistliku vabaduse kontseptsioon lähtub anarhistlikust maailmavaatest ja järgib patsifistlikku käitumismudelit. Sotsiaalse turumajanduse keskkonnas põhineb see üksikisikute vabatahtlikul koostööl. See võib toimuda eraettevõtjate ühistegevusena (*co-operative*), mille eesmärgiks on parandada enda positsiooni turumajanduslikus konkurentsivõimes, või töövõtjate sündikaadina, mille puhul ettevõtte töötajad organiseeruvad ja haldavad suurettevõtte majandustegevust ühiselt (näiteks Suurbritannias John Lewis Partnership, mis on oma 51 kaubamaja ja Waitrose'i kaubandusketiga suuruselt riigi teine jaekaubanduskett). Vabaturumajanduse mudeli puhul on jätkusuutliku arengukeskkonna säilitamine väga raske, sest kui selles osalejad keskenduvad vaid materiaalsele eneseteostusele, siis ühiskond polariseerub ning keskendub oma egoistlike huvide teenimisele. Kuna kapitalistliku turumajanduse mudelis sama protsess veelgi süveneb, siis võivad varade totaalne kontsentreerumine ja korrastava riigivõimu nõrkus (korrumpeeritus) panna aluse ühiskonnas tekkivatele rahutustele ja vägivaldla levikule.

Kokkuvõtteks. Personalismi kui sotsiaalse korra arengupotentsiaali määrab ära see, kui palju leidub ühiskonnas arenenud isiksuse tasemele jõudnud inimesi ning milline on nende omavahelise koostöö võime. Kuna isiksused on majanduslikult sõltumatud ja mitte manipuleeritavad, siis nende osakaalu suurenemine ühiskonnas hakkab vastavalt piirama ahnete inimeste võimalust jagada ümber töö vilju. See omakorda põhjustab kapitalistliku majandusmudeli kahanemise ja sõltuvalt altruistliku mõttelaadi tugevusest ülemineku vabaturu- või sotsiaalse turumajanduse mudelile. Kui ühiskond tahab püsida globaalse konkurentsi esirinnas, siis peab ta valima altruistlikuma, sotsiaalse turumajanduse mudeli ning pakkuma oma andekamatele noortele maksimaalseid arengu- ja eneseteostuse võimalusi ning piirama kulutusi nende peale, kes ei suuda või ei taha ennast pingutada. Kui aga ühiskond on egoistlikum ja seab üksikisiku eneseteostuse riigi kui terviku arengust kõrgemale, siis valib ta vabaturumajanduse mudeli. Vabaduse teljel on igaühe valikuvõimalused suuremad, sest see, millist vabaduse kontseptsiooni keegi tahab ja suudab järgida, sõltub üksnes tema arengutasemest ja isikuomadustest.

Areng vendluse teljel

Meenutagem siinkohal kõigepealt, et käesoleval juhul on vendluse mõiste käsitlel aluseks võetud „Urantia raamat“ ning selles kontekstis lähtub **vendlus** väljakujunenud tervikisiksustest ja põhineb nende vastastikusel lugupidamisel. Sõna **armastus** märgib aga soovi teha teistele head.

Kui inimene on jõudnud tervikisiksuse tasemele ja mõistab kurjuse (kadeduse, õeluse ja viha) tagajärgi ning seda, kuidas need mõjuvad nii ühiskonna kui ka selle kaudu tema enda toimetulekut ja heaolu, siis võib ta jõuda arusaamale, et pikas plaanis on parem teha teistele head. Täiesti uue arengutaseme saavutab isiksuse areng aga siis, kui teadvustatakse vaimumaailma olemasolu ja selles

valitsevat vaimolendite vendlust. „Urantia raamatu“ kontekstis tähendaks see, et inimene tunnistab Universumi loonud vaimolendi olemasolu ja seda, et talle on annetatud isiksuslik alge, mida arendades saab ta liikuda ühelt arengutasemelt teisele ja ühest planeedimaailmast teise. Arengu käigus mõistab ta, et talle on antud abiks mõttekohandaja, kes aitab tal lahendada raskeid probleeme ning pakub kriitilistes olukordades juhatust, teostab tema üle järelevalvet ning informeerib vaimumaailma tema mõtetest ja tunnetest. Mõttekohandaja aruanne määrab omakorda isiksuse edasised, tulevastes olekutes arenemise võimalused.

„Urantia raamat“ kannab kogu ulatuses mõtet, et Universumil on teadvus ja et midagi ei toimu lihtsalt niisama, juhuslikult. Transpersonaalse psühholoogia rajaja, ameeriklane Kenneth Earl *alias* Ken Wilber (s 1949) kirjeldab oma raamatus „Eedenist alates“ (1981) inimese ego sünni ja selle arenemist Universumi eelteadvusest isiksuse minateadvuse kaudu üliteadvuseni ning erinevate arengujärgkude mõju sellele protsessile. Kuna inimteadvuse aastatuhandete vältel kulgenud arengut ei ole võimalik otseselt uurida ega empiirilistele andmetele toetudes kirjeldada, siis tuleb seda teha hermeneutiliselt, s.t asjade olemust hinnates ja vaimse tegevuse jälgede tähendusi tõlgendades.

Uurides rahvaste ja riikide arengulugu võime tähele panna, et nende areng peatub, kui nende valitsejad on oma ahnusest või ülemäärasest heasoovlikkusest ajendatuna võtnud oma alamatelt iseseisva otsustamise, eksimise ja vastutuse kandmise võimaluse. Veelgi hullemad on tagajärjed, kui valitseja tahab inimesi enda tahtele alistades nad vägisi heaoluühiskonda viia. Kui kaob eneseteostuse vabadus ja kasu saamise võimalus, siis kaob ka loovus ning kogu rahvas või riik kaotab võimaluse osaleda globaalses arengus. Samuti pole kellelgi õnnestunud luua sellist heaoluühiskonda, milles juht ja tema ametnikud teevad inimeste eest kõik tööd ära ning kodanikel on õigus vaid nõuda üha suuremaid hüvesid. Ebaõnnestumise põhjuseks on see, et nende hüvede allikaks on nendesamade inimeste tööpanus või eluohverdus. Tõsi, lisavahendeid saab hankida ka teistest maadest ja teistelt rahvastelt, kuid see tähendab vägivalda rakendamist ja globaalse arengu kahjustamist. Ühesõnaga: tasuta lõunaid pole olemas ning need, kes tahavad midagi tasuta saada, peavad ohverdama oma eneseteostuse vabaduse ja otsustamisõiguse ning koos sellega ka oma töö viljad.

Uus, vendlusel põhinev sotsiaalne kord hakkab arenema siis, kui inimesed loobuvad tunnetusvõimet piiravast materialistlikust maailmakäsitusest ning armastuse asemele hirmu külvavatest ja alistumist nõudvatest religioonidest, tunnistavad eneseteostust väärtustava vaimumaailma olemasolu ja astuvad oma meelega maailmas isiklikku suhtesse sellega, kes on annetanud neile isiksusliku alge. Armastava isiksuse käitumine väljendab lugupidamist, sõltumata teise isiksuse olemusest ja arengutasemest, ning keskendub Universumi põhiväärtuste (TÕDE, ILU ja HEADUS) teenimisele.

Vaimse vendluse arengut meie planeedil takistab kõige enam rahvaste saatusest, elukeskkonnast ja maailmanägemusest tulenev tavakultuur ning nende keelel põhinev õiguskord, mis eristab territoriaalriikides elavaid inimesi üksteisest. Kliimaoludest ja looduskeskkonnast tulenevad erinevused jäävad püsima ja neid ei suuda me muuta, küll aga suudame tehnoloogiliselt arenedes vähendada nende mõju meie toimetulekule. Teiste rahvaste ja riikide poolt toimepandud kuriteod saab lõpuks unustada või neile andestada, enda halbadest kommetest saab loobuda ja jätta järele vaid need, millel on ratsionaalne alus ja mis parandavad meie igapäevast toimetulekut. Vaimne areng hakkab edenema siis, kui inimesed vabanevad hirmu külvavate religioonide mõju alt ning võtavad omaks Universumis valitsevad põhiväärtused.

Kõige suuremaks takistuseks vaimse vendluse arenguteel on keelel põhinev õiguskord, mida pole võimalik ületada enne, kui inimkond võtab kasutusele uued suhtlusviisid. Esimeseks sammuks selles suunas on olnud ülemaailmset vaba suhtlust võimaldava interneti ja sotsiaalmeedia kasutuselevõtmine (Facebook, Twitter, Skype, Messenger jts). Järgmine oluline samm on masintõlkeprogrammide (Google, Microsoft jts) kasutuselevõtt. Kõnet tuvastavale arvutisuhtlusele üleminek (Siri, Cortana, Amazon Alexa jts) muudab klaviatuurid kasutuks ning need kaovad ilmselt juba järgmisel aastakümnel. See omakorda muudab olemuslikult õiguskorra aluseks olevat seadusloomet, sest vähesed inimesed suudaksid siis veel haarata tuhandetest paragrahvidest koosnevat seadust (näiteks võlaõiguslast) ning mõista viidetest kubisevaid seadusandlikke akte, rääkimata nende järgimisest.

Täiesti uue arengumõõdme avab pildipõhine suhtlus, millele on pannud aluse Instagram. Teadusuudiste rubriikidest võime juba lugeda, et arvutid on võimelised aju elektrisignaale fikseerides tuvastama seal tekkivaid mõtteid enne, kui inimene jõuab neid suuliselt väljendada. Sellise arengu jätkudes muutub ka kõnekeel kasutuks ning inimesed hakkavad suhtlema mõttepilte vahetades. Ja sellest jääb omakorda vaid lühike samm, et jõuda Ken Wilberi kirjeldatud transtsendentse üliteadvuse tasandile, kus inimestevaheline suhtlemine põhineb meelepiltidel, mis on tunnetega laetud ja mis kannavad tähendusi edasi ilma keelt või tehnilisi abivahendeid kasutamata. Kui see kunagi tõeks saab, siis paneb just see aluse globaalse vaimse vendluse tekkimisele. Koos sellega lõpeb inimkonna ajaloos ka oma õiguskorda kehtestavate territoriaalriikide ajastu.

KOKKUVÕTE

Käesolevas raamatus esitatud ajaloo- ja ühiskonnakäsituse keskmes on vaimne inimene. Ken Wilber kirjeldab raamatus „Eedenist alates“ inimteadvuse arengut ürgajast alates ning esitab arvamuse, et pärispatt tähendab inimese individualiseerumist: inimene eraldus vaimsest allikast või universumi ühtsest ühisteadvusest ning omandas eneseteadvuse ja vaimse kujutlusvõime. Mida täpsemalt suudab inimene oma meeles peegeldada teda ümbritsevat reaalsust, seda iseseisvamaks ta muutub. Protsess saavutab eesmärgi siis, kui inimese meelepilt kattub reaalsusega sedavõrd, et ta hakkab mõistma põhjuse-tagajärje seoseid. Kujuneb isiksus, kes tajub keskkonda, on sõltumatu tegija ja looja ning võimeline valitsevat reaalsust muutma.

Kui isiksusi on vähe ja nad mõtlevad altruistlikult, siis saavad neist suured hõimujuhid. Egoismist ajendatud isiksustest saavad sõjapealikud, kelle eesmärk on isikliku ahnuse ja teiste alistamise vajaduse rahuldamine. Kui sõjapealike hulk kasvab, siis peavad nad hakkama võimu jagama ning valima enda hulgast kuninga. Nii sünnib elitaristlik valitsuskultuur.

Kui inimesed spetsialiseeruvad tootmisele või kaubavahetusele ja hakkavad ise vastutama enda ja oma lähedaste toimetuleku eest, siis asuvad nad isiksusliku arengu teele. Vabast turumajanduslikust vahetusest sünnib majandusdemokraatia, mis ajapikku laieneb kogu ühiskonnakorraldusele. Kuna rahvaste- ja riikidevahelises konkurentsist sõltub tulemus inimeste haritusest, siis hakatakse tõhustama haridussüsteemi edendamist ning koolikohustus muutub üldiseks. Inimeste teadmiste taseme tõus, spetsialiseerumise süvenemine ja töökohustuste individualiseerimine võimendavad isiksuslikku arengut. Esimeste industriaalrevolutsioonide käigus muutusid maatöölised tehasetööliseks ning nende sõltuvus tööandjatest kasvas, kuid neljas tööstusrevolutsioon pöörab senise arengu pea peale. Tehnoloogia ja erialateadmiste kasvu tõttu on suurettevõtete omanikud muutunud valdkonna tippspetsialistide sõltlasteks. Ja mis veelgi olulisem, uued tehnoloogiad võimaldavad ühe-mehe-ettevõttel valmistada tooteid, mida varem suutsid valmistada vaid suuri tehaseid omavad ettevõtted. See loob ennenägematult avarad võimalused iseseisvaks ettevõtluseks. Nii hakkab kasvama majanduslikult sõltumatute ettevõtjate osakaal rahvastikus. Need inimesed mõistavad keskkonda adekvaatselt. Valitsejad ei suuda koostöös meediaga manipuleerida nende arvamusega ning reklaam mõjutada oma ahvatlustega.

Inimühiskonna arengus algab kvalitatiivselt uus etapp siis, kui isiksusliku arengutaseme saavutanud inimeste hulk ületab umbes 20% piiri ning kaaskondsed hakkavad oma valikut tehes arvestama nende inimeste seisukohtadega. Igapäevases elus ilmneb see kõigepealt palgatöölise puuduses. Inimesed, kes orienteeruvad keskkonnas ja suudavad ise lahendada oma toimetuleku küsimuse, ei vaja enam tööandjate ega riigivalitsejate eestkostet. Järgmine kriis ilmneb seniste usuorganisatsioonide ja parteide liikmeskonna kadumises ning uute poliitiliste liikumiste sünnis. See viitab isiksuslike inimeste püüdele leida uusi kooselu ja ühiskonnakorralduse vorme. Ühte võimalikku lahendit püüti kirjeldada kodanikuühiskonna ja personalistliku sotsiaalse korra näol ka selles raamatus.

Tänan kõiki lugejaid raamatule pühendatud aja ja tähelepanu eest!

KIRJANDUSE LOETELU

- Anderson, Christopher J., Christine A. Guillory (1997). „Political Institutions and Satisfaction with Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems.“ – American Political Science Review 91, no. 1 (March), lk 66-81. http://www.jkarp.com/2007_08/Anderson_1997.pdf (01.10.2015)
- Annus, Amer; Kaspar Kolk, Jaan Puhvel, Janika Päll. Muinasaja seadusekogumike antoloogia. Varrak, 2001
- Beckert, Jens. International Encyclopedia of Economic Sociology, 2011
- Berger, L. Peter. The Capitalist spirit. Institute for Contemporary Studies San Francisco, 1990
- Berlin, Isiah. Two concepts of liberty. Oxford University Press, 1958. https://www.wiso.uni-hamburg.de/fileadmin/wiso_vwl/johannes/Ankuendigungen/Berlin_twoconceptsofliberty.pdf (14.04.2016)
- Bloom, Howard. The Lucifer principle. A Scientific expedition into the forces of History. The Atlantic Monthly Press, 1995
- Breton, Denise; Lehman, Stephen. The Mystic Heard of Justice. Chrysalis Books, 2001
- Burke, Peter. Mis on kultuuriajalugu? TLÜ Kirjastus, 2011 (orig 2004)
- Chai, Sun-Ki. Explaining Social Order and Norms of Cooperation: Nested Hierarchies. <http://www2.hawaii.edu/~sunki/paper/solgame.pdf> (15.03.2016)
- Clausewitz, Carl von. Sõjast. Eesti Keele Sihtasutus, 2004 (orig 1832)
- Diamond, Larry. In search of Democracy. Routledge, 2016
- Dijk, Teun A. van. Ideoloogia multidistsiplinaarne käsitus. TÜ Kirjastus, 2005 (orig 1998)
- Dunleavy, Patrick; O'Leary, Brendan. Riigiteooriad: Liberaalse demokraatia poliitika. Külim, 1995 (orig 1992)
- Eco, Umberto. Five moral pieces. Harcourt Books, 2002 (orig 1997)
- Erhard, Ludwig. Heaolu kõigile. ECON Verlag GmbH, 1998 (orig 1957)
- Erhard, Ludwig. Saksan ihme. Gummerus, 1959
- Ertman, Thomas. Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe. The University of Cambridge Press, 1997
- Ferguson, Niall. Raha võidukäik. Varrak, 2010
- Ford, Bryan. Delegative Democracy. <http://www.brynosaurus.com/deleg/> (25.09.2015)
- Ford, Henry. Minu elu ja töö. Loodus, 1938 (orig 1922)
- Friedman, Milton. Kapitalism ja vabadus. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 1994 (orig 1982)
- Giddens, Anthony. Kolmas tee: sotsiaal-demokraatia uuestisünd. Mõõdukad, 1999 (orig 1998)
- Glete, Jan. War and State. Routledge, 2002

Goff, Jaques le. Raha või elu. Prantsuse Kultuurikeskus, 2001 (orig 1986)

Hale, Henry E. Patronal Politics. Cambridge University Press, 2015

Hattenhauer, Hans. Euroopa õigusajalugu. Juura, 2007 (orig 2004)

Hawking, Stephen. Universum pähklikoores. Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 2002 (orig 2001)

Hayek, Friedrich. "Cosmos and Taxis" – Theories of Social order. Stanford University, 2009

Hayek, Friedrich. Individualism and Economic order. The University of Chicago Press, 1948 (orig 1948)

Hechter, Michael; Horne, Christine. Theories of Social order. Stanford University, 2009

Heidenheimer, Arnold J.; Heclo, Hugh; Adams, Carolyn Teich. Võrdlev halduspoliitika. Külim, 1995 (orig 1990)

Hood, Christopher. The Art of The State. Culture, Rhethoric, and Public Management. Oxford University Press, 2000

Howard, Michael. Rahu leiutamine. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006 (orig 2000)

Huntington, Samuel P. Tsivilisatsioonide kokkupõrge. Fontes, 1999 (orig 1996)

Juntune, Hannu. Oikeuden idean teologiset perustet. Kauppakaari OY, 2000

Jõgi, Piibe. Õigus ja eetika. Teooriaid õiglusest ja eetikast 20. sajandi õigusfilosoofias. Juura, 1997

Kaplow, Louis; Shavell, Steven. Fairness versus Welfare. Harvard University Press, 2002

Kaufmann, Bruno; Biichi, Rolf; Braun, Nadja. The IRI Guidbook to Direct Democracy. Initiative & Referndum Institute, 2007

Keegan, John. Sõjakunsti ajalugu. Varrak, 2004

Knowles, Dudley. Hegel and the Philosophy of Right. Routlege, 2002

Koraan. Tõlk Haljand Udam. AS Bit 2007

Korppinen, Pekka. Valtio ja vapauden kasvu. Hakapaino OY, 1989

Kramer, Samuel Noah. Histrory Begins at Sumer. Thirty-nine firsts in recorded history. University of Pennsylvania Press, 1981

Krinal, Valner. Majandusteaduse ajaloost. TÜ Kirjastus, 1998

Kuehnelt-Leddihn, Erik. Demokraatia analüüs. Andro Kitus ja EYS Veljesto, 2004 (orig 1995)

Käsitteet liikkeessä. Kokoelma Suomen poliititsen kultuuri käsitehistoriasta. Vastapaino, 2003

Laurinkari, Juhani. Yhteisötaalous. Gaudeamus, 2007

Lijphart, Arend. Demokraatia mustrid. Eesti Rahvusraamatukogu, 2009 (orig 1999)

Lindbeck, Assar. The growth of government. Nobel symposium 61. Journal of Public Economics vol. 28, issue 3, December 1985, lk 273.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0047272785900593> (12.12.2016)

Locke, John. Teine traktaat valitsemisest. Essee tsiviilvalitsuse tegelikust algusest, ulatusest ja eesmärgist. Kultuurileht, 2007 (orig 1698)

Luhmann, Niklas. Sotsiaalsed süsteemid. Ilmamaa, 2009 (orig 1984)

Machiavelli, Niccolo. Valitseja. Avatud Eesti Fond, 2001 (orig 1513)

Madisson, Agnus. Contours of World Economy. Oxford University Press, 2007

Mahoney, James; Thelen, Kathleen. Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency, and Power. Cambridge University Press, 2009

Mann, Michael. The Sources of Social Power. Cambridge University Press, 1986

Meadows, Donella & Dennis; Randers, Jorgen. Kasvun rajat. 30 vuotta myöhemmin. Gaudeamus, 2005 (orig 2004)

Mill, John Stuart. Vabadusest. Hortus Litterarum, 1996 (orig 1859)

Miller, David. Political philosophy. Oxford Univesritu Press, 2003

Miller, Peter. Tark parv. Äripäeva raamatuklubi, 2011 (orig 2010)

Mises, Ludwig von. Liberalism. Ilmamaa, 2007 (orig 1927)

Moisi, Dominique. Emotsioonide geopolitika. Eesti Päevalehe AS, 2010 (orig 2009)

Montesquieu, Charles de. The spirit of the laws. 1899.
<https://archive.org/details/spiritoflaws01montuoft> (22.02.2016)

Norberg, Johan. Inimeste rikkus – globaalne turumajandus. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003 (orig 2001)

North, Douglass C. Institutsioonid, institutsiooniline muutus ja majandusedu. Fontes, 1990 (orig 1990)

Palan, Ronen. Global Political Economy. Contemporary theories. Routledge, 2000

Parson, Wayne. Public Policy. Edward Elgar Publishing Ltd, 1995

Platon. Teosed: I köide. Avatud Eesti raamat, Ilmamaa, 2003

Potter, Karl. Avatud ühiskond ja selle vaenlased. Platoni lummus. Avatud Eesti Fond, 2010 (orig 1945)

Proudhon, Pierre-Joseph. General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century (1851), <http://fair-use.org/p-j-proudhon/general-idea-of-the-revolution/> (15.05.2016)

Putnam, Robert. Üksi keeglisaalis. Hermes, 2008 (orig 2000)

Raud, Rein. Mis on kultuur. Sissejuhatus kultuuriteooriasse. Eesti keele sihtasutus, TLÜ Kirjastus, 2013

Richardo, David. The principles of political economy and taxation. Dutton, 1923 (orig 1817)

Rodrik, Dani. The Globalization Paradox. Why Global markets, States and Democracy can't coexist. Oxford University Press, 2011

Rousseau, Jean-Jaques. Ühiskondlikust lepingust ehk riigiõiguse põhiprintsiibid. Varrak, 1998 (orig 1762)

Sarrazin, Thilo. Saksamaa käib maha. Ohtlik mäng oma riigiga. Hea lugu OÜ, 2013 (orig 2010)

Sen, Amartya. "Utilitarianism and Welfarism" – The Journal of Philo-sophy, Vol. 76, No. 9, 1979, lk 463-489

Sen, Amartya. The Idea of Justice. Allen Lane, 2009

Siddiqi, Muhammad Nejatullah. Muslim Economic Thinking. The Islamic Foundation. University of Cambridge Press, 1998

Skidelsky, Robert. Keynes, the return of the Master. Allen Lane, 2009

Smith, Adam. Uurimus riikide rikkuse ja iseloomu põhjustest. Ilmamaa, 2005 (orig 1776)

Spengler, Oswald. Õhtumaa allakäik. Ilmamaa, 2007 (orig 1918)

Steinmo, Seven. Kathleen Thelen, Frank Longstreth. Historical Institutionalism in Comparative Analysis, 1992. https://www.jstor.org/stable/2132374?seq=1#page_scan_tab_contents (15.04.2016)

Struve, V. V. Vana-Idamaade ajalugu. RK Teaduslik kirjandus, 1949 (orig 1941)

Sutherland, Douglas. The Landowners. Anthony Blond Ltd, 1968

Tennmann, Eduard. Usk ja majandus. Noor-Eesti Kirjastus, 1938 (orig 1938)

Tocqueville, Alexis de. Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast. Hortus Litterarium, 1995 (orig 1874)

Urantia. Urantia Foundation, 2010 (orig 1955)

Weber, Max. General economic history. Collier Books, 1961 (orig 1923)

Weber, Max. Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim. Varrak, 2007 (orig 1991)

Vernant, Jean-Pierre. Vana-Kreeka inimene. Avita, 2001 (orig 1991)

Wilber, Ken. Eedenist alates. Eesti Transpersonaalne Assotsiatsioon, 2014 (orig 1981)

Wildavsky, Aaron ja Carolyn Webber. A History of Taxation and Budgeting in the Western World. New York: Simon & Schuster, 1986

Wright, Georg Henrik von. Humanismi elmänasenteena. Otava, 1998 (orig 1978)